

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sefkan İNİK

ARİSTOTELES'TEN KANT'A YASA KAVRAMININ POLİTİK DÖNÜŞÜMÜ

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sefkan İNİK

ARİSTOTELES'TEN KANT'A YASA KAVRAMININ POLİTİK DÖNÜŞÜMÜ

Danışman

Doç. Dr. Eray YAĞANAK

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Sefkan İNİK'in bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Yasin Gurur SEV (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Eray YAĞANAK (İmza)

Üye : Prof. Dr. Hasan ASLAN (İmza)

Tez Başlığı: Aristoteles'ten Kant'a Yasa Kavramının Politik Dönüşümü

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 02/05/2025

Mezuniyet Tarihi : 12/06/2025

(İmza)
Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Aristoteles’ten Kant’a Yasa Kavramının Politik Dönüşümü” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Sefkan İNİK

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Sefkan İNİK
Öğrenci Numarası	202052031019
Anabilim Dalı	Felsefe
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Eray YAĞANAK
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Aristoteles'ten Kant'a Yasa Kavramının Politik Dönüşümü
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	06.01.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %4 Alıntılar dahil: %4
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 105 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Doç. Dr. Eray YAĞANAK İmza	

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
SUMMARY	iii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES VE YASA

1.1. Aristoteles'in Yasa Anlayışı	4
---	---

İKİNCİ BÖLÜM

GROTIUS, PUFENDORF, FİLMER VE YASA

2.1. Hugo Grotius'un Yasa Anlayışı	28
2.2. Samuel Pufendorf'un Yasa Anlayışı	43
2.3. Robert Filmer'in Yasa Anlayışı	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANT VE YASA

3.1. Kant'ın Yasa Anlayışı	56
----------------------------------	----

SONUÇ	87
-------------	----

KAYNAKÇA	94
----------------	----

ÖZGEÇMİŞ	97
----------------	----

ÖZET

“Aristoteles’ten Kant’a Yasa Kavramının Politik Dönüşümü” adlı tez öncelikle Aristoteles ve Kant’ın yasa anlayışlarını incelemeyi amaçlamaktadır. İki filozofun yasa kavramına ilişkin fikirleri betimleyici bir tarzda ele alınmaktadır. Tezin odak noktası yasa kavramının politikayla olan yakın ilişkisidir. Yasa ve politikanın karşılıklı etkisi Aristoteles ve Kant bağlamında incelenmektedir. Aristoteles ve Kant haricinde ayrı bir bölüm olarak Grotius, Pufendorf ve Filmer’e değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yasa, Politika, Hukuk, Evrensel Yasa, Özgürlük, Otonomi, Pozitif Yasa

SUMMARY
THE POLITICAL TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF LAW FROM
ARISTOTLE TO KANT

The thesis titled ‘‘The Political Transformation of the Concept of Law from Aristotle to Kant’’ primarily aims to examine the understandings of law as proposed by Aristotle and Kant. The ideas of these two philosophers regarding the concept of law are addressed in a descriptive manner. The central focus of the thesis is the close relationship between law and politics. The mutual influence of law and politics is analyzed within the contexts of Aristotle and Kant. Additionally, a separate section is devoted to discussing Grotius, Pufendorf and Filmer.

Keywords: Law, Politics, Universal Law, Freedom, Autonomy, Positive Law

GİRİŞ

İnsanın toplumsallaşma eğilimi belirli bir düzenin parçası olma arzusuyla doğrudan bağlantılıdır. Uygar yaşam veya Kant'ın ifadesiyle sivil yaşam insanın düzen arzusunun en somut dışı vurumudur. Sivil yaşam doğal yaşamdan çıkışın adıdır. Sivil yaşamın kendine özgü kuralları ve ilkeleri vardır. Bu kuralları ve ilkeleri belirleyen devletlerin hukuk sistemidir. Sivil yaşamın ayırt edici en önemli unsuru hukukun varlığıdır. Kant'a göre hukuk pozitif yasaların toplamıdır ve ancak sivil yaşamda devletin varlığıyla ortaya çıkabilmektedir. Yasa ve devlet birbirinden ayrı düşünülemeyecek kavramlardır. İki kavram da birbirini zorunlu olarak gerektirmektedir. Bu bağlamda yasanın uygar veya sivil yaşamın tam merkezinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Kant, 2022: 167-170) Tezin Aristoteles ve Kant bağlamında odaklandığı temel konu yasa kavramı ve onun politik olanla yakın ilişkisidir. Aristoteles bağlamında evrensel yasa ve pozitif yasa ayrımı önemli görünmektedir. Evrensel yasa doğanın yasasıdır. Bu açıdan evrensel yasanın pozitif yasadan daha öncelikli olduğu söylenebilir. Ancak bu öncelik pozitif yasanın önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Aristoteles devlet ve toplum bağlamında iyi bir düzen için pozitif yasayı zorunlu görmektedir. Kant ise pozitif yasayı tıpkı ahlak yasası gibi evrensel bir açıdan temellendirmeye çalışmaktadır. Yasanın kozmopolit yönü Kant için çok önemlidir. Yasa devletlerin sınırlarını aşmalıdır. Devletler arası bir hukuk ideali Kant'ın politik düşüncesine yön vermektedir. Aristoteles ve Kant'ın yasa anlayışları tezin temel meselesi olsa da tarihsel bir perspektif oluşturabilmek için Platon, Grotius, Pufendorf ve Filmer gibi filozoflara da değinilmiştir.

Tezin ilk bölümü Aristoteles'in yasa anlayışına politik bağlamı dikkate alınarak odaklanmaktadır. Aristoteles yasa kavramını Polis düzeni ve toplumsal yaşam için olmazsa olmaz görmektedir. Bir Polis'e formunu veren ve onu tüm unsurlarıyla bir arada tutan yasalardır. Evrensel yasa her ne kadar pozitif yasadan öncelikli görünse de Polis söz konusu olduğunda pozitif yasaların çok daha temel bir ödevi vardır. Bu ödev Polis'in sürekliliğinin sağlanması ve yurttaşlar arasında kamusal bir birliktelik oluşturulmasıdır. Hem Polis'in sürekliliği hem de yurttaşların kamusal birlikteliği için pozitif yasaların özenle seçilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Yasaların iyi ve erdemli oluşu Polis'in iyiliği için zorunludur. Aristoteles yasaların yurttaşlar üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda yasaların yurttaşları daha iyi ve daha erdemli kılmak gibi bir misyonu vardır. Politik bilinçlenme açısından da yasaların yurttaşlar üzerinde büyük bir etkisi vardır. Yasaların bu yönü tüm yasa koyucular için yol gösterici olmak durumundadır, erdemli yasa

koyucular yurttaşların bilinçli ve mutlu olması için çabalamalıdır. Aristoteles ve Kant bağlamında yasaya ilişkin en temel ayrımlardan biri yasanın ödevi veya işlevi söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Aristoteles yasaya genel felsefesine uygun biçimde daha ağırlıklı olarak erdem ve mutluluk kavramları ışığında yaklaşmaktadır. Yasanın yurttaşları erdemli kılmak ve mutluluk ereğine olabildiğince yaklaştırmak gibi bir görevi vardır. Bu görev tüm anayasaların nihai amacı olmalıdır. Politikacılar yasayı yurttaşların mutluluğu ereğinden ayrı düşünmemelidir. Öte yandan Kant açısından yasa daha saf ve teorik bir kavram gibi durmaktadır. Pozitif yasa mutluluk ve erdem gibi içeriklere sahip değildir. Pozitif yasanın Kant'taki öncelikli çağrışımı özgürlüktür. Yasa yurttaşların özgürlüğünü karşılıklı olarak sınırlayan bir ilkedir. Kant'ın hukuk felsefesine yön veren en temel ilkelerden biri böylece özgürlüklerin yasa yoluyla sınırlandırılması olmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde kısaca Grotius, Pufendorf ve Filmer'in yasa anlayışlarına değinilmektedir. Grotius ve Pufendorf Aristoteles'ten özellikle doğal hukuk bağlamında etkilenmişlerdir. Doğal hukuk veya evrensel hukuk pozitif hukuktan daha öncelikli ve değerlidir. Doğal hukukun yasaları sürekli ve değişmezdir. Doğanın yasaları her zaman aynıdır. Bunun için değişken özülle öne çıkan pozitif yasalar doğal yasaları izlemelidir. Pozitif yasalar doğal yasalardan olabildiğince yararlanmalıdır, yasaların adil olabilmesi için bu etkileşim çok önemlidir. Doğal hukuk her ne kadar daha önemli görülse de iki filozof açısından da pozitif hukuk devlet ve toplum düzeni için çok temel bir önemdedir. Hukukun başlı başına bir düzen olarak görüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda Aristoteles'in doğrudan bir etkisi söz konusudur. Hem Grotius'un hem de Pufendorf'un seküler hukuk kuramı açısından da ciddi katkıları olmuştur. Pozitif ve seküler bir hukuk kuramının gerekliliği savunulmaktadır. İkisi de tanrısal hukuku pozitif hukuktan ayırmayı tercih etmektedir. Toplumsal yaşama yön vermesi gereken kurallar ve ilkeler bütününcü ancak pozitif hukuk sağlayabilmektedir. Öte yandan Filmer ise yasayı kral otoritesi karşısında hiç önemsememektedir. Devlete ve topluma yön vermesi gereken yasalar değil; güçlü ve tanrısal bir kraldır. Filmer yasalar karşısında kralların ilahi yönetme hakkını savunmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde Kant'ın yasa anlayışı ve genel olarak hukuk felsefesi ayrıntılı olarak incelenmektedir. Kant açısından hukuk felsefesi pek çok açıdan politika felsefesiyle kesişmektedir. Hukukun en ayırt edici özelliği sivil yaşamın veya devlet yaşamının bir olgusu olmasıdır. Doğa durumunda hukuktan ve yasadan söz edilemez. Doğa durumu herhangi bir yasanın geçerli olmadığı ve adaletin söz konusu olmadığı bir ortamı çağrıştırmaktadır. Kant açısından yasasızlık gerçek anlamda bir özgürlük fikrini de olanaksız kılmaktadır. Yasa yoksa ancak vahşilere yakışan bir özgürlükten bahsedilebilir. Böyle bir özgürlük herkesin her

istediğini yapabildiği ve herhangi bir toplumsal sınırın bulunmadığı bir karmaşa durumudur. Dolayısıyla doğa durumundan sivil duruma hukuk yoluyla geçiş hem toplumsallık hem de özgürlük açısından zorunludur. Kant devlet ve hukuk kavramlarını tamamen iç içe geçmiş olarak düşünmektedir. Hukuksuz bir devlet fikri ona yabancıdır. Hukukun temel ilkeleri olarak yasaların öne sürülmesi devletin ödevidir. Genel ilkeler ve kurallar olan pozitif yasalar yoluyla politik düzen sağlamlaştırılmaktadır. Herkesin özgürlüğü yasaların varlığına bağlıdır. Eşitlik, adalet ve kamusalılık gibi kavramlar da doğrudan yasa kavramına bağlıdır. Kant pozitif yasa kavramının dışsal eylemlerle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan pozitif yasa ahlak yasasından ayrılmaktadır. Ahlak yasası içten gelen bir zorlamaya dayanmaktadır, öte yandan pozitif yasa dışsal bir zorlamadır.

Kant yalnızca belirli bir devlete özgü olan iç hukukla ve yasalarla ilgilenmemektedir. Onun hukuk anlayışı çok daha geniş kapsamlı ve evrensel bir içerik taşımaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'ten daha teorik ve evrensel bir yasa kavrayışına sahiptir. Kant'a göre tüm devletleri ve toplumları kuşatan uluslararası bir hukuk ideali savunulmalıdır. Devletler arası bağlayıcılığı olan bir hukuk sistemi kalıcı barışı sağlama potansiyeline sahiptir. Böylesi bir hukuk sistemi en önemli politik ödev sayılmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES VE YASA

1.1. Aristoteles'in Yasa Anlayışı

Yasanın Antik Yunan'daki dönüşümü düşünüldüğünde ilk akla gelen filozoflar Platon ve Aristoteles'tir. İki filozofu pek çok açıdan birbiriyle ilişkili olarak düşünmek gerekmektedir. Aristoteles Platon'dan hem yararlanmış hem de onun felsefesinde sorunlu olarak gördüğü yönleri geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Aristoteles'e geçmeden önce kısaca Platon'un yasa anlayışına değinilecektir. Platon açısından yasa kavramının toplumsal yaşam ve politik düzen için temel bir önemi vardır. En iyi politik birlik söz konusu olduğunda Platon yasa kavramını merkeze almaktadır. İnsanların belirli bir toplum düzeninde bir arada var olabilmelerinin yolu yasalardan geçmektedir. Platon olanaklı en iyi politik birlikte kamusalılık bilincini yasalara dayandırmaktadır. Platon açısından kamusallığın oluşmasında iş bölümü önemli bir yer tutmaktadır. İyi düzenlenmiş bir toplumda herkes kendi işiyle uğraşmalıdır. Bu iş bölümünü sağlayan şey yasalardır. Yasalara saygı politik düzen için olmazsa olmaz bir koşuldur, yasalara saygı yoksa hem birey hem de toplum bozulmanın eşiğinde demektir. (Platon, 2019: 121) Platon yasayı öncelikle toplumsal düzeni sağlayan bir unsur olarak görmektedir. İyi düzenlenmiş bir Polis'te toplumsal ilişkiler belirli yasalarla sınırlanmalıdır. Yasanın yokluğu veya kusurlu oluşu düzensizlik anlamına gelmektedir. İyi yasalar iyi yurttaşlardan oluşan bir toplumun varlığı için olmazsa olmazdır. Platon bu açıdan yasa koyuculara büyük önem vermektedir. Yasa koyucuların iyiliği ve erdemi yasaların iyiliği anlamına gelmektedir. "Bir eskici kötü olursa, eskici olmadan eskici geçinirse, bu yurt için bir bela olmaz. Ama kanunların ve toplumun koruyucuları olanlar koruyucu olmadan koruyucu geçinirlerse, devlet çöktü demektir." (Platon, 2019: 116) Platon gerçek bir yasa koyucunun bilge ve erdemli olmasını zorunlu görmektedir. İyi düzenlenmiş toplumlarda yasaları yapan kişiler toplumun en iyi yetişmiş üyeleri arasından çıkmaktadır. Adalet, cesaret, bilgelik ve ölçülülük gibi erdemler yasa koyucunun ayırt edici özelliği olmalıdır. Platon yasalara yurttaşları mutlu ve erdemli kılma ödevi yüklemektedir. Dolayısıyla yasaları yapan kişinin en temel erdemlere sahip olması gerekmektedir; böylece yasalar erdemli olmakta ve yurttaşları erdemli kılma potansiyelini taşımaktadır. Yasa koyucunun yurttaşları erdemli olmaya yönlendirmesinin en temel yolu eğitimidir. Eğitim ciddiye alınmalı ve sağlam yasalarla düzenlenmelidir. (Platon, 2019: 127) Platon açısından Polis söz konusu olduğunda yönetim sanatı belirleyici unsurdur. Polis'in yöneticileri gelişigüzel seçilmemelidir. Toplumun iyiliği ve mutluluğu yönetim sanatının yasalarda somutlaşmasına bağlıdır. İyi bir

yönetici aynı zamanda iyi bir yasa koyucuysa bu en idealidir. “Yasalara sağlıklı bir topluma vücut vermesi noktasında, yargıya ise bu bünyede beliren sıhatsızlıkların tedavisinde başvurulur.” (İşsevenler, 2015: 131) Platon pozitif yasaların değişkenliğini potansiyel bir sorun olarak görmektedir. Polis’ten Polis’e değişen yasalar yerine göre iyi yerine göre kötü olabilmektedir. Bilge bir yasa koyucunun oluşturduğu yasalar iyiyken, kötü bir yasa koyucunun oluşturduğu yasalar kötü olmaktadır. Yasaların iyiliği bağlamında toplumsal düzenin önemli bir etkisi vardır. Halihazırda kötü bir düzene sahip olan bir toplum iyi yasalarla düzeltilemez. Platon Aristoteles’in de paylaşıacağı bir fikir olarak yasaların kendisini oluşturan kişilerin ve yönetimlerin kusurlarını taşıyacağını öne sürmektedir. (Ağaoğulları, 1989: 188) Aristoteles’in yasa anlayışı politik bağlamı merkeze alınarak ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Aristoteles politika felsefesi tarihinin en etkili düşünürlerinden biridir. Onun etkisi çağıyla sınırlı kalmamış; yüzyılları aşmış günümüze kadar uzanabilmiştir. Politika bilimi onun sisteminde önemli bir yere sahiptir. Aristoteles insan için en iyi olanı Polis için en iyi olandan ayırmamıştır. Her ne kadar ahlak öğretisinde daha ağırlıklı olarak birey için iyiyi; politika öğretisinde ise Polis için iyiyi merkeze almış olsa da bunlar sıkı sıkıya birbirine bağlanmaktadır. Aristoteles insan için en yüksek iyiyi mutluluk kavramında bulmaktadır. İnsan doğal olarak politik bir varlık olduğu için topluluk içinde yaşamak durumundadır. Bu bağlamda mutluluk ereği toplumdan ve Polis’ten ayrı düşünülememektedir. “İyi yaşamının ve iyi eylemenin mutluluktan başka bir şey olmadığını söylüyoruz. O halde mutlu olmak ve mutluluk iyi yaşamadadır. İyi yaşama ise erdemlere uygun yaşamadadır. Dolayısıyla bu amaç mutluluk ve en hayırlı olandır.” (Aristoteles, 2019: 23) Polis ve ona ilişkin unsurları bir bütün olarak değerlendiren Aristoteles sadece ideal bir politik birliğin nasıl olması gerektiğiyle ilgilenmemiştir. İdeal olanı da soruşturmakla beraber onun asıl ilgisini mevcut toplumsal koşullar ve olanaklı en iyi anayasalar çekmiştir. Aristoteles tüm sisteminde olguları ve dışsal gerçekliği göz önünde tutmuştur. Bu açıdan Platon’dan daha somut ve olgulara daha bağlı olduğu söylenebilir. Hareket noktaları açısından ise iki filozof fazlasıyla benzeşmektedir. İkisi de Polis’in sürekliliğini, istikrarını ve sağlamlığını aramaktadır. Atina’nın o dönemki karmaşık ortamı bu arayışı belirlemiştir. Yunan kentleri arasında süregiden bir çatışma ortamı vardır. Sonu gelmez savaşlar âdeta bir doğa durumunu çağrıştırmaktadır. (Wexler ve Irvine, 2006: 11) Sürekli bir savaş potansiyelinin bulunması hem Platon’u hem de Aristoteles’i Polis kavramı üzerine düşünmeye zorlamıştır. Bu düşüncenin temel motivasyonu huzurlu ve dingin bir toplumsal yapının nasıl olanaklı olduğudur. İki filozofun da bu soruna yanıtı nettir: İyi yurttaş, iyi toplum ve nihayet iyi Polis. Vice versa. Onlar “yerden mantar gibi bitmemiş;

çağlarının ve halklarının ürünü olmuşlardır.” (Marx’tan akt. Ağaoğulları, 1989: 6) Aristoteles’i her şeyden önce bir biyolog veya biyolog gibi düşünmeye eğilimli bir filozof olarak görmek yanlış olmayacaktır. Polis kocaman bir organizmadır. Bu organizma her bir parçasıyla bütüncül bir varlıktır. Polis’i oluşturan tüm unsurlar bu bütünlük göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Organizmayı ayakta tutan en önemli unsurlardan biri yasalarlardır. Yasalar Polis’in omurgasını oluştururlar. “Bir ülkenin var oluşu yasalarına bağlıdır.” (Aristoteles, 2020: 7) Aristoteles günümüze kadar ulaşabilen Atinalıların Devleti adlı incelemesinde Atina’nın bazı kurumlarından ve genel olarak anayasasından söz etmektedir. Areios Pagos Meclisi hem yasaların koruyucusu olması hem de yöneticileri yasaya uygunluk bağlamında denetlemesi açısından Atina’nın en önemli kurumlarından biridir. Herhangi bir konuda haksızlığa uğrayanlar hangi yasanın çiğnendiğini belirterek Areios Pagos’a başvurabilmektedir. (Aristoteles, 2018:6) Aristoteles bir yasa koyucu olarak Solon’u övgüyle anmaktadır. Ona göre Solon sıradan bir yönetici değil; yeni yasalar getirerek Polis’i yeniden kuran kişidir. Solon Drakon’un cinayete ilişkin yasaları dışındaki tüm yasaları kaldırmıştır. Yeni yasalar yoluyla Polis’i ve onun unsurlarını yeniden tanımlamıştır. Yeni yasalar ilan tahtalarına yazılmış ve Basileus Pasajında sergilenmiştir. Herkes bu yasalara uyacağına yemin etmiş ve dokuz arkhon’un her biri yasaya aykırı davranışları durumunda ceza olarak altın bir tanrı heykeli yaptırmayı kabul etmiştir. (Aristoteles, 2018: 8) Aristoteles’in Solon’a yönelik asıl övgüsü onun halkı özgürleştirmiş olmasıdır. Özellikle üç yasa halkın özgürleşmesi bağlamında anılmaya değerdir. Birincisi ve belki de en önemlisi borç teminatı olarak bedenlerin gösterilmesine son verilmiştir. Bu yasayla birlikte borcunu ödeyemeyen kişilerin köleleştirilmesi son bulmuştur. İkinci önemli yasa veya düzenleme haksızlığa uğrayanların dava açabilmesidir. Üçüncüsü ise mahkeme kararlarına itirazların halk huzurunda görülmesidir. (Aristoteles, 2018: 10-11) Solon’un halkı özgürleştirmesi kadar önemli olan bir başka faaliyeti yasaları yazılı hale getirmesidir. Yasaların yazılı hale gelmesi sonucu adalet ve kurallar herkes için bir ve aynı olmaktadır. (Yanık, 2014: 326) Aristoteles yasa kavramını oldukça işlevsel olarak kullanmaktadır.

Kendinde yasa veya başlı başına bir yasa tanımı kolay değildir. Tanım zorluğu kendini yasanın kaynağı veya kökeni gibi sorunlarda da açığa vurmaktadır. Yasanın başka pek çok kavramla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi vardır. Erdem, ahlak, eğitim, mutluluk ve iyi yaşam gibi Aristoteles felsefesinin anahtar kavramlarından bağımsız değildir. Yasaya ilişkin bir çözümleme bu kavramların da düşünülmesini gerektirmektedir. Tüm bu kavramlar birbirleriyle etkileşim halindedir. “İnsanın, doğası gereği politik bir hayvan olması tezi antik doğa-yasa zıtlığının içinden geçer. Aristoteles’e göre yaşamını bunlara göre sürdüreceği

yasalar yapmak, insanın doğasıdır.” (Lear, 2020: 266) Aristoteles’in yasa veya hukuk felsefesi onun doğa bilimi, ahlak felsefesi ve özellikle de adalet öğretisiyle yakından bağlantılıdır. Bu yakınlık onun yasa anlayışının hem gücü hem de zayıflığı olabilmektedir. Sisteminin diğer kısımlarında yasal öğretisinin belli başlı unsurlarıyla içerilmesi onun güçlü yanıdır. Öte yandan yasayla ilişkili başka öğreti veya fikirler eleştiri konusu olduğunda yasa kavramı da soru işaretleri doğurarak bir zayıflık oluşturabilmektedir. (Miller, 2007: 101-102) Söz konusu yakınlık yasayla ilişkili kavramların iç içe geçmesine sebep olabilmekte ve farklı okumaları beraberinde getirebilmektedir. Bu bağlamda Aristoteles’in yasa kavramsallaştırmasının dinamik bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Sürekli yeni içerimler kazanan ve başka kavramlarla beraber zenginleşen bir yasa tasarımı söz etmek doğru olacaktır. Yasa kavramı mutluluk ve iyi yaşam gibi erekler düşünüldüğünde temel bir öneme sahip olmaktadır. Anayasa veya rejim incelemesinde de yasaların olmazsa olmaz bir yeri vardır. Yasalar Polis’in ruhunu veya formunu oluşturmaktadır. Toplumsal ilişkileri ve yurttaşlar arasındaki dışsal ilişkileri yasalar belirler. Hak ve haksızlık kavramları yasadaki ayrı düşünülemez. (Aristoteles, 2020: 117) Aristoteles yasayı tıpkı varlık gibi “çok anlamlı” kullanır. Pozitif veya politik yasalar yanında evrensel veya doğa yasaları da vardır. Aristoteles Sofistlerin salt uzlaşım yasa anlayışına karşıdır. Nasıl ki Polis salt uzlaşım dayanan bir birlik olamaz, insanın gereksinimleri sonucunda doğal olarak var olmuştur; aynı şekilde yasa da basit bir uzlaşımın ibaret olamaz. “Yasa; canlının ve cansızın, rasyonel varlıkların ve akıldan yoksun olanların, kişinin ve toplumun doğal bir aradallığını sağlar. Erdemli hayat da tam olarak budur aslında.” (Armaner, 2014: 261) Yasanın ahlakla ve erdemle ilişkisi burada temellendirmenin konusu olmaktadır. Yasa ahlaki ereklerle yüklüdür. Basit bir sözleşme veya uzlaşım ahlaki erekleri gerçekleştirmez. Yurttaşları iyi alışkanlıklara yönlendiremez ve erdemli kılamaz. (Aristoteles, 2020: 102) Yasa koyucu her şeyden önce yurttaşlarının genel iyiliğini göz önünde tutmalıdır. Erdemli bir yasa koyucu yasalar yoluyla yurttaşlarını erdemli alışkanlıklara yönlendirir. Erdemli alışkanlıkları yurttaşlarına kazandıramayan yasa koyucu başarısız olmuş demektir. Yasalar yoluyla yurttaşları erdemli kılıp kılamama aynı zamanda iyi ve kötü yönetimleri belirleyen bir ayraç olmaktadır. (Aristoteles, 2020: 38) Aristoteles her ne kadar pozitif veya yazılı yasaların salt bir uzlaşım olmadığını düşünse de evrensel veya yazısız yasaların daha değerli olduğunu düşünmektedir. Pozitif yasalar her toplumun kendi ilişkilerini belirlemek için koyduğu genel yazılı kurallardır. (Aristoteles, 2020: 66) Bu kurallar Polis’in belirli bir düzene sahip olması için zorunludur. Toplumdan topluma ve Polis’ten Polis’e değişen bu pozitif yasaların göreceli bir yanı vardır. Aristoteles mevcut tarihsel ve toplumsal koşulları önemseme eğilimini bu konuda da sürdürmektedir. Pozitif yasalar

olumsal bir içeriğe sahiptir ve değişebilirler. İlgili toplumlara görelidirler. (İşsevenler, 2021: 50) Evrensel yasalar ise değişmez ve sürekli. Bunlar doğanın yasalarıdır. (Aristoteles, 2020: 66) Aristoteles evrensel yasaları doğayla temellendirmektedir. Doğa yasası olmaları onların olumsal olmadıkları anlamına gelmektedir. Her zaman ve her yerde geçerlidirler. Tarih dışıdır. İnsan öldürmeye yönelik yasak tüm toplumlarda geçerlidir. Sıra dışı örnekler ve istisnalar bulunsun bile bu gerçek değişmeyecektir. Çünkü Aristoteles insanı her şeyden önce rasyonel bir varlık olarak görmektedir. Doğanın yasaları da bu rasyonel varlıkta karşılık bulmaktadır. Tüm insanlar için geçerli doğal bir adalet ve adaletsizlik duygusu vardır. (Aristoteles, 2020: 66) Bu adalet duygusu dağıtıcı, düzeltici veya politik adaleten özce farklıdır. Anılan üç adalet türü de belirli politik koşullara ve toplumsal ilişkilere göre değişebilir. Bu bağlamda olumsal bir nitelik taşırlar. Oysa doğal olarak adalet duygusu böyle değildir. “Aristoteles ile örneklendireceğimiz klasik felsefe hukuk ihtiyacının doğal olduğunu, hukukun yöneldiği adaletin de bilinebilir sabit bir doğası olduğunu fakat yasaların içeriğinin değişmek zorunda olduğunu iddia eder.” (İşsevenler, 2021: 24) Değişmeyen yasa ve değişebilen yasa ayrımı adalete ilişkin yaklaşımda belirginlik kazanır. Aristoteles genel felsefesinde değişimi ve oluşu açıklama gayretinde olmuştur. Sürekli değişen, dönüşen ve durmadan akan bir doğayı hayranlıkla seyretmiştir. Gözlemler yapmıştır. Yasa kavramı söz konusu olduğunda da bu ilgi değişmez. Evrensel yasa onun genel hiyerarşik yaklaşımına uygun olarak pozitif yasadaki daha kıymetli görünmektedir. Bununla birlikte pozitif yasa asla bir değersizleştirmeye uğramamaktadır. Politika anlayışının en temel kavramlarından biri olmaya devam etmektedir. Evrensel yasalara pozitif yasalardan daha fazla değer vermek erdemli bir insana daha fazla yakışmaktadır. (Aristoteles, 2020: 73) Aristoteles’in bu konudaki temel argümanı yasaların birbirleriyle çelişebileceğidir. Bunun da temelinde onların değişken yapısı vardır. Bir yasanın çıkarılmasına neden olan durum değişse de yasa hâlâ geçerli olabilir. (Aristoteles, 2020: 73) Aristoteles’in Retorik adlı yapıtında yasalara ilişkin fikirlerin pratik bir karşılığı olduğu dikkati çekmektedir. Söylev sanatını incelerken adli söylev bağlamında yasalara değinmektedir. Söylev ustalarına yönelik birtakım pratik tavsiyelerde bulunmaktadır. Yer yer “durumu idare etmeye” yönelik tavsiyelerle de karşılaşılır. Pozitif yasa söylev ustasının işine geliyorsa ona başvurmalıdır. Eğer gelmiyorsa hakkaniyete uygun olduğu için hiç değişmeyen evrensel yasaya başvurmalıdır. (Aristoteles, 2020: 72) Genel olarak bakıldığında ise pozitif yasaların evrensel yasalarla uyumlu olması gerekmektedir. Bu uyum sağlanamamışsa veya eksiklikler varsa pozitif yasa kusurlu demektir. (İşsevenler, 2021: 51) Evrensel yasalar pozitif yasalar için yol gösterici bir kılavuz olmalıdır. Politik bir varlık olarak insanın topluluk içinde yaşamak gibi bir ihtiyacı vardır.

Tek başına hiçbir gereksinimini karşılayamaz. Yetilerini geliştirebilmek ve kendini gerçekleştirebilmek için başkalarına ihtiyacı vardır. Amacı salt yaşamda kalmak değildir. Bitki veya hayvan gibi salt bedensel bir yaşam düzeyi insan için yeterli değildir. İnsanın ereği iyi yaşamaktır. İyi yaşamı kurabilmek ise hiç kolay değildir. Politika ve Etik'in birbirinden ayrı düşünülemez olmasında iyi yaşamı kurmanın zorluğu da etkilidir. İnsanların geneli için iyi yaşamın eğitimle öğretilmesi yeterli değildir. Büyük çoğunluğu sözlerle ikna etmek kolay değildir; bunun için yasalar gereklidir. Etik yaşam için yasalar olmazsa olmazdır. (Lear, 2020: 269-270) Etik yaşam için ihtiyaç duyulan yasa bilgisi çok temel bir öneme sahiptir. Politika bilimi yalnızca yasaları oluşturmakla kalmamaktadır. Yasanın pratik olarak uygulanmasını sağlayan da politika bilimidir. Bu bağlamda etik ve politika tam bir birliktelik oluşturmaktadır. (Baştürk, 2019: 91) Mutluluk insanın nihai ereğidir. Bu erek ancak topluluk içinde ve iyi bir Polis'te gerçekleşebilir. Başka türlü insan bir olanaklar varlığı olarak kalmaya yazgılıdır. Politik yaşam ve iyi düzenlenmiş bir Polis ise ancak sağlam yasalarla olanaklıdır. İnsan yasa varlığıdır. "Evrensel olarak kabul edilen bir haklar ve ödevler sınıfı vardır, ama bunların üzerine özel devletlerin yasalarıyla yaratılan hak ve ödevler grubu gelip eklenir." (Ross, 2020: 334) Bir Polis'te hak ve ödevlerin yasalarla belirlenmesi zorunludur. Aksi durumda herkes kendinin yargıcı olacak ve çatışmalar baş gösterecektir. Özgürlüklerin sınırlandırılması kaçınılmazdır. Herkes ortak yurttaşlık paydasında buluşabilmelidir. Yurttaşların birbirine saygı duymasının yolu yasaların herkes için geçerli olmasıdır. Yasalar ortak iyiyi ve yararı hedeflemelidir. Yasa koyucu bu hedefi kendisi için ödev saymalıdır. İnsanlar ortak yararı korumak için bir araya gelmişlerdir. Ortak yararı koruyan yasalar adildir. (Aristoteles, 2020: 183) Yasalar yazılı kurallar ve ilkeler olmaları bakımından zorunludur. Yasasızlık düzensizlik demektir. Yasa düzeni sağlayan ve sağlamlaştıran temeli oluşturur. İnsanların istekleri ve arzuları onları bencil eylemlere itebilir. Toplum dışına çıkmaya ve başkalarının hakkını çiğnemeye eğilimleri olabilir. Yasalar başına buyruk ve yıkıcı eylemleri dizginlemek için de vardır. İnsanların istekleri ve arzuları sözlerden çok zor yoluyla değiştirilir. (Aristoteles, 2020: 231) Zorlama unsurunu getiren şey yasalar ve onların dayandığı siyasal otoritedir. Başı boş eylemler ve haksızlıklar istikrarlı bir düzen için tehlike anlamına gelmektedir. Herkes erdemli ve iyi olsaydı zorlama unsuruna gerek kalmayabilirdi. Erdemli insanın güzeli sevmesi ve çirkin olandan kaçınması gerekir. Bu bilincin oluşabilmesi içinse yasalarla sağlamlaştırılmış bir eğitime ihtiyaç vardır. (Aristoteles, 2020: 231) Bu nitelikte bir eğitim bir Polis'in iyi bir Polis olabilmesinin ve böylece yurttaşlarını iyiye yönlendirebilmesinin olmazsa olmaz koşuludur. İyi bir eğitim almamış biri erdemli olamayacaktır. Eylemlerine tutarlı bir ahlak anlayışı kılavuzluk edemeyecektir. Yasa

koyucuların yurttaşlarına erdemli alışkanlıklar kazandırması gerekir. Bunun yolu da yasalardan ve eğitimden geçmektedir. Yapılması ve kaçınılması gereken şeylerin yasalarla belirlenmesi gerekmektedir. (Aristoteles, 2020: 231-232) Kötülükten sakınmak ve erdemleri yeşertmek için rasyonel yasalara başvurmak zorunludur. ‘‘Yasa yapıcının belirli yasalarla herkes üzerinde denetim kurmayı sağlaması gerekir, tabii ki bunun için de erdemli yasalara ihtiyaç var.’’ (Aristoteles, 2020: 232) Aristoteles yasanın erdeminden söz etmektedir. Yasaya erdem yüklemektedir. Erdemli yurttaşlar için yasaların dolayımına ihtiyaç vardır. Yasalar yaşamın her alanı için gereklidir; yasasızlık düzensizlik ve başı boşluk demektir. Yurttaşları iyi ve erdemli yapacak yasalar üzerine iyice düşünmek gerekir. Ne yasa ne de yasa koyucu sıradan olabilir. Bu durumda yurttaşları iyi ve erdemli alışkanlıklara yönlendiremezler. (Aristoteles, 2020: 232-233) Erdemli, bilgili ve iyi yasa koyuculara ihtiyaç vardır. Ancak bu şekilde kendilerinde olanı yurttaşlara da verebilirler. ‘‘Yasa koyuculuk basiret gerektiren bir sanattır, bir yasa koyucu hem teorik erdemlere hem de pratik erdemlere sahip olmalıdır.’’ (İşsevenler, 2021: 50-51) Aristoteles erdemleri karakter ve düşünce erdemleri olarak ikiye ayırmaktadır. Erdemler doğal olarak kişide bulunamaz. Doğuştan gelmezler. (Aristoteles, 2020: 41) Düşünce erdemleri olan bilgeliği, sanat, bilim ve aklı başındalık gibi erdemler eğitim yoluyla edinilir. Eğitim zaman gerektiren bir şeydir. Düşünce erdemleri zamanla gelişebilir. Tıpkı sanatlar gibi erdemler de geliştirilmeyi gerektirir. (Aristoteles, 2020: 41-42) Erdemlere yönelik insanın doğuştan bir potansiyelinden söz edilebilir; ancak doğuştan verili oldukları söylenemez. ‘‘Tüm insanlar doğal olarak bilmeye iştah duyarlar.’’ (Aristoteles, 2021: 13) İnsanın tıpkı bilgiye olduğu gibi erdemlere de eğilimli veya yatkın olduğu söylenebilir. Onlara sahip olmak ise belirli bir eğitim, zaman ve alışkanlık gerektirmektedir. Düşünce erdemlerinden farklı olarak karakter erdemleri ise alışkanlık yoluyla edinilir. Eylemlerin uygulanması sonucu oluşabilirler. Pratik yön ağır basmaktadır. Bir eylemi sürekli uygulayarak onun huy veya alışkanlık haline getirilmesini gerektirirler. Adaletle uygun eylemlerde buluna buluna adil olunabilir. (Aristoteles, 2020: 41-45) Aristoteles bazen yasayla erdemi ilişkilendirmekle kalmayıp yasaya uygunluğu doğrudan erdemin kendisi gibi algılamaktadır. Adalet yasalara uygun olarak mülk sahibi olma erdemidir, cesaret tehlikeli anlarda yasalara uygun soylu erdemlerde bulunma erdemidir ve öz denetim bedensel hazlar konusunda yasalara uyma erdemidir. (Aristoteles, 2020: 43) Yasalar yurttaşları adil, ölçülü ve yiğitçe davranmaya özendirir. Yasa adil olanı yapmayı ve erdemli olmayı buyurduğu için yasalara uyan biri adaleti göz önünde tutan doğru düzgün bir kişi olmaktadır. (Aristoteles, 2019: 63) Genel olarak bakıldığında ise karakter erdemlerinde asıl olan doğru ortayı bulabilmektir. Erdemler konusunda yasanın rolü çok belirleyicidir. Erdemli ve ahlaklı bir

yaşam için uygun zemini yasalar oluşturur. “Hukuk, yurttaşların erdemli birer hayat sürebilecekleri ortamı hazırlar, onları cesaretlendirir, eğitir ve aksi davranışlardan caydırır; her birinin kendi potansiyelini açığa çıkarmasını mümkün kılar.” (İşsevenler, 2021: 45) Adalet bir anlamda tüm erdemleri kucaklamaktadır; erdemın kendisi olarak algılanmaktadır. Adalet özellikle yasalarla olan ilişkisi bakımından erdemle örtüşse de özsel olarak aynı şey değildirler. Erdem bir karakter durumudur; adalet ise özellikle başkalarıyla kurulan dışsal ilişkilerde açığa çıkan durumdur. (Guthrie, 2021: 358) Adalet ve yasalar bağlamında her bir kişinin başkalarını gözetmesi gerekmektedir. Erdemli olmak için bu açıdan bir özgecılık zorunlu gibi görünmektedir. Yurttaşların mutluluk ereğine ve dolayısıyla iyi yaşama erişebilmeleri için yasaların erdemli olmaları da aynı şekilde zorunludur. Polis yurttaşlarının eğitimi ve erdemiyle doğrudan ilgilidir. Bu ilgi yasaların dolayımıyla belirginlik kazanır. Yasalar ödül ve cezalarla yurttaşların erdemli olmalarını sağlamaya çalışırlar. (Ross, 2020: 314)

Aristoteles’in Polis’i sıradan bir kamusal birlik değildir. Polis yalnızca toplumsal ilişkileri düzenleyen bir güvenlik aygıtı veya ticareti düzenleyen bir garantör değildir. Polis insanların kendilerini gerçekleştirebilecekleri, mutluluk ereğine erişebilecekleri ve erdemlerini geliştirebilecekleri en üst toplumsal birliktir. “Her devlet iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluktur.” (Aristoteles, 2020: 1) “Sahiden devlet adını taşımaya layık olacak bir devletin erdemle ilgilenmesi gerektiği açıktır.” (Aristoteles, 2020: 102) Aristoteles bir bakıma filozof kral yerine yasaları geçirmektedir. Erdem temelli ahlak öğretisi politikaya temel oluşturmaktadır. Ahlak ve politika etle tırnak gibi birbirinden ayrılmaz durumdadır. Yurttaşların erdemli olması tüm politik birliklerin ereği olmaya layıktır. Aristoteles bu açıdan yurttaşların eğitime özel bir ilgi göstermektedir. Gençler geleceğin yurttaşları ve yöneticileri olarak özel bir konumdadır. “Gençleri erdeme sevk edecek olan iyi alışkanlıkları gençlere belletecek olan iyi yasalardır.” (Crubellier ve Pellegrin, 2017: 168) Yasa yapmak ve bunun bilgisine sahip olmak başlı başına önemli değildir. Yasa yapmak temelde insanın bir etkinliğidir. Yasa yapmanın belki de en önemli tarafı bu insan etkinliğinin tanrısal olanın yerini almasıdır. Zira yasa yapım süreci aşkınsal veya tanrısal yasa kavramının terk edilerek insanın oluşturduğu yasaların egemenlik kazanmasıdır. Thesmoi’nin yerini nomoi’nin alması tanrısal veya aşkınsal olanın yerini insana ait veya içkin olanın almasıdır. (Baştürk, 2019: 177-178) Yasa yapmak salt bilgiye sahip olmak değildir. Yasanın tümel bilgisi insanın sınırlı bilgisini aşmaktadır. Böyle olmakla birlikte yasa kavramı insanın ereksel doğasından kaynaklandığı için kaçınılmaz olarak insanla bağlantılı olmak durumundadır. (Baştürk, 2019: 184) Politika bilimi genel iyiliği ve yararı gözettiği için yasa yapmak onun işidir. Yasaların

yazılı veya yazısız olmaları genel iyi ve yarar açısından önemli değildir. Yasalar bizi daha iyi yaptığı için onlara ihtiyaç vardır. Aristoteles'e göre nasıl ki bir evde babanın sözleri geçerlidir, aynı şekilde bir Polis'te de yasaların ve geleneklerin otoritesi geçerlidir. (Aristoteles, 2020: 232-234) İnsan için iyi olan yetkin bir toplumsal yapıda ve Polis'te olanaklıdır. Siyaset nelerin yapılması ve nelerin yapılmaması gerektiğiyle ilgili yasalar hazırlar. (Aristoteles, 2020: 22) Polis'in istikrarlı ve sürekli olması ancak bu yasaların getirdiği düzenle olanaklıdır. İnsanın mutluluk ereği belirli bir toplumsal düzeni gerektirir. Her ne kadar toplumlar birbirinden farklı farklı olsa da yasalara duyulan ihtiyaç hiç değişmez. "Aristoteles Politika adlı eserinde, hangi siyasi düzen söz konusu olursa olsun önemli olanın iyi yasalar tarafından yönetilmek olduğunu vurgular hep." (Balamir Coşkun, 2014: 268) Aristoteles doğru ve sapmış anayasaları incelerken öncelikle adalet ve genel yarar ilkelerine başvurur. Söz konusu adalet ilkesi yasal bir adalete vurgu yapmaktadır. Sözgelimi doğru anayasalardan olan monarşi ve onun doğruluktan sapmış biçimi olan tiranlık arasındaki en önemli fark yasaların yönetimdeki yeridir. (Aristoteles, 2020: 116-117) Monark halkının rızasını alarak yasaya uygun biçimde yönetim erkini kullanır. Yalnız kendi yararını değil; tüm toplumun ortak yararını dikkate alır. Öte yandan tiran yasaya aykırı olarak yönetir. Yalnızca kendi yararını dikkate alır. Böylece adaletsiz bir yönetim sergilemiş olur. (Aristoteles, 2020: 116-117) Aristoteles iyi düzenlenmemiş ve iyi yasalara sahip olmayan bir Polis'te iyi yaşamın olamayacağını savunur. (Arslan, 2020: 239) Yasaların politik yaşamdaki en önemli işlevi politik bir varlık olan insanın iyi yaşamı düzenleyebilmesi için uygun zemini hazırlamaktır. Yasaların sağladığı bu zemin olmadan insanın mutluluğundan söz edilemez. Yasalar böyle politik bir işlevi gerçekleştirdikleri veya gerçekleştirme potansiyeline sahip oldukları için adildirler. (Arslan, 2020: 264-265) Aristoteles insanların rasyonel varlıklar olarak yasaların toplumsal yaşama pozitif etkilerini görebileceklerini düşünmektedir. Bu etki tüm toplumsal ilişkilerde açığa çıkmaktadır. Belirli kurallar ve ilkeler olduğunda insan kendini gerçekleştirmeye daha yakındır. Politik varlık olarak başkalarının varlığına ve onayına ihtiyaç duyan insan yasalara yönelmek durumundadır. "İnsan nasıl tam gelişme durumuna ulaştığı zaman hayvanların en iyisiyse, yasa ve kurallardan ayrılınca da en kötüsü olur." (Aristoteles, 2020: 13) İnsanın rasyonel yapısı nasıl ki onu hayvanların en iyisi yapma potansiyelini sağlıyorsa aynı şekilde yine bu rasyonel yapı onu hayvanların en kötüsü de yapabilir. İnsan yasa ve kurallardan saptığında her türlü kötülüğe ve yıkıcılığa yaklaşabilmektedir. Onun ayırt edici özelliği olan akıllı sayesinde iyi olabileceği gibi, yine aynı akıl yüzünden kötü de olabilir. Janus'un iki yüzü gibidir akıl. Yasaya bakan yüz iyilik, erdem ve adaletin ışıltısını taşır. Öteki yüz ise yasasızlığın karanlığını taşımaktadır. İnsan aklını hem iyiye yönlendirip yasa varlığı

olabilmekte hem de bunun tersini seçip yasalardan uzaklaşarak kötü olabilmektedir. “Yasaya boyun eğme anlamında adalet, erdemle “eşkaplamlı”dır.” (Ross, 2020: 327) Yasalar baştan savma bir şekilde oluşturulamaz. Yasa yapan kişilerin iyi yetişmiş olması gerekir. Yasaları yaparken ilgili toplumun tarihini, başka toplumlarla ilişkilerini ve anayasaları dikkatle incelemek gerekir. (Aristoteles, 2020: 21) İnsanın nihai ereği olan mutluluk ve iyi durumda olma her türlü yasal edimin temelinde olmalıdır. Yasaların içeriği iyi ve erdemli olmak zorundadır. Bu şekilde iyice düşünülp taşınmış yasalara yurttaşlar itaat etmekte zorlanmazlar. Yasa koyucuların yurttaşların genel iyiliğini dikkate almaları gerekir. (Aristoteles, 2020: 102) Aristoteles adil olmakla yasalara uygun olmak arasındaki yakın ilişkiyi öne sürmektedir. Bu yaklaşım yasaları tabulaştırma anlamına gelmemektedir. Yazılı veya yazısız yasalar ideal olarak tüm erdemleri veya iyileri kapsarlar. Dolayısıyla adalet yasaya uyma olarak algılandığında, yasalarla beraber erdemlerin tümü anlaşılmaktadır. (Ökten, 2014: 315) Dolayısıyla yasa öncelikle adalete ve genel olarak erdemlere uygun olmalıdır. Adalete uygun yasalara ise insan ancak aklıyla ulaşabilir. Kendine yeten bir Polis içinde mutlu yaşama olanağı ancak bu adil yasalarla gerçekleştirilir. (İşsevenler, 2021: 47) Yasaların her türlü olguyu ve ayrıntıyı kapsamı oldukça zordur. Gündelik yaşamda gerçekleşen her tikel durum yasanın kapsamına alınamaz. Her ne kadar yasalar uzun süreli akıl yürütmeler sonucunda oluşturuluyorsa da tikel durumların çokluğu yüzünden genellemelere başvurmak kaçınılmazdır. (Aristoteles, 2020: 3) Yasa genellemeler yoluyla olabildiğince kapsamlı ve kuşatıcı olmaya çalışır. Ayrıntıların gözden kaçtığı durumlarda yasalar yeterince esnek görünmeyebilir. Yasalarda boşluklar olabilir. Bunun en büyük sebebi tikel eylem ve durumların çokluğudur. (Aristoteles, 2020: 69) Yasalardaki boşluklar kasıtlı olabildiği gibi kasıtsız da olabilmektedir. Yasa koyucu bazı noktaları görememişse bu boşluk kasıtlı değildir; özel ve tikel durumların çokluğundan ötürü genel bir kural tespit edilememişse boşluk kasıtlıdır. (Aristoteles, 2020: 69) Yine de yasaların olabildiğince çok durumu ön görmesi ve kapsamı gerekir. Yasanın gücünü oluşturan şeylerden biri onun kapsayıcı olmasıdır. Aristoteles’e göre yasa yapmak ve uygulamak için çok sayıda insan bulmak zordur. Doğru düşünen ve erdemli bir veya birkaç kişi bulmak daha kolaydır. (Aristoteles, 2020: 3) Mahkeme kararlarındaki haksız ve adaletsiz uygulamaların en önemli sebebi yargıçların kısa sürede karar vermek zorunda olmalarıdır. Yasalar uzun süreli akıl yürütmeler sonucunda oluşturulurlar. Genel ve geleceğe yöneliktirler. Oysa yargıçlar hemen karar vermek durumundadır. (Aristoteles, 2020: 3) Yasalar geneli gözetmek zorundadır. Her küçük ayrıntıyla ilgili yasa yapmak söz konusu değildir. Yasanın olmadığı veya yeterince esnek görünmediği durumlarda bazı kurallar getirilmelidir. (Aristoteles, 2020: 126) Ancak bu

durum yasayı daha az değerli yapmamaktadır. Böyle istisna durumlarda yapılması gereken şey hataları düzeltmek ve yasayı daha iyi kılmaya çalışmaktır. (Aristoteles, 2020: 126) Aristoteles açısından önemli olan yasanın egemenliğidir. Yasaların değişebileceğini kabul etmekle beraber o yine de yasaların toplumsal işlevinin gücünden emindir. En iyi yasaların bile değişebileceğini söylemektedir. (Aristoteles, 2020: 65) Bir yasanın yapılmasına neden olan durum veya gereksinim ortadan kalkmış olabilir. Toplumların yasayla kurduğu ilişki çok yönlüdür. Kimi yasaların tamamen kaldırılmaları veya yeniden tanımlanmaları gerekebilir. Böyle olmakla birlikte yasada değişiklik yapmanın alışkanlık haline gelmemesi gerekir. (Aristoteles, 2020: 65) Yasalar olabildiğince iyi hazırlanmalıdır. Yasalarda olabildiğince süreklilik ve kalıcılık sağlanmalıdır. Sürekli değiştirilen yasalar yurttaşlar üzerinde kötü bir etkiye neden olacaktır. Yasaya itaat duygusu zayıflayacaktır. Yasanın otoritesinin korunması gerekir, başka türlü yasa zayıflayacaktır. (Aristoteles, 2020: 65) Yasalarda değişiklik yapılacaksa bunun kimler tarafından yapılacağı da ayrıca bir sorunu beraberinde getirmektedir. Hangi yasaların değişeceği ve buna nasıl karar verileceği belirlenmelidir. (Aristoteles, 2020: 65) “Bir yurttaşın yasada değişiklik yapılmasından sağlayacağı fayda, yetkeye karşı gelmeye alışmasından doğacak zarara değmez.” (Aristoteles, 2020: 65) Aristoteles’in Polis’te istikrar ve süreklilik arayışının yasalara da yansıdığı söylenebilir. Her ne kadar insanlar arasındaki yasalar tanrılar arasındaki yasalar gibi sürekli değilse de yine de olabildiğince uzun erimli olmaları Polis için daha iyidir. (Aristoteles, 2020: 118)

Aristoteles’i gerek siyaset felsefesinde gerekse de yasalara ilişkin yaklaşımında muhafazakar bir filozof olarak görmek yanlış olmayacaktır. Onun asıl meselesi kalıcılığın ve sağlam bir düzenin nasıl olanaklı olduğudur. Sürekli değişen yasalar kalıcı bir düzen için tehlike oluşturmaktadır. Bunun için yasalar akıldan en yüksek payı almalıdır. Yasa koyucular ve yöneticiler pratik bilgelikleriyle yasaları sağlamlaştırmak için çabalamalıdır. “Aristoteles bir yasanın görelî olarak sürekli olmasını istemekte ve yasaların değişmesini istisnai bir şey olarak gördüğü için yasama organının rolünün yasaları tamamlamaktan ibaret olması gerektiğini savunmaktadır.” (Ross, 2020: 398) Yasada süreklilik arayışının önemli sebeplerinden biri de yasanın etik değerlerle ilişkisidir. Yasa yalnızca Polis’in çerçevesini çizmez; aynı zamanda Polis’in her bir paydaşının erdemleriyle de ilgilenir. Yasa koyucuların asıl meselesi yurttaşlarda alışkanlıkların oluşturulmasını sağlayıp onları iyi kılabilmeğdir. Bu her yasa koyucunun asıl dileği ve ereğidir; iyi yasalarla kötü yasaları ayırt edebilmek için de bu dileğin ne ölçüde gerçekleştiğine bakmak gerekir. (Armaner, 2014: 250) Yurttaşların yasaya karşı duyarlılık kazanmaları açısından da süreklilik arayışı temellendirilebilir. Yasa bilinci ve duyarlılığı belirli bir zaman istemektedir. Yasa yalnızca kağıt üzerindeki kurallar

değildir. “Politika’da üzerinde durulan yasalar, politik olduğu kadar etikdir ve konmuş yasalar kadar değerleri, ritüelleri, gelenekleri içerir.” (İşsevenler, 2021: 41-42) Yasanın yurttaşlar üzerinde etkili olabilmesi ve gerekli itaati sağlayabilmesi için uzun bir zaman gerekir. Aristoteles egemenliğin yasada olmasını istemektedir. Yasalar olabilecek her yerde egemen olmalıdırlar. (Aristoteles, 2020: 119) En iyi adam tarafından mı yönetilmek iyidir yoksa iyi yasalar tarafından mı? Aristoteles bu soruya birbirinden farklı yanıtlar verildiğini belirtmektedir. Monarşi yanlılarına göre yasalar yalnızca genel ilkelerdir. Toplumsal ilişkileri düzenleyen, ödül ve cezaları belirleyen ve genel bir çerçeve çizen kurallardır. Yönetim sanatı beceri ve ustalık gerektirir. Kral bu beceriye ve ustalığa sahiptir. Dolayısıyla yasaya yani kitaba göre yönetmesi gerekmez. (Aristoteles, 2020: 120) Aristoteles bu yaklaşıma oldukça mesafelidir. Kişi veya kişilerin egemenliğine karşı ciddi kuşkuları vardır. Ona göre her durumda harfi harfine yasaya bağlı kalmak en iyi yöntem olmasa bile, yine de yöneticilere kılavuzluk edecek yasaların olması zorunludur. (Aristoteles, 2020: 120-121) Yasaların duyguları ve tutkuları yoktur. Oysa insanların vardır. En iyi adam bile duygularının ve tutkularının etkisi altında kalabilir. (Aristoteles, 2020: 120-121) Duygular ve tutkular insanların en iyisini bile yanlış yönlelere saptırabilir. Akılsal yetilerini bulanıklaştırabilir ve yargılama gücünü olumsuz anlamda etkileyebilir. Oysa iyi yasaların egemenliğinde böyle bir etkilenme söz konusu değildir. “Yasada tutkuları olmayan akıllı bulursunuz.” (Aristoteles, 2020: 125) Aristoteles yasaların egemen olmasını isterken her yasanın iyi ve adil olduğunu öne sürmemektedir. Nasıl ki anayasalar çeşitli ve türlü türlüdür; aynı şekilde yasalar da çok çeşitli ve türlü türlüdür. Bu çeşitlilik doğal olarak iyi ve adil yasalar yanında kötü ve adaletsiz yasaları da beraberinde getirmektedir. (Aristoteles, 2020: 108-109) İyi yasalara sahip bir Polis doğru ve adil eylemleri bilip uygulayan erdemli birine benzemektedir. İyi yasaları olmayan veya yasalara itaat edilmeyen bir Polis ise ahlak bakımından zayıf birine benzemektedir. (Miller, 2007: 85) Yasalara ilişkin bir değerlendirme farklı anayasaları ve yönetim tarzlarını dikkate almak durumundadır. Aristoteles bu bağlamda önemli bir kriter öne sürmektedir. Doğru anayasalar olan monarşi, aristokrasi ve politeia’ya uygun olarak oluşturulan yasalar genellikle adil; bu anayasaların bozulmuş biçimleri olan tiranlık, oligarşi ve demokrasiye uygun olarak oluşturulan yasalar ise genellikle adaletsiz olacaktır. (Aristoteles, 2020: 108-109) Ross yasanın egemenliği meselesinde bazı sorunlar olduğunu ifade etmektedir. Yasanın kaynağı nedir sorusunu öne sürerek yasaların zorunlu olarak onları oluşturan kişilerin kusurlarını taşıyacağını ifade etmektedir. (Ross, 2020: 397) Aristoteles’in bazen yasaları ve yönetim biçimlerini idealleştirmeye yaklaşan bir üslupla ele aldığı söylenebilir. Onun yasalara ilişkin görüşlerinde asıl göz önünde tuttuğu iyi ve erdemli yasalarlardır. Yasa her ne kadar

kendisini oluşturanların kusurlarını taşıyabilirse de yasalı yönetim yasadışı yönetime göre daha iyi olmak durumundadır. “Aristoteles her yasanın iyi, adil olduğunu değil, yasaya dayalı yönetimin yöneticilerin yasa ile sınırlanmadığı bir yönetime göre daha iyi olduğunu ifade etmektedir.” (İşsevenler, 2021: 48) Yasanın egemenliği fikrinin çok erken bir hukuk devleti savunusu olduğu söylenebilir. Aristoteles yasalı bir yönetimi, yasaların içeriğinin iyi ve adil olmasını ve bu yasalara uyulmasını istemektedir. “Bir devlette adaletin gerçekleşmesi, haklıyı haksızı belirleyen ve aklın ifadesi olan yasanın egemen kılınıp ona uyulmasına bağlıdır. Aristoteles hukuk devleti anlayışını getirerek, yasanın egemen olmasını, yurttaşlardan herhangi birinin egemen olmasına yeğ tutar.” (Ağaoğulları, 1988: 243-244) Aristoteles yasayı tanrıyla ve akılla özdeşleştirmektedir. Ona göre yasa yerine bir insanın egemenliğini isteyen biri vahşi bir hayvanı işe karıştırmaktadır. İnsanlar duyguları bakımından vahşi hayvanlarla benzeşirler. (Aristoteles, 2020: 125) “Bu nedenle, Yasa’nın egemen olmasını isteyen, başka hiçbir şeyin değil, yalnız Tanrı’nın ve Zekâ’nın egemen olmasını istiyor demektir.” (Aristoteles, 2020: 124-125) Bazı erdemli, iyi ve yetkin kişilerin egemen olması gerektiği gösterilse bile bu durum değişmez. Asıl olan egemenliğin ve otoritenin “doğadan duyguları” olan insanlara bırakılmamasıdır. En iyiler bile yasanın koruyucusu ve hizmetçisi durumuna getirilmelidir. (Aristoteles, 2020: 124) Aristoteles yalnızca kişilerin veya yığınların yönetimi yerine yasanın yönetimini yeğlememektedir. O ayrıca birbirinden oldukça farklı iki yasa tasarımıyla ilgili de konuşmaktadır. Bu iki yasa tasarımı yasal pozitivizm ve doğal yasa olarak ifade edilebilir. Yasal pozitivist yaklaşımda yasa yine yasanın kendisine dayanılarak açıklanır. Bu açıdan içkin bir temele sahiptir. Doğal yasa veya doğal hukuk yaklaşımında ise yasanın dışında veya ona aşkın olan akıl, tanrı ve doğa gibi başka kaynaklara başvurulur. Bu açıdan doğal yasa veya doğal hukuk aşkıncıdır. (Wexler ve Irvine, 2006: 12-19) Yasanın genelliğinden ötürü oluşabilecek sorunlar kişilerin egemenliği savını güçlendirmemektedir. Aristoteles’e göre yasanın kimi tikel durumlarda yeterince esnek görünmeyip bir çözüme ulaşamaması onun değerini azaltmaz. Bu gibi durumlarda insanların da çözüm üretebilmesi kolay değildir. (Aristoteles, 2020: 124-125) Aristoteles yasanın genelliğinden doğan bu gibi istisna durumlara çözüm olarak yine yasanın kendisine başvurmaktadır. Yasa zor durumlarda adil yargılar verecek kişilerin yetiştirilmesi için de vardır. Yasanın insanları eğitmesi gerekir. (Aristoteles, 2020: 124) Yasanın yargıçları, hükümet görevlilerini ve en önemlisi yasa koyacak kişileri en yetkin biçimde eğitmesi gerekir. Yasanın karar veremediği veya boşluklar bıraktığı yerde bu iyi eğitilmiş kişiler devreye girip adil yargılarla çözüm üretirler. (Aristoteles, 2020: 126) İyi eğitim görmüş yurttaşların bir bakıma yasanın dilini bilmeleri gerekmektedir. Yine de Aristoteles açısından ideal olan yasanın hükümlerinin olabildiğince kesin olmasıdır.

(Aristoteles, 2020: 126) Yasa olabildiğince kapsayıcı olmalıdır. Böylelikle yurttaşlar arasındaki anlaşmazlıklar en aza indirilmiş olur. Yasa yeterince kapsayıcı ve açık seçik değilse kanaatlerin çatışması kaçınılmaz olur. Hükümleri kesin olan yasanın otoritesi herkes için geçerlidir. Yasaca iyi eğitilmiş birinden adil ve iyi kararlar vermesi beklenebilir; ancak bu kişi ne kadar iyi bir eğitime ve erdemlere sahip olsa da onun yalnızca bir çift gözü ve kulağı vardır. Bir çift eli ve ayağı vardır. Onun birçok organa sahip birçok kişiden daha adil kararlar vermesi beklenmemelidir. (Aristoteles, 2020: 126-127) Aristoteles daha önce de değinildiği gibi en iyi adamın bile duyguları ve tutkuları tarafından doğru yoldan saptırılabilceğine inanmaktadır. İnsanın erdemleri olduğu gibi kusurları da vardır. Mutlak iyi veya mutlak kötü değildir. Tek bir kişinin yargılarından her zaman için mükemmel sonuçlar beklenmemelidir. Tek tek ele alındığında adil ve erdemli olmayan kişiler bir araya geldiklerinde erdem ve adalete daha yakın konuma gelmiş olabilirler. Aristoteles çokluğun tek kişiye oranla daha güç bozulacağını ifade etmektedir. (Aristoteles, 2020: 121) Yasayı değerlendiren ve uygulayan kişi sayısı kaç olursa olsun asıl önemli olan yasanın egemen erke sahip olmasıdır. Aynı şekilde yönetimdeki egemen kişi veya kişilerin sayısı kaç olursa olsun asıl önemli olan yasanın egemen kalabilmesidir. Polis'te çokluk içinde birliği sağlayan şey yasalarlardır. "Devlet değişik türden insanlar çoğulluğunun, yasalarla bir birlik içerisine sokulduğu bir insansal topluluktur; yasaların değerleri dile getirdiği ve yapılandığı ve bu değerlerin kamu yönetimine nüfuz ettiği bir anayayı altındaki yurttaşlar birlikteliğidir." (Kanat, 2013: 282) Aristoteles denilebilir ki bir Polis'in tüm varlığını yasalarına bağlamaktadır. Yasa Polis'e ve topluma ilişkin tüm karmaşık meselelerde temele oturmaktadır. "Yasaların egemen olmadığı yerde, anayasa yoktur. Yasa her şeye egemen olmalı ve devlet görevlileri yasayı uygulamalı." (Aristoteles, 2020: 143) Anayasa veya bir Polis'in yönetim biçimi hakların ve ödevlerin düzenlenme biçimidir. Yurttaşlık ilişkileri anayasa tarafından tanımlanır. Hak ve haksızlık, adil olan ve olmayan, suç ve cezalar anayasanın düzenleme kapsamındaki temel konulardır. Sivil ve politik birliği oluşturan şey anayasadır. Yasalar ise anayasanın yani deyim yerindeyse Polis'in özünü oluşturan genel ilkelerdir. Aristoteles yasaları anayasalara göre yapmak gerektiğini ifade etmektedir. (Aristoteles, 2020: 134) Aristoteles'in madde form kuramına uygun olarak Polis'e madde ve yasalara da bu maddeye özünü veren form olarak bakmak uygun olacaktır. Aynı yasaların tüm anayasalar için uygun olması söz konusu değildir. Bir yasa politik açıdan demokrasi için adil; oligarşi veya monarşi için adaletsiz görünebilir. (Aristoteles, 2020: 134-135) Farklı yurttaşlık algıları ve tanımları bu değişkenliğe neden olmaktadır. Her anayasanın erek olarak belirlediği bir iyi vardır. Mutlak bir iyi olmadığı için iyi algısı anayasadan anayasaya değişmektedir. Bunun içindir ki anayasası demokrasi olan bir

Polis öncelikle demokrat eğilimlere ve erdemlere sahip yurttaşlar yetiştirmelidir. Böyle olmakla birlikte Aristoteles açısından ortak yarar ve genelin iyiliği bütün anayasaların ereği olmalıdır. “Toplumun ortak çıkarlarını göz önüne alan bir rejim, bir yasa, bir yönetici, bir uygulama iyidir.” (Arslan, 2020: 287) Aristoteles ya mutlak olarak en iyi olan yasalara uyulması gerektiğini; ya da mevcut koşullara uygun olarak en iyi olan yasalara uyulması gerektiğini ifade etmektedir. (Aristoteles, 2020: 149) Kişinin eylemlerinde yasaya uygunluk önemli bir kriterdir. Yasaya uygunluk erdemli birinin göz ardı edemeyeceği bir meseledir. Aristoteles’in yurttaşları yasa dolayısıyla birlik ve beraberlik oluştururlar. Eğitim ve erdem açısından yasa her zaman en üst ilke olmak durumundadır. Yurttaşlar iyi yasaların paydaşları olarak iyi olabilirler. “Yasaya uygunluk erdemli bir kişinin yapacağı eylemleri yapmayı, ya da yapmaktan kaçınacağı eylemleri yapmamayı gerektirir. Yasaya aykırılık ise çıkarıcı ve genel olarak eşitliği gözetmeyen insanların tutumudur.” (Kanat, 2013: 225)

Aristoteles bencil eğilimlerinden ötürü yasanın dışına çıkan insanların eşitliği ve hakkaniyeti çiğnediklerini düşünmektedir. Yasaya uygun olarak eylemeyen kişi haksızlık pahasına kendi yararını gözetiyor demektir. Yasa belirli erdemleri dayatmaktadır. Ölçülü olmak, kendi varlığına sahip çıkmak ve bedenine dikkat etmek gibi erdemler yasanın buyurduğu erdemlerdendir. Bunlara uymayan kişi yalnızca yasanın dışına çıkmakla kalmaz; aynı zamanda kendine de haksızlık etmiş olur. (Aristoteles, 2019: 73) Yasa egemenliğine yönelik tüm vurguya rağmen Aristoteles bu konuda istisna bir duruma değinmektedir. Üstün doğaya sahip bazı kimselerin yasanın kapsamına alınamayacağını savunmaktadır. Olağanüstü kişileri bağlayacak bir pozitif yasa yoktur. Onların kendisi yasadır. (Aristoteles, 2020: 114) Aristoteles’in tanıdığı bu istisna onun kadın ve köle meselelerinde de kendini gösteren ‘ulusal ön yargılarından’ biridir. Kahramanlar, yarı tanrılar ve üstün kişiler yasa kapsamına alınamaz. Yasaya uyma ve yasa egemenliği açısından tek istisna budur. Yasa koyucu üstün kişileri hedeflememelidir. Yasa eşit ve benzer olanlar içindir. (Aristoteles, 2020: 114) Yalnızca iyi bir Polis’te yasaların iyiliğinden söz edilebilir. İyi yaşamın gerçekleşebilmesi için Polis’in ve yasaların iyiliği zorunludur. Aristoteles kötü düzenlenmiş bir Polis’te iyi ve yasaya uygun bir yönetimin olamayacağını savunmaktadır. Yine bu bağlamda iyi yasaların olmadığı bir Polis’te de en iyiler egemen olamayacaktır. (Aristoteles, 2020: 149) Yönetici veya yasa koyucu ne kadar yetkin ve erdemli olursa olsun o yine de yasaların sağlamlığına ihtiyaç duymaktadır. Kötü yasalar varsa Polis’i yöneten kişi iyi olsa bile erdemlerini ortaya koyamaz. Öte yandan iyi yasalar kötü yöneticiyi bile bir noktaya kadar düzeltme potansiyeline sahiptir. Yasanın erdemi herkesi kuşatabilmektedir. “Yasalar herkes için aynı anlamı ifade eder, herkes için varlığı söz konusudur, herkesin yararını gözetir, belli bir grubun çıkarlarını değil.”

(Birlik, 2023: 235) Yasaların iyi olması yeterli değildir; mevcut yasaları iyi olan bir Polis'te eğer bu yasalara uyulmuyorsa yetkin bir yönetim oluşturulamaz. Yetkin ve yasal açıdan iyi düzenlenmiş bir Polis'te hem yasalara uyulması gerekir hem de yasaların içeriğinin iyi ve adil olması şarttır. Zira kötü yasalara da uyulabilir. (Aristoteles, 2020: 149) Aristoteles açısından kötü yasalara uymak erdemli bir tavır değildir. Kötü şekillendirilmiş yasaların ne topluma ne de Polis'e yararı olabilir. Aristoteles'in kötü yasa olarak gördüğü şey evrensel veya doğal yasalarla çelişen türde yasalardır. Pozitif yasalar her zaman doğanın yasalarıyla tam bir uyum içinde olmazlar. Doğa yasaları tanrılar arasındaki yasalar gibi sürekli. Oysa pozitif yasa veya yasal hukuk normları değişebilirler. (İşsevenler, 2021: 48-49) Ahlak yasaları ve görenekler erdemli kişilerin pozitif yasalara oranla daha fazla gözetecekleri türden şeylerdir. Aristoteles bu türden ahlaki veya evrensel yasaların daha temel nitelikte olduğunu düşünmektedir. (Aristoteles, 2020: 125-126) Aristoteles her ne kadar evrensel, doğal veya ahlaki yasaların pozitif yasalardan daha temel olduğunu düşünse de bu yasaların en üst politik birlik olan Polis'in düzeni için yeterli olamayacağını görmektedir. Bundan ötürü o hemen her durumda pozitif yasanın egemenliği fikrine geri dönmektedir. Toplumsal düzen ve Polis söz konusu olduğunda kaçınılmaz bir dönüştür bu. "Yasaların tek bir ereği olduğunun söylenebileceği ölçüde hepsi de egemenliği amaçlarlar." (Aristoteles, 2020: 245) Yasalar yalnızca bireysel eylem ve edimlerin sınırlarıyla ilgilenmezler; belki bundan daha çok toplumsal bağlamı dikkate almak durumundadırlar. Toplumsallık yasaların ayırt edici özelliğidir. Yasalar bazı kişiler için bağlayıcı olup bazı başka kişileri dışarda tutamaz. Dışsal ilişkilerin düzenlenmesi için yasaların bu genelliği olmazsa olmazdır. "Başkalarıyla ilgili haklarımız yasalarla belirlenmiştir; bize bağlı değildir." (Aristoteles, 2020: 67) Başkalarının hak ve hukukunu gözetmek yasalar yoluyla olmaktadır. Kişi kendisi için yasa koyamaz; yine bu bağlamda kendisini yasanın dışında göremez. Başkalarıyla olan ilişkileri genel ilkeler olan yasalar yoluyla düzenlenmiştir. Adaletle uygun olan budur. Aristoteles adaletin pek çok tanımını yapmaktadır. Yasaya uygunluk veya yasal adalet bu adalet tanımlarından biridir. Adil olan yasaya uygun olandır, adil olmayan da yasaya uymayandır. (Arslan, 2020: 264) Yasal adaletin ayırt edici özelliği adaletin yasaya uygunlukla özdeşleştirilmesidir. Adil ve erdemli insan yasaya uygun eyleyen kişi olmaktadır. (Arslan, 2020: 264-265) Yasal adaletin bir diğer adlandırması uzlaşımsal adalettir. Yasal veya uzlaşımsal adalet yanında doğal ve politik adalet formları da vardır. Burns'e göre yasal veya uzlaşımsal adalet asıl olarak politik adaletin bir parçasıdır. (Burns, 1998: 3) Yasal adaletin nesnesi olan pozitif yasalar da politik adaletle gönderme yapmaktadır. (Burns, 1998: 4) Pozitif yasaların politik adalet ve yönetim biçiminden ayrı düşünülmemeyecek olması bu bakış açısında etkilidir. Hem politik hem de

yasal veya uzlaşım sal adaletin unsurları olan iki adalet formu vardır. Bunlar düzeltici ve dağıtıcı adalet olarak adlandırılır. Aristoteles dağıtıcı adaletle onurların, unvanların, yönetim erkinin ve varsılığın yurttaşlar arasında paylaştırılmasını ifade etmektedir. Dağıtımda sayısal eşitlik yerine orantısal eşitlik ağır basmalıdır. Aristoteles açısından orantısal eşitlik adalet ve hakkaniyete daha uygundur. Düzeltici adalet ise eşitsizlikleri gidermek ve haksızlıkları düzeltmek bağlamında başvuru lan adalet formudur. (Guthrie, 2021: 360-361) Hem dağıtıcı hem de düzeltici adalet formları politik ve yasal adaletle doğrudan bağlantılıdır. Yönetim biçimlerine göre farklılık gösterebilirler. Dağıtıcı ve düzeltici adaleti bütünüyle kuşatan mutlak bir adalet formu yoktur. (Beever, 2004: 35) Dağıtıcı ve düzeltici adalet formları bazen çelişebilmektedir. Beever'in bu çelişkiye verdiği örnek varsıldan çalıp yoksula vermektir. Böyle bir durumda eylemin ne tamamen adil ne de tamamen adaletsiz olduğu söylenebilir. Varsıldan alıp yoksula vermek dağıtıcı adalet açısından adil görünürken; düzeltici adalet açısından ise düzeltilmesi gereken bir haksızlık olarak görünebilir. (Beever, 2004: 34) Anılan adalet formlarından hiçbir i mutlak adaleti temsil etmemektedir. Aristoteles tüm diğ er adalet formlarına doğal veya mutlak adalet perspektifinden bakmaktadır. Mutlak adalet diğ er adalet formlarının erişmek için çabaladıkları erektir. Yasal adaletin eksikleri ve kusurları vardır. Hakkaniyet veya doğal adalet duygusu yasal adaletin eksiklerini düzeltmelidir. Hakkaniyet yasal ve mutlak adalet arasındaki mesafeyi kapatmaktadır. (Beever, 2004: 34-35) Aristoteles'e göre genelin yararı düşünülerek yasaların oluşturulması ve bu yasalara uyulması hakkaniyete uygundur. "Yasa sadece, bütün bireysel durumu kapsamayan, genel kurallar koyabilir. Bu kabul edilmiş bir şeydir ve yasanın kusuru değildir, şeylerin doğası böyledir. Hakkaniyet bu yüzden bir adalet biçimidir, ama yasal adaletten üstündür." (Guthrie, 2021: 362) Adaletsizlik ve haksızlık yasayı umursamamaktır. Yasaya uymak eşitliği gözetmek demektir; bu da bir anlamda yurttaşlar arasındaki adaleti oluşturan şeydir. Yasaya uymamak ise adaletsizlik ve eşitsizlik demektir. (Aristoteles, 2020: 108) Aristoteles haklardan söz ederken doğal ve yasal haklar arasında ayırım yapmaktadır. Sürekli veya çoğunlukla olagelen şeyler doğal haktır. Öte yandan bir de her toplumun kendi koşullarına göre tanımladığı ve uyguladığı yasal haklar vardır. Doğal hak yasal haktan daha temel ve daha iyidir. Böyle olmakla birlikte politika biliminin aradığı politik haktır; politik hak ise yasal olandır. (Aristoteles, 2019: 69) Aristoteles politik adaleti incelerken söz konusu adalet formunun tam anlamıyla bir adalet olduğunu ve bu adalet formunun yurttaşlar arasındaki ilişkilerde belirginlik kazandığını ifade etmektedir. Yurttaşlar yasalar tarafından geometrik eşitlik dikkate alınarak tanımlanan kişilerdir. (Yanık, 2014: 341) Yasal olan yasayı oluşturan yasa koyucu veya siyasal otorite tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla yurttaşların bir

belirlemesi söz konusu olmaktadır. Yasalar söz konusu olduğunda herkesi göz önünde tutmak gerekmektedir. Yasaların amacı erdemli yaşamı sağlamaktır ve bu nedenle yasaya uygun şeylerin çoğu erdemlidir. (Aristoteles, 2020: 109) İyi ve mutlu yaşamın koşullarını oluşturmaları bakımından yasalar adil, erdemli ve doğrudurlar. Yasaların olumsal içeriklerinden ötürü bazıları bu amacı tam anlamıyla yerine getirebiliyorken bazıları yetersiz kalabilmektedir. (Arslan, 2020: 265) Sorun yasaların varlığından kaynaklanmamaktadır. İyi ve mutlu yaşamın koşullarını yeterince oluşturmamayan yasaları daha yetkin yasaların bir taslağı olarak görmek gerekir. (Arslan, 2020: 265) Yapılması gereken bu gibi yasaları tamamen kaldırmak veya hükümsüz kılmak değildir. Onları olabildiğince yetkinleştirmeye çalışmak amaçlanmalıdır. Politika bilimi ve erdemli yöneticiler yasaların bu yetkinleştirilmesi amacını paylaşmalıdır. Politik düzen açısından yasaların varlığı ve yetkinliği zorunludur. "Politik toplumun yaratılması ve devam ettirilmesi için doğru kurallar olmaları bakımından yasaların adil olduğu veya adaletin birinci ve genel anlamının yasaya uyma, ona uygun olma, ona itaat etme olduğunu söylemek yanlış değildir." (Arslan, 2020: 265) Aristoteles her ne kadar yasaların kimi tikel durumlarda genel kalabileceğini, eksik veya kusurlu olabileceklerini ve mevcut koşullara en uygun şekilde oluşturulamayabileceklerini görüyor olsa da yine de yasalara olabilecek her durumda uyulması gerektiğini savunmaktadır. Bireylere yalnızca yasanın yeterince esnek görünmediği durumlarda inisiyatif tanınmalıdır. (Ross, 2020: 397) Yasaların esnek görünmediği veya boşluklar taşıdığı durumlarda da aslında öncelikle başvurulması gereken doğanın yasaları veya geleneklerdir. Bireyler yasalar bağlamında en son çare olarak görünmektedir. Aristoteles yasaların işlerliği bağlamında bireylere çok sınırlı bir rol tanımaktadır. (Ross, 2020: 396-397) Aristoteles özellikle erdemler konusunda çok önemli bir yer verdiği orta veya ortalama kavramına yasa bağlamında da yer açmaktadır. Nasıl ki karakter erdemleri doğru ortayı bulmaktır; aynı şekilde yasa yaparken de doğru ortayı göz önünde tutmak gerekir. Aristoteles haklı olanın ortalamayı aramak olduğunu ifade etmektedir. Yasa ortalama değildir. (Aristoteles, 2020: 125) Yasada ortalamayı aramak aşırı uçlardan uzak durmayı gerektirir. Yasanın ölçülü olması gerekir. Hem içerik hem de biçim açısından yasaların doğru ortayı bulabilmeleri gerekmektedir. Aşırı yasama kadar yasaların gereğinden az olmaları da büyük bir sorundur. Özellikle yasanın içerik açısından dengeli ve sağlam olabilmesi için doğru ortanın bulunması zorunludur. "Yasa aşırılıkların törpülediği, ortalamanın dile geldiği yerdir." (Balamir Coşkun, 2014: 269) Aristoteles iyi bir yöneticinin yönetim erkini kullanırken doğru orta ilkesinden sapmaması gerektiğini düşünmektedir. Yasadaki orta vurgusu doğal olarak Polis yönetimi için de geçerlidir. Erdemli bir yönetici iktidar erkini ölçülü bir biçimde kullanır. Onun politik bilgeliği aşırı uçlardan kaçınmasını

sağlamaktadır. Erdemli yönetici yurttaşlarla ilişkisinde hep doğru ortayı hedeflemelidir. Aynı şekilde nüfusun orta kesimini de hep göz önünde tutmalı ve önemsemelidir. Orta kesim anayasaya sağlamca bağlanmalıdır. (Aristoteles, 2020: 157-158) Aristoteles orta sınıf vurgusunu oligarşiye kadar genişletir. Varsılların yönetimi olan oligarşide bile yöneticiler orta sınıfı dikkate alarak yasa koymalı ve yönetim erkini kullanmalıdır. Demokrasi için de orta sınıf vurgusu öne çıkmaktadır. (Aristoteles, 2020: 157-158) Aristoteles'in orta sınıf vurgusu onun politika anlayışında çok temel bir öneme sahiptir. Onun doğru anayasalardan saydığı politeia veya anayasal yönetim esas olarak bir orta sınıf yönetimidir. Politeia yasaların yol göstericiliğinin başat unsur olduğu bir politik düzendir. (Balamir Coşkun, 2014: 268) Asker yeteneklerine ve erdemlerine sahip bir orta sınıf yönetimi olan politeia olanaklı en iyi yönetim biçimidir. Orta sınıf ne yoksulları imrendirecek bir varsıllığa sahiptir ne de varsılların küçümseyeceği bir yoksunluk içindedir. Aristoteles orta sınıfta öncelikle istikrar ve durgunluk görmektedir. Orta sınıfın yönetimi olan politeia'yı çoğunluğun yasaya dayalı yönetimi olarak görmek mümkündür. Yasalı yönetim yöneticileri denetlediği için adalet açısından atılmış bir ilk adımdır. İkinci adım yasanın içeriğinin adil olmasıdır. Doğal adalet yasal adaletle bu konuda yol göstermelidir. (İşsevenler, 2021: 50) Genel nitelikteki pozitif yasaların tikel durumlarda adaletsiz olabilmeleri mümkündür. Pozitif yasaların bu niteliklerinden ötürü doğal adaletle uyumlu olabildikleri ölçüde hakkaniyet çiğnenmemiş olur. Yasaların adaletsizliğe yol açtığı özel durumlarda adaletin gereği yapılmalıdır. (Yurtsever, 2016: 263) Aristoteles yasaların doğru ortayı hedeflemeleri gerektiğini ifade ederken asıl göz önünde tuttuğu yasamanın aşırılıklarıdır. Aşırıya kaçan yasama biçimi özellikle doğru anayasalardan sapan anayasalarda ağır basmaktadır. Demokrasi örneğini veren Aristoteles halkın yasalardan daha güçlü olduğu durumlarda demagogların ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu demagoglar sürekli varsıllara saldırarak Polis'i ikiye bölerler. (Aristoteles, 2020: 197) Aristoteles yasalar üzerinde erki bulunan halkın Polis'i Polis olmaktan çıkarabileceğini savunmaktadır. Demokrasiye yönelik en büyük eleştirilerinden biri yığınların yasanın önüne geçmesidir. Demokrasinin en aşırı biçimi yasa egemenliği yerine yığınların kanaatlerini geçirmektedir. "Aşırılığa götürülen yasamayla anayasalar yıkılmış olur." (Aristoteles, 2020: 197) Aristoteles demokrasinin en aşırı biçimi olarak her şeyin herkes tarafından eşit olarak paylaşıldığı bir yönetim biçimini ifade etmektedir. Her şeyin salt sayısal eşitliğe göre paylaşılması yanlış bir algıya dayanmaktadır. Özgürlük açısından eşit olanlar başka her açıdan da eşit olduklarına kanaat getirirler. Aristoteles'e göre bu algı adaletle ve hakkaniyete uymamaktadır. Ona göre liyakati temele alan orantısal eşitlik adaletle ve hakkaniyete daha uygundur. Her şeyin herkes tarafından eşit olarak paylaşıldığı demokrasinin en aşırı biçimi kolay kolay ayakta

kalamayacaktır. (Aristoteles, 2020: 226) Bu tür bir demokrasinin ayakta kalabilmesinin yolu sağlam yasalarla temelini oluşturulmasıdır. (Aristoteles, 2020: 226) Yasaların hiçe sayıldığı ve onlar yerine yığınların geçtiği aşırı demokrasi biçiminde iyi yaşam ve mutluluk gerçekleşemez. Yığınların yasanın önüne geçtiği bir yönetim tiranlık kadar kötüdür. “Aristoteles, yasaların değil çoğunluğun hâkim olduğu bu demokrasinin tiranlıktan hiçbir farkı olmadığını düşünür.” (Arslan, 2020: 300) Aristoteles her ne kadar yasaların yapımında ve uygulanmasında çoğunluğun bazen daha iyi olabileceğini düşünse de hiçbir durumda bu çoğunluğun yasaların yerine geçmesini onaylamamaktadır. En iyi adam söz konusu olduğunda bile yasayı merkeze alan Aristoteles, çoğunluğun yasaların yerine geçmesini bir politik birlik için en büyük sakınca olarak görmektedir. Aristoteles Atina’nın çöküşündeki en büyük neden olarak ekklesia’nın(halk meclisi) kararlarının yasaların önüne geçmesini görmektedir. (Ross, 2020: 398) Aristoteles demokrasinin aşırı biçimi yanında bir de daha ölçülü bir demokrasi biçiminden söz etmektedir. Ölçülü demokraside yığınların kanaatleri yasaların yerini almamaktadır. Böylece ölçülü demokrasi daha az kötü bir yönetim biçimi olmaktadır. Zira demokrasinin en iyi biçimi olan ölçülü ve yasalı demokrasi bile doğru anayasalardan değildir. Böyle olmakla birlikte Aristoteles Polis’in yasalarla yönetildiği ölçülü demokrasiyi kabul edilebilir bulmaktadır. Bunun en büyük nedeni yasaların sağlamca uygulandığı demokraside demagogların olmamasıdır. (Aristoteles, 2020: 143) Yasaların egemen olduğu ve iyi düzenlenmiş bir demokraside erdemli kişiler yönetimdedir. Bu demokraside demagoglara yer yoktur. (Aristoteles, 2020: 143) Aristoteles devrim meselesini tartışırken de yasalara çok önemli bir yer vermektedir. Anayasaları korumak için yasaların sağlamca işleyebilmesi gerekmektedir. Yasalara aykırı eylem ve tavırların önünü kesebilmek için ciddi önlemler alınması şarttır. (Aristoteles, 2020: 192) Önemsiz gibi görünen küçük yasa ihlallerine bile göz yumulmamalıdır. Yasa dışı tavırlar kendilerini belli etmeden sızarlar, tıpkı sık sık tekrarlanan küçük harcamaların sonunda bir serveti yiyip bitirmesi gibi. (Aristoteles, 2020: 192) Yasaların herhangi bir şekilde çiğnenmemesi gerekir. Aristoteles yasanın kendisini düzen olarak gördüğü için yasanın çiğnenmemesi adına alınması gereken önlemlerin çok iyi düşünülmesini istemektedir. Koruyucu nitelikte yazılı ve yazısız yasaları önermektedir. (Aristoteles, 2020: 228) “Adikein Attik hukukunda yasanın her türlü ihlalini ifade etmek üzere kullanılan sözcüktü. Asli hukukla ilgili bir davada sanık bir bireye karşı haksızlıkla suçlanırken, bir ceza davasında sanık siteye karşı suç işlemekle suçlanırdı.” (Ross, 2020: 326) Yasa yapma işi teorik ve pratik bilgelik gerektirdiği için Polis’in korunması amacıyla oluşturulacak yasaların doğru kişiler tarafından belirlenmesi gerekir. Ancak anayasaların sayısının, niteliklerinin ve birbirlerinden farklarının neler oldukları bilinirse başarılı

olunabilir. Doğru anayasa ve ona uygun yasalar böylece doğru kişiler tarafından düşünülerek oluşturulabilir. (Ağaoğulları, 1989: 247) Aristoteles devrimlerin ve şiddetli çatışmaların temelinde eşitsizliğin yattığını düşünmektedir. Toplumsal katmanlardan birinin başka herkesin hakkına aykırı olarak aşırı büyümesi yasal önlemlerle engellenmelidir. Herkesin hak ettiğini alması hem adil hem de toplumsal düzen için zorunludur. “Bir poliste bir tek kişinin ya da kişilerin, bütün erkleri ya da servetleri tekelinde toplamaya yönelmesine, bir başka deyişle orantısız bir büyüme içine girmesine yasalar yoluyla engel olunmalıdır.” (Ağaoğulları, 1989: 256) Aristoteles hem ideal Polis’te hem de mevcut Polis’leri incelerken nüfusa önem vermiştir. Nüfus konusunda da aşırı uçlardan kaçınmaya ve ortayı bulmaya çabalamaktadır. Aristoteles bir Polis’in her şeyden önce kendine yeter durumda olması gerektiğini savunmaktadır. Nüfus söz konusu olduğunda da bu ilke geçerlidir. Nüfus ne çok fazla olmalıdır ne de çok az. Aristoteles aşırı nüfusa sahip bir Polis’in yasalara uygun ve iyi bir şekilde yönetilemeyeceğini savunmaktadır. (Aristoteles, 2020: 250) Yasalara uygun bir yönetim ve denetim açısından nüfusun sınırlandırılması önemlidir. Kendine yeten bir düzenin oluşturabilmesi için de bu sınırlandırılma kaçınılmaz görünmektedir. “Yasanın kendisi bir çeşit düzendir ve iyi yasalar altında yaşamak, iyi düzen içinde yaşamaktır.” (Aristoteles, 2020: 250-251)

Yasaları ve dolayısıyla iyi düzeni oluşturan kişiler özgür ve erdemli yurttaşlardır. Aristoteles’in yurttaşı politik açıdan etkin ve etkilidir. “Yurttaş hem yasalara uymaya itaatli, hem de yasalar yapma ve yürütmeye yetenekli olarak yetiştirilmelidir.” (Arslan, 2020: 321) Yurttaşlar yönetime etkin olarak katılan kişilerdir. Yalnızca yöneticilerini seçen edilgin yurttaşlar Aristoteles’in yurttaşlık kavrayışına uygun değildir. Yurttaşlar Polis’in en önemli kurumlarında doğrudan görev alarak Polis’i yönetirler. Ross’a göre onun yurttaşı yöneticilerini seçmekle yetinmez; bunun yanında Polis’i yönetecek yasaların yapımına da katılırlar. (Ross, 2020: 384) Yurttaşların etkinliği yönetsel süreçlere doğrudan katkı vermeleriyle oluşmaktadır. Özellikle yasama, yargı ve yürütme gibi Polis’i oluşturan en önemli sacayakta yurttaşlar söz sahibidir. Bunlar arasında yasamanın daha önemli görüldüğü söylenebilir. Zira hem yürütme hem de yargı temel olarak yasamaya bağlıdır. “Aristoteles’e göre yürütmenin görevi görel olarak önemsiz bir şey, genelliklerinden ötürü yetersiz kaldıklarında yasaları tamamlama görevidir.” (Ross, 2020: 384) Yürütme bir anlamda yasamanın eksiklerini gidermek durumundadır. Yasamanın genelliğinden ötürü yetersiz kaldığı durumlarda yürütme onu destekleyen unsur olmaktadır. Yargı da tüm gücünü ve otoritesini yasamadan almaktadır. Yasama eylemi ve onun nesnesi olan yasalar böylece çok temel bir öneme sahip olmaktadır. Yurttaşların yasama sürecinde olabildiğince dikkatli

olmaları ve geleceğe ilişkin sağlam kararlar almaları gerekmektedir. Aristoteles'e göre yurttaşlar yasaları bilmelidir. Yasaları bilmeyen ve tanımayan kişi onlarla ilgili sağlam yargılarda bulunamaz. "Bir kimse polis'inin nomoi'sini bilmeli ve onları çocukluğundan itibaren öğrenmeye başlamalıdır." (Aristoteles, 2020: 267) Aristoteles açısından yasaları bilmek temel bir öneme sahiptir. O Atinalıların anayasasını incelerken de bu noktaya işaret etmektedir. Atina yasaları her yurttaş yasaları bilmek zorunda olan kişi olarak görmektedir. (Aristoteles, 2018: 8) Yasaların bilinmesi ödüller ve cezalar açısından da önemlidir. Bir kişinin bir eylemi bile isteye yapması ile bilmeden yapması arasında fark vardır. Bir eylem bilmeden veya zorla yapılıyorsa o istenerek yapılmış olmaz. (Aristoteles, 2020: 55) Yasanın bilinmesi kadar ilgili eylemin içeriğinin bilinmesi de önemlidir. Suçları değerlendirirken kasıtlı eylemleri belirlemek gerekmektedir. Aristoteles'e göre yasanın buyurduğu şeyi istemeyen veya yasayı bilmediği için farklı amaçlar güderek eylemlerde bulunan kişi adaletin dışına çıkmaktadır. (Aristoteles, 2020: 141-142) Bir kötülüğe veya zarara yol açmanın mazereti yasayı bilmemek olamaz. Yasayı bilmemek herhangi bir haksızlığı meşru gösteremez. Yasalar yurttaşların hem bilme hem de uygulama açısından ödevidir. Biri yasaları bilmediğini söylese, ona yasaları bilmeye özen göstermeliydi demek gerekir. (Ross, 2020: 314) Yasalar eylemlerin doğasıyla ilgilidir. Kimin kime haksızlık yaptığı önemli değildir. İyi birinin kötü birine haksızlık yapmasıyla kötü birinin iyi birine haksızlık yapması arasında yasa açısından fark yoktur. Yasa karşısında bu iki durum eşittir. Yasa eylemin iradi olup olmadığına bakmaktadır; kim tarafından kime yapıldığına değil. (Ross, 2020: 330) Aristoteles genel olarak eğitimle ve özel olarak yurttaşların eğitimiyle yakından ilgilenmektedir. Eğitim olabildiğince kapsamlı olmalı ve yurttaşların erdemli olma ereğine uygun olarak biçimlendirilmelidir. Eğitim ve yasalar birbirinden ayrı düşünülemez. Uygun eğitimi sağlayan en önemli unsur yasalardır. Yasaların yerleşmesi ve onlara itaat edilmesi eğitimin sağlayacağı şeylerdir. Bu bağlamda eğitim ve yasa arasında dönüşlü bir ilişki vardır. İkisi birbirini etkilemekte ve belirlemektedir. Aristoteles eğitim ve yasa bağlamında Sparta ve Girit'i incelemekte ve iki Polis'i de eleştirmektedir. İki Polis'te de eğitim ve yasalar yalnızca asker yetiştirmeye yöneliktir. (Aristoteles, 2020: 245-246) Asker yetiştirmek önemli olsa da bir anayasa yalnızca bu amaca yönelemez. Aristoteles yurttaşlarının erdemi, mutluluğu ve iyiliğiyle başka her şeyden daha çok ilgilenmektedir. Eğitim bu ereklere önceliktir. Yasa yaparken eğitimin politik işlevleri göz ardı edilmemelidir. Eğitim politik yaşamda ve insan için iyi olan şeylerde öylesine önemlidir ki mutluluk ereği onsuz düşünülemez. "Tıpkı bir birey gibi şehir de eğitimsizlik yüzünden yoldan çıkabilir." (Aristoteles, 2020: 198) Eğitimsizlik bir Polis'i ortadan kaldırabilecek kadar etkilidir. Uygun eğitimin sağlanması

ancak yasalar yoluyla olabilmektedir. Eğitim hakkında yasalar koymak ve eğitimi kamusal bir mesele saymak gerekmektedir. (Aristoteles, 2020: 287) Aristoteles'e göre eğitim herhangi bir özel kişinin veya kurumun işi olamaz. Eğitim yurttaşları yurttaş kılabacak teorik ve pratik bilgeliği sağlayan en önemli unsurdur. Eğitim Polis'in işi olmalıdır. (Crubellier ve Pellegrin, 2017: 167) Eğitimin en önemli amaçlarından biri yurttaşların ve yasa koyucuların yetiştirilmesidir. Yasa koyucu bir anlamda filozof kralın yerine geçmektedir. Yasa koyucu kamusal mutluluğun anahtarını elinde tutan kişi olmaktadır. (Crubellier ve Pellegrin, 2017: 170) Yasa koyucu kamusal mutluluğu ancak yasalar dolayısıyla sağlayabilmektedir. Böylesi önemli bir ödevi olan yasa koyucu her şeyden önce nitelikli bir eğitim almalıdır. Bu nitelikli eğitim sayesinde yasa koyucu iyi yasalar yapabilir ve yurttaşlarının erdemli alışkanlıklar kazanmasını sağlayabilir. "Aristoteles kenti yönetmeye çağrılanların, özellikle de kente bizi kendi biçimini, yani yasalarını vermesi beklenen kişilerin teorik eğitimini sağlama alma niyetindedir." (Crubellier ve Pellegrin, 2017: 169-170) Erdemli yurttaşların ve yasa koyucuların eğitimi bir Polis'in iyi olabilmesi için temel bir öneme sahiptir. Aristoteles tıpkı Platon gibi hem iyi bir Polis'in düzenlenmesinde hem de mutluluk ereğinin gerçekleşmesinde eğitimin yapıcı rolüne başvurmaktadır. Eğitim söz konusu olduğunda akla hemen yasalar da gelmektedir. Sağlam bir eğitim sistemi gücünü sağlam yasaların varlığından alabilmektedir. Erdemli yurttaşlar yasalar aracılığıyla eğitilirler, yasaların verdiği eğitim sayesinde yasalara itaat bilincini kazanırlar ve yalnızca kendileri için iyi ve yararlı olanı değil tüm diğer yurttaşları da düşünürler. Adalet başkalarıyla olan ilişkide görünürlük kazandığı için erdemli kişilerin başkalarına yönelik bu yakınlığı onların adaletini göstermektedir. (Miller, 2007: 91) Aristoteles eğitimi kamusal bir mesele ve Polis'in ilgilenmesi gereken bir alan olarak gördüğü için bireysel veya aile tarafından sağlanan eğitimi yeterli görmemektedir. Hem ahlak açısından hem de politik açıdan eğitimin kamusallığı zorunlu görünmektedir. Çoğunluğun sözlerden çok yasalara itaat etmeye eğilimli oldukları gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla hem iyi düzenlenmiş kamusal bir eğitime ihtiyaç vardır; hem de bu eğitimin iyi yasalarla desteklenmesi gerekmektedir. Ahlak eğitimi yalnızca ebeveyn yetiştirmesiyle sınırlı kalmaz, bunun yanında daha temel olarak iyi yasaların varlığı gereklidir. Çoğunluk genel olarak zorlamadan ve cezadan anlamaktadır. (Guthrie, 2021: 334) Guthrie yasaların özellikle ahlak ve erdemle ilişkisi üzerinde durmaktadır. Yasalar toplumun oluşabilmesi ve belirli bir ahlak düzeyinin hedeflenebilmesi için zorunlu görünmektedir. Çoğunluk üzerinde yasaların baskıcı otoritesi de ahlaklılık ereği için kaçınılmaz olmaktadır. Akla veya iknaya boyun eğmeyen çoğunluğu iyi alışkanlıklara yönlendirecek olan yasalardır. (Guthrie, 2021: 385) Guthrie'nin bu yorumu Aristoteles'in ahlakın ve erdemlerin kendiliğinden gelişemeyeceği

fikriyle tutarlı görünmektedir. Doğuştan erdemli olmak söz konusu değildir. Erdemlerin gelişebilmesi için dışsal bazı unsurlara ihtiyaç vardır. Alışkanlık, uygulama ve eğilim gibi unsurların yanında yasanın getirdiği ödül ve ceza mekanizması da erdemlerin gelişebilmesi için temel bir öneme sahip olmaktadır. Ödül ve cezalar tutkuların törpülenmesi ve doğru ortamın bulunabilmesi için önemlidir. Yasanın getirdiği ceza sistemi tutkuların ve ihtirasların kötücül etkisinin en aza indirilebilmesi için temel bir konumdadır. Yasa koyucular yurttaşların erdemli alışkanlıklar kazanabilmesi için gerektiğinde ödülleri gerektiğinde ise cezaları kullanırlar. Yola gelmeyenlere ise ölüm cezası da dahil çeşitli yaptırımlar uygulanır. (Aristoteles, 2020: 231-232) Erdemli kişilerin yasalara itaat etmeleri gerekmektedir. Yasaların yasakladığı şeylerden ise kaçınmaları gerekmektedir. Böylesi bir yasa bilinci ve farkındalığı eğitimin sağladığı bir şeydir. Ailelerin bu bağlamda eğitici bir yasa güçleri ve otoriteleri yoktur. Yasalara karşı dikkati ve bilinci getiren eğitimi ancak Polis düzenleyebilir. (Guthrie, 2021: 385-386) Yetkin ve erdemli bir yönetici iyi yasalar yapmasını ve bu yasaları adaletli biçimde uygulamasını bilen kişidir. İyi yasaları hem oluşturabilmenin hem de uygulayabilmenin yolu politik erdemlere sahip olmaktır. İyi yasaların ve iyi yönetimin sonucu eğitim aracılığıyla erdemli alışkanlıkların yurttaşlara kazandırılmasıdır. (Crubellier ve Pellegrin, 2017: 179)

İkinci bölümde Grotius, Pufendorf ve Filmer'in yasa anlayışları incelenecektir. Bu filozofların her biri Aristoteles'ten olumlu veya olumsuz olarak etkilenmişlerdir. Özellikle Grotius ve Pufendorf hem doğal hukuk hem de pozitif hukuk kuramcıları olarak öne çıkan filozoflardır. Yer yer Aristoteles'in genel politika felsefesine eleştiriler yöneltmiş olsalar da özellikle doğal hukuk ve onunla bağlantılı olarak pozitif hukuk açısından onun etkisini taşıdıkları söylenebilir. Hem Grotius hem de Pufendorf yasanın toplumsal ve politik işlevinin önemli olduğunu düşünmektedir. Öte yandan Filmer ise tam karşı kutupta yer almaktadır. Önemli olan güçlü bir kralın varlığıdır, kralın sözleri ve eylemleri yasadır. Filmer bu bağlamda bizce pek doğru olmayan Aristoteles atıflarına da başvurmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

GROTIUS, PUFENDORF, FİLMER VE YASA

2.1. Hugo Grotius'un Yasa Anlayışı

Grotius'un hukuk felsefesini değerlendirebilmek için onun politikaya ilişkin görüşlerini de dikkate almak gerekmektedir. Pek çok filozofta olduğu gibi onda da hukuk ve politika farklı açılardan kesişmektedir. Yine aynı şekilde ahlak kuramı ve iyiyle kötüye ilişkin değerlendirmeler de hem hukuk hem de politika anlayışını etkilemektedir. Grotius'un genel felsefesinin üç ana kaynaktan beslendiği söylenebilir. Öncelikle Grotius'un burjuvazinin gelişme ve serpilme yıllarında yaşadığı ve burjuva sınıfının bir mensubu olduğu ifade edilmelidir. Bu arka plan doğaldır ki onun felsefesini etkilemiştir. İkincisi, rasyonel bir ahlak anlayışına sahip olup din konusunda yeniliklere ihtiyaç duyulduğuna inanmasıdır. Üçüncü kaynak ise Hümanizm ve Rönesans'ın getirdiği bireyciliktir. (Torun, 2005: 31) Grotius'un felsefe tarihindeki asıl ve en büyük etkisi hukuk felsefesi alanında olmuştur. Doğal ve uluslararası hukuka yaptığı önemli katkılar sayesinde hukuk felsefesi alanında kurucu isimlerden biri olarak anılmaktadır. Rönesans'la doğan yeni bir insan ve dünya görüşüne seküler hukuk anlayışıyla katkıda bulunmuştur. Doğal hukuk geleneğini özgün görüşlerle yeniden canlandırarak hukuku Tanrı'dan bağımsız bir anlayışla ele almıştır. Hukuka yönelik bu içkinci yaklaşımı yalnızca seküler hukuk düzenine katkıda bulunmakla kalmamış; aynı zamanda genel olarak seküler bir dünya düzeninin oluşmasına ve kökleşmesine katkıda bulunmuştur. (Torun, 2005: 38) Grotius 17. yüzyılın düşünce atmosferine uygun bir biçimde laik bir hukuk anlayışını savunmuştur. Rönesans'ın yakın etkilerini taşıyan bu anlayışta hukukun din ve Tanrı'dan bağımsız olması gerektiği savunulmaktadır. Grotius hukukun kaynağını insan iradesi olarak görmektedir. İlahi bir kaynak yerine insanı referans göstermek oldukça önemlidir. Bu yaklaşım Rönesans'ın getirdiği insanı yüceleştirmek ve bireycilik gibi etkilerle tutarlıdır. (Torun, 2005: 39) Grotius hem doğal hukukla hem de uluslararası hukukla yakından ilgilenmiştir. Böyle olmakla birlikte onun öncelikle doğal hukuk kuramcısı olduğu veya en azından bu alanda daha büyük bir iz bıraktığı söylenebilir. Doğal hukuk Tanrı iradesinden bağımsız olarak ele alınmaktadır. Grotius doğal hukuk yaklaşımında Tanrı'ya başvurmayı gerekli görmemektedir. Kuram sıkıştığında *deus ex machina* olarak gökten bir kurtarıcı indirmeye çalışmamaktadır. Doğal hukuku doğanın ve yeryüzünün sınırları içinde kalarak kuramlaştırmaya çalışmaktadır. Grotius uluslararası hukukun temeline de bu doğal hukuk anlayışını koymaktadır. Böylece seküler ve laik hukuk anlayışının en önemli isimlerinden biri olmaktadır. (Torun, 2005: 39) Grotius hukuka ilişkin fikirleriyle modern

hukuk felsefesinin kurucu isimlerinden olmaktadır. Denilebilir ki doğal hukuk gibi geleneksel bir konuyu modern bir bakış açısıyla yeniden ele almıştır. Aristoteles'ten sonra doğal hukuk konusuna en özgün fikirlerle katkıda bulunan filozoflardan biridir. Uluslararası hukuk açısından ise seküler bir yapı kurma bakımından onun ilk isimlerden olduğu ifade edilmelidir. İnsan aklının özerkliği hem doğal hukuk hem de uluslararası hukuk konularında başka güçleri gereksiz kılmaktadır. İnsan Tanrı'dan ayrılmaktadır. Bu ayrılık akıl yoluyla olmaktadır. Grotius'a göre hukuk tanrısal iradenin değil insan iradesinin bir ürünüdür. Grotius'un hukuk konusundaki en büyük vurguları insan aklına ve iradesinedir. Nitekim insan, aklının çizdiği yolu izleyerek toplum ve devlet için gerekli ilke ve kuralları saptayabilmektedir. Bu ilke ve kurallar için ilahi yasalara ihtiyaç yoktur. Aristoteles'in ifadesiyle insandaki tanrısal yön olan akıl yeterlidir. (Torun, 2005: 40) Grotius hukukun tanımını yaparken insanın ayırt edici bazı niteliklerine başvurmaktadır. İnsan her şeyden önce akıllı bir hayvandır. Ancak insanı diğer hayvanlardan ayıran davranışları ve eğilimleri vardır. İnsan topluluk içinde yaşama eğilimine sahiptir. Grotius'un akıl ve toplumsallık vurgusu Aristoteles'i çağrıştırmaktadır. İnsan tıpkı Aristoteles'te olduğu gibi Grotius'ta da politik hayvandır. İnsanların birlikte yaşamaya duydukları istek aklın kılavuzluğunda şekillenmektedir. Rasyonel ve sosyal varlık olan insan yaşamda belirli bir düzeni aramaktadır. Bu düzen toplumsallık açısından da olmazsa olmazdır. Düzeni sağlayacak şeylerden belki de en önemlisi yasadır. İnsanların bir arada barınabilmesi için gerekli olan kuralları ve ilkeleri yasalar belirlemektedir. İnsan aklı sayesinde bu yasaları oluşturabilir ve onlara uygun eylemleri benimseyebilir. Sözü edilen yasaların varlığı ve işlerliği için insanın kendinden başka güce ihtiyacı yoktur. Tanrı'ya başvurma kolaylığı insanın aklına ve iradesine uygun düşmemektedir. İnsanın ayırt edici bir diğer niteliği ise dildir. İnsanlar anlamlı sözler edebilme ve birbirleriyle iletişim kurabilme potansiyellerini dil aracılığıyla gerçekleştirir. Grotius akıl, politik varlık olma ve dile sahip olma vurgularıyla en azından bu açılardan Aristotelesçidir. Grotius bu vurguları hukukun kaynağı olarak görmektedir. (Torun, 2005: 41) Grotius uluslararası hukuk ve yasa sorunlarını ahlaka başvurarak çözmenin zor olduğunu savunmaktadır. Yasa ve ahlak kavramlarının her durumda nasıl kesiştiği tam olarak belli değildir. Klasik Aristotelesçi anlayış yasa ve ahlak kavramlarını birbirinden ayrı düşünmemektedir. Grotius Aristoteles'e büyük saygı duymakla birlikte hukuk ve yasa kavramlarının ahlaktan ziyade doğaya başvurularak daha iyi açıklanabileceğini düşünmektedir. Onun Aristoteles'e yönelik bir eleştirisi doğru orta kavramına ilişkindir. Özellikle hukuk ve yasa bağlamında doğru ortanın her zaman işe yarayamayacağını ifade etmektedir. İyinin de kötünün de ortası yoktur. (Brett, 2020: 9-10) Grotius hukuk bağlamında genel olarak doğayı ve insanın doğasını öne çıkarmaktadır. Yasa

yapılırken dikkate alınması gereken de öncelikle bunlardır. Doğal hukuk pozitif hukukun temelinde olduğu için doğal hukukun ilkeleri tüm yasa ve yargılama süreçlerine yön vermelidir. Doğal hukuk insanlık onuruna yakışan bir hukuktur. Doğal hukuk rasyonel doğaya uygun olan şeydir. (Brett, 2020: 10) Grotius hukuku tanımladıktan sonra onu ikiye ayırmaktadır. Bunlar doğal hukuk ve iradeye dayalı hukuktur. Aynı şekilde iradeye dayalı hukuku da ikiye ayırmaktadır. Bunlar, tanrısal iradeye dayanan hukuk ve insanın iradesine dayanan hukuktur. Grotius'a göre iradeye dayalı hukukun temelinde akıllı bir varlığın iradesi vardır. Bu varlık ya Tanrı ya da insandır. Grotius tanrısal hukuku olabildiğince sınırlı bir alana sıkıştırmaya çalışmaktadır. Tanrı iradesine dayalı hukuk Tanrı'nın birtakım emirleri ve yasaklarıdır. Dinlerin kuralları veya hukuk sistemleri tanrısal hukuktan beslenmektedir. Grotius'a göre Tanrı'nın istekleri bir şey haklı olarak görüldüğü için oluşmamaktadır. Tanrı istediği şeyi hakka dayanarak istememektedir. Tanrı istediği için o şeyler her neyse hüküm haline gelmektedir. Tanrı bir şeyi istediğinde o şey doğru olmakta; Tanrı o şeyi yasakladığında ise o şeyin yanlış olduğu kabul edilmektedir. Tanrı bir şeyi hukuka dayanarak istememekte; onun istediği şey hukuk haline gelmektedir. Tanrı'nın emirleri ve yasakları mutlaktır. Grotius açısından tanrısal iradeye dayanan hukuk din alanıyla sınırlıdır. Tanrısal hukuku ve yasaları genel olarak hukukun temeline yerleştirmek oldukça sorunludur. Aynı şekilde tanrısal hukuka uymak ahlak açısından da sorunlar barındırmaktadır. Tanrısal hukukta Tanrı'nın dediği dediktir; emir ve yasaklar mutlak olduğu için onlara yönelik bir sorgulama pek mümkün değildir. Dahası, bu emir ve yasaklar özgür iradeye yer bırakmamaktadır. Bu açıdan eylemlerin ahlaka uygunluğu ciddi bir sorun haline gelmektedir. (Torun, 2005: 42-43) Grotius tanrısal hukuku evrensel bir hukuk sistemi olarak kurmanın olanaksızlığına değinmektedir. Tanrısal hukukun ereği insan eylemlerini birtakım ödev ve yasaklarla düzenlemektir. Tanrı sıradan bir yasa koyucu olmadığı için onun yasalarına kayıtsız şartsız uyulması beklenmektedir. Tanrısal hukuk tüm insanlardan itaat bekleyebilecek bir kuşatıcılığa sahip değildir. Bu hukukun muhatabı yalnızca belirli bir dine mensup insanlar olabilmektedir. Pek çok din ve dolayısıyla pek çok tanrısal hukuk sistemi olduğu göz önünde tutulmalıdır. Tanrısal hukuk belirli bir dine mensup olmayan insanları bağlama gücünden yoksundur. (Torun, 2005: 45) Tanrısal hukukun aksine doğal hukuk evrensel bir içeriğe ve kapsayıcılığa sahiptir. İnsanın sosyalliği ve politikliği evrenseldir ve hukukun kaynağında da bu sosyallik eğilimi vardır. Grotius'a göre her insanın sabit ve değişmez bir doğası veya özü vardır. Doğal hukuk insanın bu değişmez doğasından zorunlu olarak türemektedir. Doğal hukukun evrensel ilkeleri insanın doğasından çıkmaktadır. Böylece doğal hukukun evrenselliği insan doğasının evrenselliğinden türemektedir. (Ağaoğulları, Akal ve Köker, 1994: 85-86) Daha önce ifade

edildiği gibi insan doğasının ayırt edici nitelikleri olarak rasyonel yapısı, sosyallik eğilimi ve dil yetisi gösterilmişti. Bu üç ayırt edici nitelik hukuka asıl dayanak noktasını kazandıran şeylerdir. Bunlar arasında insanın sosyallik eğilimi ve toplumsal hassasiyetlere sahip oluşu hukuk açısından en başat unsur gibi görünmektedir. İnsan kendi kendine yetebilen bir varlık değildir. Öteki insanlara hem ihtiyaç duymaktadır hem de onlarla bir arada olmaya yönelik doğal bir arzusu vardır. Bu ihtiyaç ve arzu sosyal ilişkilerin düzenlenmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Hukuk tam bu noktada devreye girmektedir. Sosyal ilişkileri düzenleyen hukuk sistemi ve onun dayattığı yasalardır. Grotius açısından hukuk öncelikle insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve belirleyen davranış kuralları ve ilkeleri bütünüdür. Yasalar bu düzenleme için yapılır ve uygulanır. (Torun, 2005: 56-57) Grotius'a göre yasa meselesi öncelikle egemenlikle ilgilidir. Toplumsal yaşamı ve sosyal ilişkileri düzenleyecek olan yasalar egemenlik bağlamında değerlendirilmelidir. Hem yasaları yapmak hem de uygulamak egemen erkin ayırt edici özellikleridir. Bir devletin işleyişine bakmak için yasalarına bakmak gerekmektedir. Egemenliğin ve gücün nasıl paylaşıldığı doğrudan politik bir meseledir. Bu paylaşım yasalar aracılığıyla olur ve bu açıdan yasal bir temeli vardır. Egemen güç veya kral doğrudan yasaları yapmak zorunda değildir. Bu konuda başkalarına yasal bir temele dayanarak yetki verebilir. Kendisi yasaları yapmamış olsa da tüm yasalardan sorumludur. (Brett, 2020: 16-18) Egemenlik ve erkin dağılımı yasal bir mesele olsa da yalnızca bu açıdan ele alınamaz. Bir devlette egemen gücün kimde olduğu ve bu gücü nasıl idare ettiği sadece yasal temele dayanarak açıklanamaz. Egemenlik başka her şeyle olan ilgisi göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Bu açıdan hukuk, politika, sosyal ilişkiler ve toplumsal alışkanlıklar tarihsel gerçeklere uygun olarak bir arada incelenmelidir. Bu inceleme yapılırken hukuk ve politika bilimi arasındaki ayrımlar da ortaya konmalıdır. (Brett, 2020: 24) Grotius hukuk ve politika bilimleri arasında bir ayrım görerek çağdaşı Aristotelesçi filozoflarla ters düşmektedir. Aristoteles ve ardılları için politika pratik bir bilimdir. Bu açıdan politika hukuktan, etikten ve ahlaktan ayrılamaz. Grotius politikayı bu şekilde kuramlaştırmaktan kaçınmaktadır. Hukuk ve politika arasındaki bağlantıları reddetmemekle beraber ikisinin iç içe geçmesini kabul etmemektedir. Grotius için politika yapılması gereken şeyleri öğreten bir bilimdir. Politika genel olarak işe yarar şeyleri öğretmektedir. Kullanışlı ve pragmatik bir şeydir. Grotius kullanışlı ve işe yarar olanla doğru olan arasında ayrım yapmaktadır. Bu ayrım da politika kullanışlı ve işe yarar olanı temsil ederken; hukuk doğru olanı temsil etmektedir. Aristoteles'in politika ve hukuk anlayışında böyle bir ayrımın köklerini bulmak pek mümkün görünmese de Grotius'un okuması böyledir. (Brett, 2020:12-13)

Doğal hukuk eylemlerin ahlak yönünden doğru olup olmadıklarını ortaya koyan ilkeler bütünüdür. Bu ilkeler bütününün temelinde akıl vardır. Akıl tarafından ortaya konan bu ilkelerin buyurduğu veya yasakladığı eylemler, uyulması veya sakınılması gereken şeylerdir. Bu yönüyle doğal hukuk normatif bir niteliğe sahiptir. Doğal hukuk her ne kadar tanrısal ve insan yapımı hukukla benzer gibi görünse de aralarında ciddi bir fark vardır. Tanrısal hukukun buyurduğu veya yasakladığı eylemler, iyi veya kötü içeriklere sahip oldukları için buyurulmuş ve yasaklanmış değildir. Bu eylemler Tanrı buyurduğu için iyi, yine Tanrı yasakladığı için de kötü olarak kabul edilmiştir. Tanrı'nın buyurduğu şey hukuka uygun, Tanrı'nın yasakladığı şey ise hukuka aykırı olarak görülmektedir. Dolayısıyla doğal hukukta ilkeleri veren şey akılken tanrısal hukukta böyle bir şey söz konusu değildir. Doğal hukukta ve onunla bağlantılı olarak uluslararası hukukta akıl öne çıkmaktadır. Tanrısal hukukta ise Tanrı'nın buyurdukları ilke olarak kabul edilmektedir. (Torun, 2005: 57) Grotius'a göre doğal hukuk tanrısal hukuktan bile daha sabit ve değişmez bir yapıya sahiptir. Aklın ilkeleri kesindir. Matematiğin ve geometrinin temelindeki değişmez akıl ilkeleri doğal hukukta da karşılık bulmaktadır. Doğal hukukun ilkeleri öylesine değişmezdir ki onları Tanrı bile değiştiremez. (Torun, 2005: 57-58) Doğal hukuk ve tanrısal hukuk arasında keskin bir ayrım yapan Grotius doğal hukuku tanrısal hukukun kısıtlamalarından kurtarmak istemektedir. Tanrısal hukuk kendi alanı dışına çıkmamalı ve hükmü yalnızca belirli bir dinin inanırları için bağlayıcı olmalıdır. Tanrısal hukuk ilahi kökenlidir. Merkezinde Tanrı vardır. Bu hukuk sistemi yalnızca vahiy yoluyla varlık gösterebilmektedir. Dolayısıyla tanrısal hukuk vahyi benimseyen kişiler için geçerlidir. Öte yandan kaynağında insanın rasyonel yapısı olan doğal hukuk bütün insanlar için geçerli evrensel bir hukuk sistemidir. (Torun, 2005: 59) Ulusların kendi toplumlarına yönelik hukuk sistemleri ve uluslararası hukuk doğal hukuktan beslenmek zorundadır. Tanrısal hukuk ulusların hem kendi içlerinde hem de diğer uluslarla kurmaya çalıştıkları düzen için uygun değildir. Bu düzeni sağlam temellere dayanarak kurmak için kapsayıcı ve esnek bir hukuk anlayışı gereklidir. Toplumlar kendi sosyal ilişkilerini pozitif yasalara başvurarak çözmelidir. Bu yasalar toplumun ve çağın gereklerine göre oluşturulabilir ve gerektiğinde değiştirilebilir. Oysa tanrısal yasalarda değişiklik olanaklı değildir. Toplumların huzur içinde yaşayabilmeleri için yasaların herkes tarafından benimsenebilmesi şarttır. Pozitif yasaların bu potansiyeli vardır. Nitekim bu yasalar hem akıldan hem de toplumun genel iradesinden pay alırlar. Dahası pozitif yasalar doğal hukuka dayandıkları için onları benimsemek herkesin yararınadır. Grotius öncelikle doğal hukukçu olarak etkisini göstermişse de onun etki alanı bununla sınırlı değildir. O klasik bir Aristotelesçi doğal hukuk kuramcısından fazlasıdır. Kaldı ki doğal hukuk kuramı bağlamında da oldukça özgün bir isim

olduğu söylenebilir. Onun doğal hukuk kuramcısı olduğu ne kadar doğruysa sivil meselelere kafa yoran bir politika düşünürü olduğu da en az o kadar doğrudur. Grotius hukuk, devlet, toplum, savaş ve barış gibi konularda özgün görüşler öne sürmüştür. Pozitif yasaların yön verdiği insan eylemlerine odaklanmıştır. Bu eylemleri belirleme gücüne sahip olan yasaların kaynağını sorgulamıştır. Ulusların yasalar yoluyla sağladığı iç düzeni ve sosyal ilişkileri incelemiştir. Aynı şekilde uluslararası bir hukukun olanaklılığı da onun incelediği önemli konular arasındadır. (Brett, 2007: 1-3) Grotius'un hukuka ve politikaya ilişkin kapsamlı görüşleri meşhur eseri Savaş ve Barış Hukuku'nda serimlenmektedir. Onun politik soruşturmalarının ilk amacı devletlerin yapısını analiz etmektir. Bu analizi yaparken özellikle hukuk kavramını öne sürmektedir. Devlete ilişkin bir soruşturma ve analiz o devletin hukuk sisteminden ve yasalarından ayrı düşünülemez. Grotius her ne kadar hukuk ve politikayı daha önce sözü edildiği gibi kullanışlılık ve doğruluk bağlamlarında ayırmış gibi görünse de aslında pek çok açıdan hukuk ve politika anlayışı birbirine bağlanmaktadır. En azından onun yalnızca bir hukuk kuramcısı olmadığı, aynı zamanda önemli bir politika düşünürü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Brett, 2007: 1-3) Grotius'a göre bir eylem veya davranış pozitif yasalara uygun değilse cezalar devreye girer. Cezanın amacı asla intikam almak olmamalıdır. Belirli bir yasayı çiğneyen kişi ceza yoluyla ıslah edilmelidir. Doğal hukukun ilkelerinde ise durum tam olarak böyle değildir. Doğal hukuku çiğneyen kişi öncelikle kendi rasyonel yapısını çiğnemektedir. Doğal hukukun kaynağında insanın rasyonel yapısı olduğu için doğal hukuk her zaman dikkate alınmalıdır. Pozitif yasayı çiğneyen biri içinde yaşadığı toplumun ve devletin ilkelerine aykırı davranmaktadır. Öte yandan doğal hukukun buyurduğu ilkeleri ve yasaları çiğneyen kişi ise aklı çiğnemiş olmaktadır. Grotius'a göre bir eylemin veya davranışın doğal hukuka uygun olup olmadığı iki şekilde belirlenebilir. Birincisi a priori yoldur. İkincisi ise a posteriori yoldur. A priori belirlenim bir şeyin insanın rasyonel ve toplumsal doğasına uygun olup olmamasına bakılarak gerçekleştirilir. Öte yandan a posteriori belirlenim ise bir şeyin ulusların uzlaşım sal değerlerine uygun olup olmadığına bakılarak gerçekleştirilir. (Torun, 2005: 59) A priori yol Grotius'un doğal hukukun temeline aklı yerleştirmesiyle açıklanabilir. Akla yönelik bu vurgu doğal hukuk her söz konusu olduğunda belirginlik kazanmaktadır. Grotius insanın rasyonel doğasına büyük önem vermektedir. A priori yol bir eylemin doğal hukuka uygunluğunun akılla belirlenmesini ifade etmektedir. Bu belirlenim aklın kılavuzluğunda yapılan bir değerlendirmeyi temel almaktadır. Grotius'a göre bütün insanlar için geçerli olan ve değişmez nitelikteki bazı evrensel ilkeler vardır. Bu ilkeler ancak a priori olarak bilinebilir. (Torun, 2005: 60) Grotius açısından bu iki yoldan a priori olanı daha değerlidir. İnsanın belirli bir doğası vardır. Biz bu doğayı uzlaşım sal olarak değil, a

priori olarak bilebilmekteyiz. Doğal hukukun kaynağında da bu belirli insan doğası vardır. Grotius rasyonel olanı uzlaşımsal olana tercih etmektedir. (Ağaoğulları, Akal ve Köker, 1994: 88-89) Grotius doğal hukuka ilişkin yaklaşımıyla çağdaşlarından ayrılmaktadır. Doğal hukuka seküler bir bakış açısıyla bakarak teologlardan ve skolastik düşüncenin temsilcilerinden de kökten bir biçimde ayrılmaktadır. Grotius'a göre doğal hukuk Tanrı iradesinden bağımsız olarak ele alınmalıdır. Tanrı iradesinden doğan hukuk doğal hukukun sınırlarıyla kesişmemelidir. Onun bu bakış açısı Orta Çağ düşüncesinin etkisindeki teologların yaklaşımından oldukça farklıdır. Grotius kutsal metinlere dayanarak ortaya konabilecek hukuk sisteminin uluslara yön veremeyeceği görüşündedir. (Torun, 2005: 61) Grotius hukuk bağlamında sosyallik ve adalet kavramlarını öne sürmektedir. İnsanın ayırt edici niteliklerinden olan sosyal varlık olma durumu onun tüm ilişkilerini belirleme potansiyeline sahiptir. İnsanı toplumdan ayrı ve bir başına düşünmek olanaksızdır. Bir toplum içinde kendini var edebilen insanın bu toplumda başka herkesle beraber yaşayabilmesi için adalete ihtiyaç vardır. Toplumların temelinde adalet ihtiyacı ve arzusu bulunmaktadır. Sosyallik ve adalete duyulan ihtiyaç insanları bir araya getirebilmektedir. Sosyal varlık olmanın beraberinde getirdiği bazı ilkeler vardır. Başkalarının mülkiyetine saygı duymak, topluluğun üyesi olarak yasalara ve verilen sözlere bağlı kalmak, başkalarına bilinçli olarak zarar vermemek ve suç işlendiğinde yasaların öngördüğü cezayı kabullenmek bu ilkelerden en önemlileridir. (Torun, 2005: 62) Grotius insanların belirli ilkeleri benimseme ve bu ilkeler doğrultusunda yaşamlarını düzenleme potansiyelleri olduğunu düşünmektedir. İnsan bu ilkeleri aklıyla belirlemektedir. Sosyal doğasının gereği olan bu ilkeler toplumlara çekidüzen vermek için olmazsa olmazdır. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran şey ilkeler koyma yetisidir. İnsanın ötekileri tanıma ve bilme yeterliliği vardır. Başka insanların iyiliği ve yararı kişinin göz ardı edemeyeceği bir şeydir. Toplumsallık açısından özgecilik önemlidir. Bu bağlamda toplumu bir arada tutan ilkelerin yasa formunda açık seçik olarak ortaya konması şarttır. İnsanın öteki insanlarla kurduğu ilişkileri belirleyen ve düzene koyan şey yasa formundaki toplumsallık ilkeleridir. Bu yasalar toplumların varlığı ve devamlılığı için temel bir öneme sahiptir. Yasaların olmadığı durumda toplumsal açıdan tam bir kaos vardır. Bir toplumu oluşturan üyeler arasında sağlam ilişkiler varsa o toplumun yasaları da sağlam bir işlerlik kazanacaktır. Yasalar bağlamında en önemli nokta sosyal adalettir. Sosyal adalet herkesin hakkının ve hukukunun gözetilmesi anlamına gelmektedir. Sosyal adaletin olmadığı bir durumda iyi ilişkiler kurulamayacaktır. Toplumsallık duygusu zedelenecektir. Aşırı bencil eğilimler toplum için zararlıdır. Birinin iyiliği başkalarının kötülüğüne yol açmamalıdır. Bunu sağlayacak şey yasalardır. Sosyal adaleti temele alan yasalar zararlı eğilimlerin önüne geçmek

için başvurulacak en iyi yoldur. Tüm yasalar insanın sosyal doğasına uygun olmalıdır. Yasalar herkes için olmalıdır. (Brett, 2002: 13-16) Grotius doğal hukukun öncelikle adalete uygun olduğunu ifade etmektedir. Sosyal adalet ve hakkaniyet doğal hukukun ayırt edici nitelikleridir. Doğal hukukun buyurduğu ilkeler adildir. Öte yandan doğal hukukun yasakladığı şeyler adalete uygun olmayan şeylerdir. Doğal hukuk rasyoneldir. Öne sürdüğü ilkeler akla uygundur. Bu adalet ve rasyonellik nitelikleri toplumsallık için olmazsa olmazdır. Sözgelimi doğal hukukun “öldürmeyeceksin” buyruğu tüm toplumların yararınadır. Bu buyruk hem akla uygundur hem de adildir. Dahası, toplumun huzuru için de gereklidir. Her ulusun pozitif yasa olarak belirlediği bu ilke, kaynağını doğal hukukta bulmaktadır. Rasyonel insan doğasına uygun olan bir şey aynı zamanda ahlaka da uygundur. Grotius doğal hukuk bağlamında akıl ve ahlak arasında bir kesişme noktası görmektedir. (Torun, 2005: 65)

Grotius uluslararası hukuku en az doğal hukuk kadar önemsemektedir. Devlete ve genel olarak politikaya ilişkin görüşleri ağırlıklı olarak hukuk kuramından beslenmektedir. Hukuk her şeyin merkezindedir. Grotius uluslararası ilişkileri belirleyen hukukun hem doğal hukuka hem de devletlerin iradesine dayandığını savunmaktadır. Uzlaşma dayanan anlaşma ve sözlerin de uluslararası hukukta önemli bir yeri vardır. (Torun, 2005: 71) Grotius devletler arası ilişkileri insanlık için oldukça önemli bulmaktadır. İnsanın içinde yaşadığı toplum ve devlet onun potansiyellerini ortaya çıkarabilmesi için önemlidir. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri de belirli bir düzeni gerektirmektedir. Grotius savaş ve barış meselelerinde ayrıntılı olarak bu ilişkileri analiz etmiştir. Öncelikle devletler arası ilişkiler hukuk merkeze alınarak düzenlenmelidir. Hukuk, devletler için genel bir kılavuz gibidir. Devletlerin varlığı insanın sosyal doğasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu sosyal doğayı dikkate alarak hukuk temelinde düzenlemeler yapılmalıdır. Grotius’un bu fikirleri devletler arası ilişkilerde ciddi etkiler yaratmıştır. (Ağaoğulları, Akal ve Köker, 1994: 82-86) Grotius devletlerin kendi yararlarına ve uluslarına yönelik yasalarını ortak yararı gözetken devletler arası yasalardan ayırmaktadır. Uluslararası nitelikteki yasalar devletlerin kendi aralarındaki bazı anlaşmalara ve sözleşmelere dayanmaktadır. Bu anlaşmalar ve sözleşmeler bağlayıcı niteliktedir. Ortak yasalar herkesin yararını ve iyiliğini gözetmek zorundadır. Uluslararası yasaları belirlerken adaletten sapmamak gerekir. Bu konuda başvurulacak kılavuz ise doğal hukuktur. Bütün devletlerin ortak yararını gözetken bu kapsayıcı hukuk sistemine uluslararası hukuk denmektedir. Grotius uluslararası hukukun temeline doğal hukuku yerleştirmeye çalışmaktadır. Bunun çok zor bir görev olduğunun farkında olan Grotius, doğal hukuku uluslararası hukuk için en azından bir başvuru kaynağına dönüştürmek için kuramını şekillendirmiştir. Buradaki zorluk uluslararası hukukun doğal hukuktakine benzer evrensel ve değişmez bir yapıdan uzak oluşudur.

Uluslararası hukuk uzlaşma ve insanın değişken iradesine dayanmaktadır. (Torun, 2005: 72)

Uluslararası hukuka yön veren temel düşünce devletler arasındaki farklı ilişki biçimlerini düzenleyebilmektir. Grotius'un doğal hukuk bağlamında büyük önem verdiği söze bağlı kalma ilkesi uluslararası hukukta da önemli bir yer tutmaktadır. Sözler bağlayıcıdır. Uluslararası hukukun yasaları bu ilkeye göre oluşturulmalıdır. Her devlet verdiği söze bağlı kalmalı ve bu bilinç tüm yurttaşlarda karşılık bulmalıdır. Uluslararası hukuk aynı zamanda uluslararası toplum fikrini de beraberinde getirmektedir. Bütün devletler ve toplumlar için geçerli olan yasalar toplamı uluslararası hukuku şekillendirmektedir. Yöneticiler bu yasalara ve kurallara uymakla yükümlüdür. Devletler kendi içlerinde bağımsız olsalar da uluslararası hukuk ve toplum fikri açısından bu bağımsızlıkları sınırlandırılır. Bağımsızlık bir devletin veya yöneticinin her istediğini yapabileceği anlamına gelmemektedir. Sivil durum doğa durumundan farklıdır. Devletlerin tıpkı yurttaşlar gibi bazı ödevleri ve sorumlulukları vardır. Bu ödevleri ve sorumlulukları ortaya koyan bağlayıcı nitelikteki uluslararası yasalardır. Bir insan hangi devletin üyesi olursa olsun uluslararası toplumun bir parçasıdır. İnsanlık ailesinin bir parçasıdır. Dolayısıyla devletler yurttaşlar üzerinde her türlü yasadan bağımsız olarak istediklerini yapamazlar. Grotius'un uluslararası hukuk ve toplum fikrinin oldukça modern bir kozmopolitlik içerdiği söylenebilir. (Torun, 2005: 72-73) Grotius'un uluslararası hukuk ve toplum fikrinin belli başlı özellikleri vardır. Uluslararası hukuk bağlamında doğal hukuk temel bir öneme sahiptir. Doğal hukuk uluslararası toplumu oluşturan insanlar için bağlayıcıdır. Doğal hukukun bu herkes için bağlayıcı olma niteliği onun insan doğasından çıkmış olmasıyla ilgilidir. Doğal hukuk insanın rasyonel özüne dayandığı için evrenseldir. Uluslararası toplum kozmopolit bir yapıdadır. Bu toplum belirli bir dinden veya etnisiteden insanları kapsamakla kalmaz. Din ve etnisite ayrımı olmaksızın tüm insanları kapsama amacındadır. Uluslararası hukuk ve toplum fikri evrensel bir ideali imlemektedir. Uluslararası toplum yalnızca devletlerden oluşmaz. Uluslararası toplum çeşitli grupların, devletlerin ve bireylerin birlikteliğine dayanmaktadır. Uluslararası hukukun önemli özelliklerinden biri de devletler arasında bir dayanışma ilkesi öngörmesidir. (Torun, 2005: 74) Grotius hukukun vazgeçilmez bir yasalar, ilkeler ve kurallar birliği olduğunu düşünmektedir. Hukuk kendiliğinden bir saygınlık içermektedir. Doğa durumundan sivil duruma geçişin en somut ürünüdür. İnsan hukuksuz ve yasasız yaşayamaz. Bunlar olmadan herhangi sivil ve uygar bir topluluk biçimi kurmak olanaksızdır. Grotius'a göre hukuk görünürde herhangi bir yarar getirmiyorsa da ona yine de uymak gerekir. Çünkü hukuka uymak ve yasayı tanımak başlı başına erdemdir. Hukuk toplumların ideal birliktelikleri için olmazsa olmazdır. Grotius insanların hukuktan uzaklaşmasının kaosa ve düzensizliğe yol açacağını ifade etmektedir.

İnsanların bir arada yaşamalarının yolu hukuktan geçmektedir. Hukuk yoksa yasalar ve ilkeler yoktur. Bu yokluk durumu insanın insan için kurt olması anlamına gelmektedir. İnsanlar arasındaki barışı ve huzur ortamını sağlayan şey yasaların varlığıdır. (Torun, 2005: 76) Grotius'a yönelik ciddi eleştirilerden biri onun doğal hukuka saplanıp kaldığıdır. Bu eleştiri onun pozitif hukuku önemsemediği iddiasına dayanmaktadır. Doğal hukuku kuramlaştırmış ama pozitif hukuku görmezden gelmiştir. Bunlar arasında tatmin edici bir bağlantı kuramadığı ve böylece doğal hukuk kuramının havada kaldığı iddia edilmiştir. (Villa, 1997: 6-7) Pek yerinde olmayan bu eleştiriler özellikle kendi çağdaşları tarafından öne sürülmüştür. Grotius'un pozitif hukuku önemsemediği savı doğru görünmemektedir. Doğal hukuku fazlasıyla önemsemediği ne kadar doğruysa; pozitif hukuku da doğal hukuka dayanarak açıklamaya yönelik ciddi bir çaba gösterdiği en az o kadar doğrudur. Hem ulusların kendi içindeki hukuk sistemlerini ve yasalarını hem de uluslararası düzeyde geçerliliği olan ortak yasaları soruşturmuştur. Onun hukuk sisteminden pozitif hukuku çıkarmak mümkün görünmemektedir. Doğal hukuk ve pozitif hukuk içerik ve köken açısından farklılıklar göstermektedir. Ancak bu onların birbirinden ayrı bir şekilde ele alınabileceği anlamına gelmemektedir. Pozitif hukukun önemsiz olarak görüldüğü anlamına ise hiç gelmemektedir. Grotius'a yönelik bir başka eleştiri ise Rousseau ve Voltaire tarafından yöneltlmıştır. Bu eleştiri onun sıradan bir "alıntılar yazarı" olduğu yönündedir. Grotius olsa olsa bir derlemecidir. Bu eleştirilere rağmen Grotius'un hem doğal hukuk hem de uluslararası hukuk açısından önemli bir isim olduğu yadsınamaz. (Villa, 1997: 6-7) Grotius devlete ilişkin analizlerinde hukukla bağlantılı olarak pek çok temel konuya değinmektedir. Bu konulardan biri egemenliktir. Grotius'un tartışması egemenliğin kökeninden ziyade onun kullanım biçimleri ve hukukla olan ilişkisidir. Bunun sebebi Grotius'un egemenliğin kökenine veya kaynağına doğal hukuku bir ön kabul olarak yerleştirmesidir. Egemenliğin kullanım biçimi ise pozitif hukukla ilgili bir meseledir. Sınırları yasalarla çizilmiş ve belirlenmiştir. Egemenliğin ve otoritenin kullanım biçimleri değişken olan pozitif yasalara bağlıdır. Denilebilir ki egemenlik kaynağını doğal hukuktan aldığı için değişmez ve sabit bir şeydir. Öte yandan egemenliğin kullanım biçimi ve onun dayandığı yasalar her zaman değişebilir. Egemenlik biçimi bugün demokrasi, yarın monarşi olabilir. Pozitif bir yasa bugün yürürlükteyken yarın yerini bir başka yasa alabilir. (Ağaoğulları, Akal ve Köker, 1994: 94-98) Grotius egemenlik ve egemenlerin yükümlülükleri gibi konuları hukuk açısından değerlendirmektedir. Devlete yön veren unsur yasalardır. Devletin yöneticileri tıpkı yurttaşlar gibi yasalara bağlı olmalıdır. Grotius savaş gibi zorlu durumları istisna tutarak devletin yöneticilerini yasayla sınırlamaktadır. Devlet hukuk yoluyla ayakta kalabilir. Bu hukukun temelinde adalet

olmalıdır. Devlete ideal biçimini veren unsur yasadır. (Torun, 2005: 103-109) Grotius hükümdarları öylesine yasaya bağlamaktadır ki onların yasayı çiğnemeleri durumunda yurttaşlara direnme hakkı tanımaktadır. Direnme hakkı gelişigüzel verilemez ve kullanılamaz. Bu hak hükümdarların yasayı tanımadan tiran olmaya kalkıştıkları durumlarda geçerlidir. Bu gibi özel durumlarda onların öldürülebilmesi bile mümkündür. Bunun sebebi hükümdarların egemenlik hakkını elde ederken halklarına karşı sorumlu olmalarıdır. Egemenlik hakkı her ne kadar hükümdarda olsa da o bu hakkını hukukun ve halkın aleyhine kullanamaz. Kullandığı durumda halkın karşı koyma hakkı doğaldır. (Torun, 2005: 109) Halklar kendi doğalarına ve tarihlerine uygun olarak farklı hükümet formlarını benimseyebilir. Farklı sistemler kurabilirler. Egemenlik monarşik bir yapıda kralda olsa bile temelde halka aittir. Halk sözleşme sonucu egemenlik hakkını krala devrettiği için bu böyledir. Krallar gelip gider; halk ise hep vardır. Halk kralı veya yöneticiyi egemenlik hakkını kullanan bir temsilci olarak seçmiştir. (Torun, 2005: 113) Kralın veya yöneticinin temsilci olarak hükmetmesi belirli bir hukuk sistemi yoluyla olmaktadır. Bu hukuk sistemi tanrısal iradede kaynaklanmaz. Yöneticilerin gücü ve otoritesi bu dünyaya ilişkindir. Bu güç ve otorite bu dünyayla sınırlıdır. Dolayısıyla bu dünyayı merkeze alan ve insan ilişkilerini buna göre tanımlayan bir hukuk sistemi zorunludur. Bu hukuk sistemi insan iradesinden kaynaklanan pozitif hukuktur. Pozitif hukuk doğal hukuk gibi mutlak olmasa da çok değerlidir. Pozitif hukuk, ilkelerini ortaya koyarken doğal hukuka başvurmak zorundadır. Devletler doğal hukuku kılavuz olarak görüp pozitif hukuk sistemlerini uygun şekilde belirlemek zorundadır. Grotius hem doğal hukuk hem de pozitif hukuk yaklaşımıyla içkin bir konumda yer almaktadır. Tanrısal hukuk gibi aşkın bir hukuk sistemini olabildiğince sınırlı bir alana koymaktadır. (Torun, 2005: 128-129) Grotius'un özellikle uluslararası hukuk bağlamında dikkat çekici bir eşitlik vurgusu yaptığı söylenebilir. Grotius açısından söze bağlı kalma ilkesi çok önemlidir. Uluslararası hukukun temelinde yatan en etkili ilkelerden biri söze bağlı kalmadır. Söz herkes için geçerli ve bağlayıcıdır. Söz karşısında herkes eşittir. Ulusların ve devletlerin ilişkilerini düzenleyen yasalar sözlerin yazılı formlarıdır. Yasa en temelde söz vermedir. Bu açıdan tüm devletler sözlerle bağlıdır ve eşittir. Hukuksal eşitlik düşüncesi oldukça değerlidir. Grotius hukuk önünde evrensel bir eşitlik idealini savunmaktadır. Eşitlik adaletten bağımsız olarak düşünülemez. Bunun için hukukun temelinde adalet olmalıdır. Hukuku oluşturan yasalar bütünü öncelikle adaletle uygun olmalıdır. Aynı şekilde yasaların öngördüğü cezalar ve ödüller de adalet ilkesini öne çıkarmalıdır. (Torun, 2005: 129) Grotius doğal hukuk ve uluslararası hukuk alanlarına olduğu gibi savaş ve barış hukukuna da büyük bir etkide bulunmuştur. Hacimli bir eser olan Savaş ve Barış Hukuku'nda doğal hukuk kuramının yön

verdiği fikirlerini ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Bu kitap düşünce tarihi göz önüne alındığında özel bir yerde durmaktadır. Savaş ve barış konularını merkeze alan böylesi kapsamlı bir çalışma pek yoktur. Grotius savaş aleyhine yüksek sesli sloganlar atmamaktadır. Onun yapmaya çalıştığı şey savaşı anlayabilmek ve analiz etmektir. Savaşın nedenlerine, etkilerine ve yıkıcı yönlerine özellikle dikkat çekmektedir. İnsanı sosyal doğasıyla betimleyen Grotius, insan toplulukları için barışın savaştan çok daha iyi ve yararlı olduğunu savunmaktadır. İnsanlar bir arada yaşayabildikçe herkes daha huzurludur. Savaş zorunlu durumlar dışında tercih edilmemesi gereken bir şeydir. Grotius açısından zorunlu durumlar bellidir. İnsan doğal hukuka göre kendi yaşamını korumak ve yaşamda kalmaya çalışmak için çabalamalıdır. Bu onun en doğal hakkıdır. İnsan kendisine yönelik bir saldırı olduğunda var-kalım mücadelesi verebilir. Bu mücadele tek tek bireyler için geçerli olduğu gibi toplumlar ve devletler için de geçerlidir. Grotius savaşın haklı gerekçelere dayanması gerektiğini düşünmektedir. Haklı gerekçeler doğal hukukun ilkelerinden doğmaktadır. Kimse kimseye haksız yere saldıramaz, kimsenin bir başkasını doğal olmayan bir şekilde köleleştirme hakkı yoktur, hiçbir devlet meşru sınırlarından zorla koparılamaz. Grotius'a göre bu gibi durumlarda savaş mağdur olan taraf için haktır. Öncelikle barış koşulları zorlanmalıdır; eğer bu çaba sonuç vermiyorsa savaş kaçınılmaz duruma gelmiştir. Grotius savaşı doğa durumuna bir geri dönüş olarak görmemektedir. Savaşta her yol mübah değildir. Savaş hukuksuzluk ve yasasızlık anlamına gelmemektedir. Savaşın da hukuku ve bağlayıcı yasaları vardır. Nitekim Grotius Savaş ve Barış Hukuku'nda savaşın hukukunu ve ilkelerini tartışmaktadır. Savaş hukuku devletlerin iç hukuk sistemlerine göre belirlenemez. Devletler iç hukuklarında kendi toplumlarının yararını ve iyiliğini gözeterek davranmışlardır. İç hukuk veya yurttaş hukuku toplumun üyelerinin egemenliği bir yöneticiye devretmesi anlamına da gelmektedir. Savaş durumunda savaşan devletlerin kendi iç hukukları düşman devleti bağlayamaz. Devletler öncelikle kendi yararlarını düşünmektedir. Adalet yarardan sonra gelmektedir. Dolayısıyla savaşan devletleri eşit şekilde bağlayabilecek bir başka hukuk sistemine ihtiyaç vardır. Bu sistemin adı savaş hukukudur. Bir başka ifadeyle doğal hukuka dayanan savaş hukukudur. Devletlerin iç hukukları evrensel değildir; öte yandan doğal hukuk bu evrenselliği içermektedir. (Grotius, 2011: 21) Grotius'a göre insan yasaları herhangi bir yarar getirmese de benimseyebilme potansiyeline sahiptir. Yasaları saygın kabul etmek önemli bir erdemdir. Hem akla hem de ahlaka yakışan tavır budur. Kişisel yarar elde etmek için ülkesinin yasalarını çiğneyen biri kendi çocuklarının ve torunlarının uzun vadeli yararlarını hiçe saymaktadır. Yurttaşı yurttaş kılan şeylerden biri yasalardır. Bencil eylemler bu bilincin önüne geçmemelidir. Aynı şekilde doğal hukuku ve uluslararası hukuku çiğneyen bir ulus da

gelecek kuşakların huzurunu ve mutluluğunu hiçe saymaktadır. Haksız ve hukuksuz savaşırlara girişerek barış ortamını baltalamaktadır. En büyük kötülük kendi yurttaşlarının geleceğine yöneliktir. Grotius'a göre iç hukuk, uluslararası hukuk, doğal hukuk ve savaş hukuku fark etmeksizin tüm yasalara saygı duymak gerekmektedir. (Grotius, 2011: 22) Yasaların adalet sınırları içinde olması gerekir. Adalet bir devletin sınırları içine sıkıştırılmaz. Bir devlet iç hukukunda adaleti önemseydiği gibi uluslararası hukukta da adaletin ilkelerini önemsemelidir. Bir devletin paydaşı olan tüm yurttaşlar aynı yasaların etrafında birleşirler. Bu yasalar yalnızca yurttaşlara yönelik değildir; hükümdar da bu yasaları önemsemek zorundadır. Aynı şekilde uluslararası ilişkilerde de hukuk yalnızca zayıf devletler için bağlayıcı değildir. Bu hukuk güçlü devletler için de bağlayıcı olmak zorundadır. Adalet ve eşitlik bunu gerektirmektedir. Adalet ve eşitlik dikkate alınmadığında çatışmalar ve savaşlar baş göstermektedir. Uluslararası düzeyde yapılan anlaşmalar ve sözleşmeler adalet ve eşitlik ilkelerine dayanmalıdır. Tüm anlaşmaların ve sözleşmelerin temelinde kaynağını doğal hukuktan alan uluslararası hukuk olmalıdır. Hukuktan uzaklaşıldığı an her şey güvenilir hale gelir. (Grotius, 2011: 23-24) Belirli bir hukuk sistemine sahip olmayan toplumlar var olamaz. Sivil toplumların ayırt edici özelliği bazı ilkeler ve kurallar etrafında örgütlenmiş olmalarıdır. Topluma düzen getiren ve toplumsal ilişkileri belirleyen unsur hukuktur. Belli başlı kurumlar hukukun ilkelerine göre toplumsal yaşamı şekillendirir. Grotius hukuka kutsal bir anlam yüklememektedir; onun hukuka ilişkin savı zorunluluk bağlamındadır. Hukuksuz toplumlar çürümeye yazgılıdır. Yasayı tanımayan toplumlar uygar ve sivil yaşama uyum sağlayamaz. Dolayısıyla yasalar ve ilkeler toplamı olan hukuk toplumlar için zorunludur. Bu zorunluluk uluslararası düzlemde de geçerlidir. Hukuk vazgeçilmez bir kılavuzdur. (Grotius, 2011: 23-24) Grotius barış zamanında geçerli olan yasaların savaş durumlarında aynı geçerliliğe sahip olamayabileceğini kabul etmektedir. Savaş zamanında silahların gürültüsü yasaların sesini bastırabilir. Savaşın gürültüsü barış zamanı geçerli olan yasaları bastırabilmektedir. Aynı şey doğal hukukun yasaları için söz konusu değildir. Devletlerin iç hukukunda başvurdukları yasalar ve mahkemeler savaşa taraf olduklarında hükümsüz görünebilir. En azından bu yasalar ve mahkemeler savaştıkları devletlere dayatılamaz. Oysa doğal hukuk değişmez ve sürekli. Savaş zamanı veya barış zamanı fark etmeksizin her zaman ve her yerde geçerlidir. Düşmanlar arasında yazılı yasalar silahların gölgesinde kalabilse de doğal hukukun yasaları için aynı şey geçerli değildir. Doğal hukuk herkes için ve her durumda geçerlidir. (Grotius, 2011: 24) Grotius iç hukukun ve uluslararası hukukun yasalarını doğal hukuka bakarak değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Yasa yapılırken insanın doğası ve eğilimleri de göz önünde tutulmalıdır. Doğal hukuk bu açıdan önemli bir

başvuru kaynağı olmaktadır. Onun kökeninde insanın doğası vardır. İnsanın rasyonel yapısı vardır. Yasalar insanın doğasıyla uyumlu olmalı ve onu aşırı zorlamamalıdır. Aşırı sert yasalardan kaçınmak gerekir. Yasanın adil olmasına dikkat etmek gerekir. Kimi yasalar insanları zorlu ahlaki ikilemlere sürükleyebilir. Kimileri de vardır ki ölüm tehlikesine yol açabilir. Sözgelimi bir askere her ne olursa olsun yerini bırakmamasını buyuran yasalar vardır. İnsanın duyguları ve eğilimleri vardır. Bir askere ölmesini emretmek doğal hukukun en temel ilkelerinden biriyle çelişiyor gibi görünmektedir. Bu ilke yaşamda kalma arzusu ve hakkıdır. Dolayısıyla yasa yaparken insanın duygularını, eğilimlerini ve kusurlarını da göz önünde tutmak gerekmektedir. Yasayı insanlar yapmaktadır. Yasanın muhatabı yine insanlardır. İnsanın güçsüz yönleri dikkate alınmalıdır. (Grotius, 2011: 60) Grotius insanın güçsüz yönlerini ve duygularını savaş bağlamında da ele almaktadır. Öncelikle doğal hukuk savaşı her durumda yasaklıdır değildir. İnsanlık onuru bazen savaşmayı zorunlu kılmaktadır. Haklı savaşlar onurlu toplumların varlığını göstermektedir. Ancak bu istisna bir durumdur. Tarihsel sürece bakıldığında savaşların genellikle insanın güçsüz yönlerinden, duygularından ve zaaflarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu tarz savaşlar asla haklı gerekçelere dayanmaz. Mal mülk arzusu, kin tutma ve açgözlülük haksız savaşların en baskın nedenleridir. Bunlar doğal hukukun onayladığı savaşlar değildir. Doğal hukuk açısından insana daha uygun olan barıştır. Nitekim insanın sosyal bir varlık olması ve başkalarıyla bir arada olmaya ihtiyaç duyması da bunu kanıtlamaktadır. Savaşın haklı nedenlerine gelince bunlar çok azdır. Ciddi bir haksızlık olması, kendini savunma, bize ait olan şeylerin çalınması ve haklı nedenlerle cezalandırma isteği gibi savaş nedenleri doğal hukuka uygundur. (Grotius, 2011: 73-74)

Grotius özel ve kamusal savaş ayrımı yapmaktadır. Özel savaş kişilerin karşı karşıya geldiği bir mücadele biçimidir. Her türlü anlaşmazlık ve kişisel hırs bu savaşa yol açabilir. Özel savaşlarda savunma hakkını uygulamak kısa sürmektedir. Mahkemeye başvurulduğunda kişilerin savunma hakkı biter. Mahkeme savaşan iki taraf için de bağlayıcıdır. Yargıç kararı savaşı bitirir. Öte yandan kamusal savaşlar daha uzun erimlidir. Ortak bir yargıç tanımayanlar arasındadır. En azından ortak yargı yolları tıkanmış durumdadır. Kamusal savaş devletlerin ve ulusların savaşıdır. Özel savaşta kişinin öncelikli amacı kendini savunmak ve hakkını korumaktır. Hakkını korumanın dışında özel olarak düşmanına zarar verme niyeti taşımayabilir. Oysa kamusal savaşta devletler haklarını korumanın yanında düşmanlarına çeşitli yollardan zarar da vermek isterler. Kamusal savaş çok daha kanlı ve zararlıdır. (Grotius, 2011: 77) Grotius'a göre eyleme dökülmemiş söz ve düşünceler yasanın konusu olamaz. Eyleme dönüşmemiş söz ve düşünceler ne özel ne de kamusal savaşa yol açmalıdır.

Yasaların konusu bir sonuç yaratan eylemlerdir. Bu eylemler başkaları için yıkıcı sonuçlar doğurmuşsa yasa devreye girmektedir. Yalnızca zihinde bulunan ve uygulanmamış düşünceler cezalandırmanın konusu olamaz. Grotius'a göre düşünülen şeylerin yasa kapsamına girebilmesi için en azından bazı işaretlerle dışa vurulmaları gerekmektedir. Yalnızca zihinlerde bulunan düşüncelere yasa açısından bir etki atfetmek insan doğasına uygun değildir. İnsanlar birbirlerinin zihnini okuyamaz. Bunun için bazı işaretler ve eylemler gerekmektedir. Dolayısıyla ne insanlar ne de devletler başkalarının zihnini ve niyetini okuyarak hareket edebilir. Hiçbir insan bir başkasını düşüncesi dolayısıyla düşman kabul etmemelidir. Ne zaman ki o düşünce eyleme dönüşerek kendisini tehdit eder; ancak o zaman karşılık verme hakkına sahip olabilir. Aynı şekilde devletler de başka devletleri tasarılarından ve niyetlerinden ötürü düşmanlaştıramaz. (Grotius, 2011: 100-101) Grotius özel ve kamusal ayrımını yalnızca savaş bağlamında yapmamakta, aynı ayrımı topluluklara da uygulamaktadır. Özel birlik sözgelimi ticaret amacıyla bir araya gelmiş insanlardan oluşmaktadır. Bu toplulukta ilişkiler geçici ve kırılmandır. Ortak değerlere dayalı sağlam bir birliktelik yoktur. Amaç olabildiğince kâr elde etmektir. Kamusal birlik veya topluluk ise daha kapsamlıdır. Sözgelimi belirli ilkeler ve değerler etrafında bir araya gelmiş uluslar böyledir. Grotius'un bu ayrıma demokratik bir bakış açısıyla yaklaşması dikkat çekicidir. İster özel olsun ister kamusal, bu topluluklarda bir konuda oy veriliyorsa çoğunluğun kararını benimsemek gerekmektedir. Çoğunluğun oyu her bir kişiyi bağlamaktadır. Grotius'a göre azınlığın çoğunluğa hükmetmesi haksızlıktır. Öncelikle yasaların ve sözleşmelerin ne dediğine bakmak gerekir. Bundan sonradır ki çoğunluğun iradesi belirleyicidir. Doğal hukuka göre çoğunluğun dikkate alınması uygundur. (Grotius, 2011: 106) Grotius toplumsal çoğunluğu başka açılardan da tartışmaktadır. Çoğunluk iradesi çok önemli olsa da yasalardan üstün değildir. Bir devlette çoğunluğu oluşturan insan grupları her istediğini yapamaz. Ne doğal hukuk böyle bir keyfiliğe uygundur ne de iç hukukun ilkeleri. Devletlere ve toplumlara yön veren doğal hukuk ve ona dayanması gereken iç hukuktur. Çoğunluk yurttaşlıktan çıkıp ülkeyi terk etmeyi seçemez. Grotius açısından böyle bir durum kabul edilemezdir. Bu durum toplumun oluşmasında önemli bir yeri olan sözleşme ilkesine aykırıdır. Bu gibi aşırı durumları önlemek için yasalar yapılmalıdır. Toplu göçlerin de önüne geçmek gerekmektedir. Grotius bu gibi durumlarda devletin ayakta kalamayacağını savunmaktadır. Devlet birey ilişkisinde öncelikle adalet ve doğal hukuk önemsenmelidir. Devletin ve toplumun ortak yararına aykırı olan şeyler yasalar yoluyla engellenmelidir. Çoğunluk haksız savaflara karar veremez ve barış ortamını bozamaz. Doğal olmayan şeyleri azınlığa dayatamaz. (Grotius, 2011: 107-108) Nasıl ki çoğunluk keyfi biçimde haksız eylem ve savafları başlatamaz; aynı şekilde devletin yöneticisi

mutlak bir yetkiye sahip olsa bile haksız eylem ve savaşları başlatamaz. Grotius'a göre bir halkın yönetim biçimi ne olursa olsun asıl egemenlik sahibi halktır. Halkın hakları mutlak bir kral olsa bile sonlanmaz. Kral meşruiyetini bir bakıma halka dayanarak sağlamaktadır. Grotius bu noktada bir benzetmeye başvurmuştur. Kral baş, halk ise gövdedir. Egemenlik her ne kadar başa ait gibi görünse de aslında gövdededir. Baş taşıyan gövdedir. Kralı taşıyan halktır. (Grotius, 2011: 118) Kral öldüğünde egemenlik halka geri dönecektir. Grotius kralı tanrısal bir gücün taşıyıcısı olarak görmemektedir. Kral veya yönetici Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi değildir. O gölgeler arasında sıradan bir gölgedir. Öncelikle doğal hukukla sınırlanmıştır. Doğal hukuku değiştirmeye veya aşmaya Tanrı'nın bile gücü yetmemektedir. Doğal hukuktan sonra iç hukukla sınırlanmıştır. Her istediğini yapamamaktadır. Yasalar kralların bile önündedir. Grotius'a göre böyle olmak zorundadır; çünkü devlet ve toplum varlığını yasalara borçludur. Yasaların olmadığı veya işlemediği durumda her şey bulanıklaşır. Kaldı ki doğayı anlamak için de yasalara bakmak zorunludur. Doğaya uygun gerçeklik ancak yasaların incelenmesi sonucu belirlenebilir. Doğaldır ki iç hukukun yasaları değişmek durumunda kalabilir. Kimi yasalar mevcut şartlara uygun olmadığı veya artık toplumsal açıdan ihtiyaç duyulmadığı için değiştirilebilir. Bu değişikliği adalet ilkesine bağlı olarak kral da yapabilir. İhtiyaç duyulan yeni yasalar koyabilir. Ancak yasaları tamamen kaldıramaz veya uygulanmamasına göz yumamaz. (Grotius, 2011: 125) Grotius yasalar bağlamında ceza konusuna da değinmektedir. Suçların karşılığı olarak cezalandırma işlemi her toplum tarafından kabul görmektedir. Suçun bir kefaretinin olması doğal hukuka uygundur. Devletlerin yasalarında da ödül ve cezalar fazlasıyla yer bulmaktadır. Grotius cezaların gelişigüzel belirlenmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu ciddiye alınması gereken bir konudur. Cezalar üzerine iyice düşünmek gerekir. Ayrıca cezaların amacını da saptamak zorunludur. Cezalandırma asla bir intikam alma biçimine dönüştürülmemelidir. Öncelikle yasalar cezaları adalet ilkesine göre belirlemeli ve cezalar ıslah etmeye yönelik olmalıdır. Bu açıdan ölçülü olmak şarttır. Çok önemli olmayan küçük suç ve kabahatlerde cezalandırma yoluna gidilmemelidir. Her küçük meseleyle ilgili yasa çıkarmak olanaksızdır. Cezalandırma mekanizması yasaların ayırt edici özelliği olmamalıdır. Yasaların asıl amacı yurttaşlarda belirli bir saygınlık uyandırmak ve onlara bilinç kazandırmaktır. (Grotius, 2011: 180-184)

2.2. Samuel Pufendorf'un Yasa Anlayışı

Pufendorf insanın doğru olduğu için yapması ve yanlış olduğu için sakınması gerekenlere insanın ödevleri demektedir. İnsanın ödevlerine ilişkin bilgisinin üç kaynağı

vardır. Bunlar aklın kılavuzluğu, pozitif yasalar ve tanrısal vahiydir. Aklın kılavuzluğundan insanın en ayırt edici ödevleri ve sosyallik eğiliminin gerekleri olan eylemler çıkmaktadır. Bu kaynak toplumun ve toplumsallığın kökenini oluşturmaktadır. Pozitif yasalardan insanın belirli bir devletin yurttaşı olarak ödevleri çıkmaktadır. Tanrısal vahiyden ise bir müminin ödevleri çıkmaktadır. Aklın kılavuzluk ettiği ödevler tüm uluslar ve tüm zamanlar için geçerli olan doğal hukukun ilkeleridir. Akıl ve dolayısıyla doğal hukuk evrenseldir. Pufendorf tıpkı Grotius gibi doğal hukukun kaynağı olarak akli göstermektedir. Pozitif yasalar farklı devletlerin medeni hukuklarına dayanır ve bu açıdan değişiklik gösterebilir. Tanrısal vahiy kaynağı ise ahlak teolojisi olarak ifade edilebilir. (Pufendorf, 2023: 43-44) Ödevlere ilişkin bu üç kaynağın veya disiplinin ayrı ayrı yöntemleri vardır. Her birinin kendine özgü ilkeleri ve dogmaları vardır. Doğal hukukta bir şeyin yapılması gerektiği akla ve insanlar arasındaki sosyallığe dayanarak gösterilir. Pufendorf doğal hukuk bağlamında sosyallik vurgusuyla da Grotius'la benzeşmektedir. İki filozof da insanın sosyal doğasını öne çıkarmaktadır. İkisi açısından da doğal hukuk akıl ve sosyallik bağlamında okunmalıdır. Pozitif yasaların ilkesi yasa koyucu tarafından getirilmiş olmalarıdır. Pozitif yasalar veya medeni hukuk açısından da sosyallik önemli bir başvuru kaynağıdır. Bu yasalar insanlar arasındaki sosyal ilişkiler açısından zorunlu ilkeler ve kurallardır. Ahlak teolojisinin temel referansı ve ilkesi ise Tanrı'nın buyruklarıdır. (Pufendorf, 2023: 44) Medeni hukuk disiplini doğal hukuka bir başvuru kaynağı olarak ihtiyaç duymaktadır. Pozitif yasalar doğal hukukun ilkeleriyle uyumlu olmak zorundadır. Bu uyumluluk toplumun iyiliği için gereklidir. Medeni hukuk ve doğal hukuk arasındaki uyumluluğu göstermek kolaydır. Medeni hukukun nihai referansı doğal hukuk ilkeleridir. Yasa koyucu yasa yaparken doğal hukuku göz önünde tutmaktadır. Aklın buyruğu bu yöndedir. Öte yandan doğal hukuk ve ahlak teolojisi arasında uyumlu bir ilişki göstermek kolay değildir. Bunların sınırlarını çizmek zorlu bir uğraştır. Bunun en büyük sebebi dogmalarının ve ilkelerinin geldiği kaynakların farklılığıdır. Doğal hukuk akla ve insanın sosyal doğasına dayanmaktadır. Oysa ahlak teolojisi kutsal metinlere dayanmaktadır. Kutsal metinlerin yapılmasını veya yapılmamasını buyurduğu şeyler vardır. Eğer akıl bu buyurulan şeylerin gerekliliğini göremiyorsa buyruklar doğal hukukun dışında kalmaktadır. Aklın gerekliliğini ortaya koyamadığı buyruklar ahlak teolojisinin alanına girmektedir. Pufendorf tanrısal vahiy veya kutsal metin dogmalarıyla akıl arasına ciddi bir sınır koymaktadır. Doğal hukuk ve ahlak teolojisi arasındaki en büyük fark ise doğal hukukun bu dünyayla sınırlı olmasıdır. Doğal hukukun yüzü bu dünyaya çevrilidir. Doğal hukuk insanı sosyallik bağlamında başka insanlarla bir toplum oluşturacak şekilde biçimlendirmektedir. Öte yandan ahlak teolojisi bu dünyayı yalnızca geçici bir yer olarak görmektedir. Hristiyanlar

bu dünyadan yalnızca geçmektedirler; onların asıl menzili göklerdeki dünyadır. Asıl yurttaşlık da bu dünyada değil öte dünyadadır. (Pufendorf, 2023: 45) Pufendorf insanın ölümsüzlük arzusunu yersiz bulmamaktadır. İnsan tanrısal vahiyleri benimseyebilir ve bunlar ışığında manevi yaşamını düzenleyebilir. Ruhunun öte dünyada var olmaya devam edeceğine samimi bir inançla bağlı kalabilir. İnsanın iç dünyası ve ruhu inancın gereklerine göre şekillenebilir. Ancak tanrısal vahiy veya ondan doğan tanrısal hukuk bu dünyaya ilişkin değildir. Devletlerin ve toplumların düzenlenmesi için yeterli olmaktan uzaktır. Doğal hukukun ilkelerine referans olmak için de tanrısal vahiy uygun değildir. Bu dünyanın mahkemesiyle Tanrı'nın mahkemesi aynı değildir. İnsanın yetkinlikleri ve potansiyeli içinde yaşadığı dünyayla sınırlıdır. Dolayısıyla tanrısal vahiylerle dayanan ahlak teolojisi manevi yaşamı düzenlemekle sınırlıdır. Ahlak teolojisi dışsal olandan çok içsel olanla ilgilidir. Kalpte saklı olanlarla ilgilidir. Öte yandan doğal hukuk ve pozitif hukuk insanın dışsal eylemleriyle ilgilidir. Bunlar aklın yön verdiği hukuk disiplinleridir. Pufendorf aklın kılavuzluğunu kalbin yönlendirmesine yeğ tutmaktadır. En azından içinde yaşadığımız dünyayı düzenlemek ve toplumlara yön vermek için akıl çok daha başat bir unsurdur. (Pufendorf, 2023: 46)

Pufendorf ödev ve yükümlülük kavramlarını önemsemektedir. Ödevler ve yükümlülükler hukuktan doğmaktadır. İnsanın hukukun buyruklarıyla uyumlu eylemleri sosyallik açısından çok önemlidir. İnsan başkalarıyla bir arada yaşamaya ihtiyaç duyan bir varlıktır. Bir aradalığı sağlayan şey hukuk sistemidir. İnsanlar belirli yasalar etrafında toplum oluşturmak amacıyla örgütlenirler. İnsan irade sahibi bir varlıktır. Yasa yapma ve bu yasaları uygulama iradesine sahiptir. İyiye ve kötüye ilişkin algılar yasa yapılırken önemli bir rol oynamaktadır. İnsan eylemlerine yön veren önemli unsurlardan biri iyiye ve kötüye ilişkin algıdır. Bu algının oluşmasında aklın önemli bir payı vardır. İyiye ve kötüye ilişkin algının yasalar üzerinde de belirgin etkileri olmaktadır. Yasaların yapımında bu etki nasıl belirginse aynı şekilde yargılama düzeyinde de bu etki görülmektedir. Aklın ürünü olan doğal hukuk iyiye ve kötüyü gösteren en önemli kaynaktır. Bunlara ilişkin yapılan yasalar doğal hukukun ilkelerine dayanmaktadır. Doğal hukuk yalın ve basittir. Karmaşık değildir. Pozitif yasaların da basit ve yalın olmasına özen gösterilmelidir. Yasaların iyiye ve kötüyü olabildiğince yalın bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Yasaların yurttaşlar tarafından anlaşılır ve bilinir olması önemlidir. Yasa koyucular yalınlık ilkesini göz ardı etmemelidir. (Pufendorf, 2023: 54) Pufendorf insan iradesine vurgu yapmaktadır. Yasalar açısından insanın irade sahibi bir varlık olması çok önemlidir. İrade sahibi varlık olarak insan eylemlerinden sorumludur. İrade bağlamında alışkanlıklar önemli bir etkiye sahiptir. Aynı eylemlerin sık sık tekrarlanması alışkanlığa yol açmaktadır. İrade yoluyla bir eylem seçilmekte veya ondan kaçınılmaktadır.

İnsan kendisine hoş görünen şeyi seçmekte ve ona yaklaşmaktadır. Dolayısıyla insan özgür iradesiyle seçtiği şeylerden sorumlu tutulmalıdır. Yasaların dikkat etmesi gereken noktalardan biri insanın bu özgür iradesiyle seçtiği eylemlerin niteliğidir. İnsanın yöneldiği eylemler kimi zaman iyi kimi zaman kötüdür. Oysa öznel olarak herkes kendisine iyi görünen şeyleri seçmektedir. Bu konuda bir yargı verirken öznel tavırları referans almak olanaksızdır. Eylemlerin niteliği değerlendirilirken yapılması gereken şey yasalara başvurmaktır. Yasalar öznel değerlendirmelerin ötesindedir. Ödül ve cezalar açısından da irade meselesini düşünmek gerekmektedir. İnsan özgürce seçtiği eylemlerinden sorumlu tutulmalı ve eğer suç teşkil eden bir durum varsa kişi cezalandırılmalıdır. Öte yandan hiç kimse kendi gücü ve iradesi dışında gelişen şeylerden sorumlu tutulamaz. Aynı şekilde eyleme mutlak bir bilgisizlik neden olduğunda da kişi suçlanamaz. Pufendorf bilgisizliğin yol açtığı eylemleri yarattıkları etki açısından birkaç farklı şekilde değerlendirmektedir. Bilgisizliğin yol açtığı eylem yüzünden kişinin suçlanamayacağını söylemekle birlikte; eğer bu eylem ciddi zararlara yol açmışsa kişinin suçlu kabul edilebileceğini de ifade etmektedir. Ödevler ve yasalar konusunda herkesin sorumlu olduğu fikrine çok daha yakın görünmektedir. Bu bağlamda yasa koyuculara önemli bir görev yüklemektedir. Onlar yasaların yurttaşlar tarafından bilinmesini ve anlaşılmasını sağlamakla yükümlüdür. Daha önce değinildiği gibi yasalar yalın ve sade olmalıdır. Her insanın bunları anlayabilme potansiyeli vardır. Küçük kusurlar ve hatalar bilgisizlikten ötürü bağışlanabilirse de bu yalnızca istisna durumlarda geçerlidir. İnsan özgür iradeye sahip bir varlık olarak eylemlerinden sorumludur. Akıl yetisinden yoksun olup özgür iradeye sahip olmayanlar hariç herkes yasaların kapsamındadır. (Pufendorf, 2023: 58-62)

İnsan eylemleri iradeden kaynaklansa da irade kendi içinde tutarlı bir şey değildir. Farklı insanların farklı iradeleri vardır. Her insanın iradesi farklı eğilimlerden ve duygulardan etkilenmektedir. İrade bu bağlamda öznel bir niteliktir. Devletlerin ve toplumların düzeni için irade başlı başına yeterli bir unsur değildir. Farklı iradelerin üzerinde bir ilke olması gerekir. İradelere bir anlamda yön verebilecek bir ilkenin varlığı şarttır. Eğer böyle bir ilke olmasaydı herkes kendi iradesine göre istediğini yapmakta kendini özgür sayardı. Bunun sonucunda toplumsal bir karmaşa ve düzensizlik oluşması kaçınılmazdır. Pufendorf açısından iradelere yön verebilecek bu üst ilke yasadır. Yasa uyulması gereken kuralları gösteren yazılı bir ilkedir. Yurttaşlar yasa uyarınca belirli yükümlülüklerle bağlanırlar. Bu yükümlülükler onların ödevidir. Toplumların oluşabilmesi ve süreklilik gösterebilmesi için yasa olmazsa olmazdır. Yasanın yurttaşlardan bazı şeyleri talep edebilmesinin nedeni insanın yetileridir. İnsan yasanın buyurduğu şeyi aklıyla tanıyabilir ve iradesiyle uygulayabilir. Yasa insanların özgür iradesini ön kabul olarak almaktadır. Bu özgür irade nedeniyle insanlar eylemlerinden

sorumlu tutulabilmektedir. Yasanın dayandığı tek otorite zor kullanma yetkisi olmamalıdır. Bu durumda yasa yalnızca korku uyandıracaktır. Oysa yasanın insanlarda korkudan ziyade saygı uyandırması amaçlanmalıdır. Böyle olmakla birlikte yasa zor kullanma yetkisinden tamamen vazgeçemez. Yasanın cezalandırma unsurundan tamamen ayrı olması söz konusu olamaz. Böyle bir durumda yasa gerektiği caydırıcılığa sahip olamayacaktır. Pufendorf yasanın ölçülü olmasının yararlı olduğunu ifade etmektedir. Yurttaşlar açısından yasa koyucunun kim olduğu önemlidir. Yasa koyucu adil biri olduğunda yurttaşlar üzerinde olumlu bir etki doğuracaktır. Yurttaşlar yasaları bilmeli ve benimseyebilmelidir. (Pufendorf, 2023: 63-64) Pufendorf pozitif yasaların açık seçik olarak toplumun önüne konması gerektiğini ifade etmektedir. Yasanın ardındaki egemen otorite herkes tarafından bilinmelidir. Yasanın anlamı ve kapsamı toplumun tüm paydaşları için aynı olmalıdır. Devletin yöneticisi aynı zamanda yasa koyucuysa yasaları belirleyip ilan etmelidir. Değiştirilen yasalar varsa bunlar gerekçeleriyle açıklanmalıdır. Eğer ilan edilen yasalar toplumun iyiliğini ve yararını hiçe saymıyorsa bu yasalar herkes tarafından benimsenmelidir. Yasalar toplumdaki belirli bir grubu kayırıp başkalarını mağdur etmemelidir. Böyle bir mağduriyet söz konusu değilse yasalar adil olarak kabul edilmelidir. Yasalar yazılırken ve ilan edilirken söz oyunlarına ve belirsiz anlamlara yol açabilecek ağdalı ifadelerle başvurmamak çok önemlidir. Bütün önlemlere rağmen belirli bir yasada belirsizlik varsa devletin görevlileri bu belirsizliği yorumlarıyla gidermek durumundadır. (Pufendorf, 2023: 64-65) Dört başı mâmur bir yasa iki ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yapılması ve sakınılması gereken şeyler belirtilmelidir. Tanımlar olabildiğince açık ve net olmalıdır. İkinci bölümde ise yasanın çiğnenmesi durumunda öngörülen cezalar belirtilmelidir. Cezanın veya yaptırımların iyice düşünülüp taşınılarak saptanmış olması gerekmektedir. Pufendorf insan doğasının kötücül bir yanı olduğuna inanmaktadır. İnsanın kötüye doğru çabucak evrilebileceğini düşünmektedir. İnsanın bu eğiliminden ötürü yasalarla dizginlenmesi şarttır. Bir eylemin kendinde doğru veya erdemli olması insanların o eylemi benimseyebilmesi için yeterli olamayabilmektedir. Bunun için doğru eylemlere teşvik edici toplumsal ödüller vaat etmekte yarar vardır. Yine bir eylemin kendinde kötü olması insanlar için caydırıcı olamayabilmektedir. Yasalar tam bu noktada devreye girmektedir. Kötü bir eylemin sonucunda cezalandırılma bilinci insanlar için caydırıcı olmaktadır. Yasanın tüm otoritesi yaptırım gücüne bağlıdır. Yasanın öngördüğü yaptırımlar yasa koyucu tarafından ortaya konmaktadır. Bu yaptırımlar yalnızca cezalandırma amacına hizmet etmemelidir. Yasanın uyguladığı yaptırımlar topluma yararlı olma ereğini taşımalıdır. (Pufendorf, 2023: 65) Pufendorf yasaların olabildiğince kapsamlı olması gerektiğini ifade etmektedir. Yalnız bazı özel durumlarda özel yasalar çıkarmak mümkündür.

Bazı kişi veya kişiler özel düzenleme yoluyla yasanın kapsamı dışında tutulabilmektedir. Özel düzenleme yapma yetkisi yalnızca yasa koyma ve yasaları kaldırma gücüne sahip kişiye aittir. Sözgelimi savaş gibi olağanüstü durumlarda özel düzenlemelere başvurulabilir. Buradaki amaç toplumun ve devletin genel yararı olmak zorundadır. Pufendorf  zel düzenlemelerin alışkanlık haline gelmemesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Eğer buna çok sık başvurulursa toplumun yasalara olan bağlılığı zarar görecektir. Toplum ne zaman ki birilerinin yasalar bağlamında kayırıldığına inanır; işte o zaman toplumsal birlik duygusu ciddi bir tehlike altına girmiş demektir. Yasaların işlevi hiçbir zaman toplumsal ayrılık yaratmak olmamalıdır. Aksine, yasalar toplumu bir arada tutmak için koyulmalıdır. (Pufendorf, 2023: 66) İyi yasaların ayırt edici özelliği adaletle uygun olmalarıdır. Adalet ilkesi her zaman yasalara eşlik etmelidir. Bu ideal olandır. Ancak yasaların ve durumların çeşitliliği sebebiyle adalet ilkesi her yasaya eşlik etmeyebilir. Sonsuz sayıda insan eylemi ve davranışı vardır. Yine aynı şekilde sonsuz sayıda toplumsal olgu vardır. Yasalar olabildiğince çok durumu kapsamaya çalışsalar da her şey yasaların kapsamına alınamaz. Gözden kaçan pek çok şey olmaktadır. Yasaların genelliğinden ötürü her türlü tikel durum doğal olarak yasaların kapsamına girememektedir. Bazen bu yüzden hatalar yapılabilmektedir. Bu amazın çözümü yargıçların ve hukuk görevlilerinin adil yorumlamalarından geçmektedir. Yasaların genelliği ihtiyaç doğduğunda yorumlarla esnetilmelidir. Bu yorumlar iyi yetişmiş hukukçular tarafından yapılmalıdır. Pufendorf'un yasaların genelliğine ilişkin görüşleri Aristoteles'i çağrıştırmaktadır. Aynı konuya oldukça ayrıntılı olarak değinen Aristoteles, yasaların genelliğinin kaçınılmaz olduğunu d şunmektedir. (Pufendorf, 2022: 66) Pufendorf'un yasallık ve ahlak arasında tam bir örtüşme gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Ona göre yasaya uygun eylemlere iyi denir. Öte yandan yasaya uygun olmayan eylemler ise kötüdür. Bu bakış açısının doğal hukuk söz konusu olduğunda şaşırtıcı bir tarafı yoktur. Ancak pozitif hukuk söz konusu olduğunda şaşırtıcı bir taraf vardır. Zira Pufendorf açısından pozitif hukuk ne kadar değerli olursa olsun; asla bir doğal hukuk hükmünde değerdir. Yine de toplumların ve devletlerin yaşamında yasalara öylesine büyük bir önem vermektedir ki yeri geldiğinde doğal hukuk ve pozitif hukuk arasındaki ayrım iyiden iyide silikleşmektedir. "Bir eylemin iyi olabilmesi için bütünüyle yasaya uygun olması gerekir; kötü olması için tek bir noktada kusurlu olması yeterlidir." (Pufendorf, 2023: 66) Pufendorf ulusların oluşturdukları hukuk sisteminin kendi başına ve ayrı olarak ele alınamayacağını ifade etmektedir. Pozitif hukuk doğal hukuktan bağımsız değerdir. Yasalar doğal hukukun ilkelerinden çıkmalıdır. Tüm ulusların üzerinde uzlaştığı ortak pozitif yasalar yoktur. Her ulus kendi alışkanlıklarına göre birbirlerinden farklı yasalar ortaya koymaktadır. Öte yandan doğal hukuk böyle bir farklılık

içermemektedir. Doğal hukuk uzlaşım konusu değildir. Doğanın ve aklın kesin buyruklarıdır. Bundan ötürü hem ulusların iç hukuku hem de uluslararası hukuk doğal hukuktan beslenmek zorundadır. Doğal hukuk tüm uluslar için bir ve aynıdır. (Saastamoinen, 2019: 118) Doğal hukukun en temel ilkesi insanlar arasındaki sosyal ilişkileri sürdürmek ve geliştirmektir. İnsan sosyal doğasından soyutlanarak düşünülemez. İnsanın en temel özelliği bir akla sahip olması ve sosyal bir varlık olmasıdır. Doğal hukuk insanın sosyal doğasına dayanmaktadır. Doğal hukukun en temel işlevi ise insanların güvenliğini ve refahını pekiştirmektir. Doğal hukuk sosyallik bağlamında insanlara yararlı olmaktadır. (Saastamoinen, 2019: 118)

Pufendorf insan doğasında barışçıl bir eğilim bulmakta zorlanmaktadır. İnsan bencil eğilimlere sahip bir varlıktır. Kötüye eğilimlidir. Barıştan ziyade savaşa yönelmektedir. İnsan eylemleri genellikle öz sevgi ve öz yarar güdülerine dayanmaktadır. Bu güdüler insanın aklını bulandırabilmektedir. İnsan başkalarına kolayca zarar verebilmektedir. Pufendorf her ne kadar doğal hukuk bağlamında en etkili öncülünü Grotius olarak gösterse de özellikle insan doğasına ilişkin görüşleri açısından Hobbes'tan etkilendiği de aynı şekilde söylenebilir. İnsan doğasında bulunan bencil ve yıkıcı eğilimler insanın öteki insanların kurdu olmasına neden olabilmektedir. İnsan doğasına ilişkin görüşleri bağlamında Hobbes'la benzeşen Pufendorf, doğal hukuka genel yaklaşımında Hobbes'tan ayrılmaktadır. Pufendorf'a göre doğal hukuk bir bilimdir. Doğal hukukun ilkeleri kanıtlar yoluyla sağlamlaştırılabilir. Bu bilim Öklid geometrisi değildir. Pufendorf Aristotelesçi mantığa başvurmaktadır. Doğal hukukun tasımlar yoluyla kanıtlanabileceğini savunmaktadır. Kanıtlama veya kesinlik meselesi onun temel sorunu olmasa da doğal hukukun belirsizlikler alanı olarak görülmesini kabul etmemektedir. Doğal hukuk belirsiz bir alan değildir. Doğal hukuk öylesine önemli bir meseledir ki kuşkuya terk edilemez. (Saastamoinen, 2019: 120-122) Pufendorf'a göre doğal hukuk tam anlamıyla bilinebilir. Doğal hukukun ilkeleri açık seçik olarak ortaya konabilir. Doğal hukuk kuşkucular ve bilinemezçiler için de geçerlidir. Onun evrenselliği herkesi kapsamaktadır. Doğal hukuk bağlamında insanlara aklın ışığı yetmektedir. Doğal hukuk insanın akıllı ve sosyal doğasıyla özdeş gibidir. Dolayısıyla doğal hukuku tanımamak insan doğasını tanımamak demektir. Doğal hukuk olmadan insan toplulukları için iyi ve mutlu yaşamlar söz konusu olamaz. Doğal hukuk aklın ışığında ve insan doğasına dayanılarak çok belirgin bir biçimde ortaya konabilir. İlkeleri saptanabilir. Doğal hukuk öncelikle adaleti içermektedir. (Pufendorf, 2023: 67) Adalet hem kişilerin hem de eylemlerin bir niteliğidir. Toplumsal yaşam için en vazgeçilmez ilkelerden biridir. Doğal hukukun en temel ilkelerinden biridir. Adil kişinin ayırt edici özelliği erdemli olmasıdır. Adil eylemlerde bulunmasının nedeni yarar beklentisi değildir. Adil olan iyi olduğu için benimsemektedir. Öte yandan adil olmayan kişi ise kendi yararını ve iyiliğini

her şeyin önüne koymaktadır. Adil olmayan kişi başkalarının hakkını görmezden gelen kişidir. Adil kişi yasalara uymayı ödevi olarak görmektedir. Adil olmayan kişi ise yasalara ancak ceza korkusu yüzünden uymaktadır. Adalet şartsız ve ödüllendirilme beklentisinden uzak olarak benimsenmesi gereken bir erdemdir. Adalet kendi içinde düzeltici ve üleştirici olarak ikiye ayrılmaktadır. Düzeltici adalet doğrudan yasalarla ilgilidir. Toplumsal yaşamı bozma potansiyeli olan eylemlerin yasa yoluyla düzeltilmesine denmektedir. Düzeltici adalette cezalar önemli bir yer tutmaktadır. Üleştirici adalet ise zenginliğin, makamların ve ödüllerin adil bir şekilde toplumda bölüştürülmesine dayanmaktadır. (Pufendorf, 2023: 66-67)

Pufendorf toplumsal yaşama ilişkin en üstün yasa olarak güvenlik ve refah ilkelerini görmektedir. Hem düzeltici adaletin hem de üleştirici adaletin yasaları bu ilkeleri gözetmek zorundadır. Aynı şekilde güvenlik ve refah idealleri egemen güce pek çok ödev ve sorumluluk yüklemektedir. İstisna durumlarda egemen güç toplumsal yarar için yasanın dışına çıkabilmektedir. İstisna durumların dışında ise yasa hep üstündür. (Kingsbury ve Straumann, 2010: 4)

Yasanın geçerliliği rızadan çok onu oluşturan egemen güce bağlıdır. Yasanın otoritesi adalete uygun olduğu sürece mutlakdır. İnsanın sosyal doğası yasaların varlığını zorunlu kılmaktadır. Bir başka bakış açısından ise insanın bencil ve kötüye eğilimli doğası yasaları zorunlu kılmaktadır. Pufendorf insanı tek boyutlu bir varlık olarak görmemektedir. İnsan karmaşık bir mozaiktir. Onda iyi ve kötü eğilimler bir arada bulunmaktadır. Akli sayesinde iyi şeyleri öne çıkarma potansiyeli vardır. İnsanlar yalnızca güvenlik ihtiyacından ötürü toplumu oluşturmamışlardır. Bir arada yaşamının daha müreffeh ve mutlu bir yaşamı getireceğini görmüşlerdir. Aynı şekilde bu bir aradalık için yasaların şart olduğunu da görmüşlerdir. (Kingsbury ve Straumann, 2010: 18-19)

Pufendorf açısından insan ilkeler varlığıdır. İnsan yaşamına ve toplumsal ilişkilerine yön verecek ilkelere ihtiyaç duymaktadır. Bu ilkeler öncelikle doğal hukukun ilkeleridir. Doğal hukuktan sonra pozitif hukukun ilkeleri gelmektedir. Bu ikisini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak söz konusu değildir. Pozitif hukuk doğal hukuktan beslenmek zorundadır. Doğal hukukun ilkeleri pozitif hukuk ilkelerini etkilemektedir. Doğal hukuk insanlar arasındaki sosyalliğe zorunlu etkileri olan eylemlere yol açmaktadır. Bu etki toplum açısından olumludur. Doğal hukuk insanların güvenliği, iyiliği ve mutluluğu için zorunludur. Doğal hukukun onayladığı ve yasakladığı eylemler insanlar arası ilişkileri etkilemektedir. Dolayısıyla doğal hukukun ilkeleri sosyalliği doğrudan belirlemektedir. (Saastamoinen, 2019: 124)

Pufendorf'a göre başkalarının yardımı olmadan insanın yaşamını bir başına sürdürebilmesi olanaksızdır. İnsan tek başına ihtiyaçlarını gideremez. Bunun için insanın sosyalliği bir tercih değil zorunluluktur. Hem doğal hukuk oluşturulurken hem de pozitif hukukun ilkeleri ortaya konurken insanın bu sosyal doğasına

başvurmak gerekmektedir. Özellikle pozitif hukuk insan doğasının öyle bir parçasıdır ki Tanrı insan doğasını değiştirmeden doğal hukuku değiştiremez. (Saastamoinen, 2019: 126-127) Sosyalliğin yasaları insana toplumun yararlı bir üyesi olmayı öğretmektedir. Sosyalliğin yasaları doğal yasalardır. İnsanın toplumsal yaşamın bir parçası olması doğal yasalardan ayrı düşünülemez. İnsanın sosyalliği sürdürme ve geliştirme zorunluluğu vardır. Bu en temel doğal yasadır. Aklın ışığı insanın sosyal doğasına işaret etmektedir. Sosyalliği oluşturan her şey doğal hukuk tarafından öngörülmüştür. Sosyallığe zarar veren her şey doğal yasalar tarafından yasaklanmıştır. (Pufendorf, 2023: 71)

2.3. Robert Filmer'in Yasa Anlayışı

17. yüzyılda geleneksel düşünceye aykırı denilebilecek pek çok görüş ve filozof vardır. Grotius ve Pufendorf bu görüşlerden bazılarını doğal hukuk ve pozitif hukuk açısından öne süren filozoflardandır. Onların çağdaşı olan Filmer ise geleneksel düşünceyi temsil etmektedir. Hukuka ve politikaya ilişkin görüşleri sözü edilen iki filozofla taban tabana zıttır. Filmer'in politik görüşlerinin temel hedefi kralların haklarını temellendirmektir. (Bradshaw, 1995: 3) Filmer kralların ilahi hakları kuramını ortaya atmıştır. Bu kuram erken dönem Avrupa'da monarşiyi temellendirmek ve savunmak için kullanılmıştır. Kralların ilahi hakları kuramı radikal bir monarşi savunusudur. Bu kurama göre krallar sınırsız ve mutlak bir otoriteye sahiptir. Onların yetkilerine sınır çizilemez. Krallar yalnızca Tanrı'ya karşı sorumludur. Onların otoritesi ve gücü Tanrı'dan gelmektedir. Yönetimleri kutsal bir niteliğe sahiptir. Herhangi bir kralın insanlara karşı sorumlu olduğu düşünülemez. Krallar yurttaşlarına aşkındır. Nasıl ki bir evde babanın otoritesi mutlak, baba evin reisi; aynı şekilde bir kralın da halkı üzerindeki otoritesi mutlak ve tartışılmazdır. Filmer monarşiyi kayıtsız şartsız bağlı gibi görünmektedir. Monarşi ve mutlak kral söz konusu olduğunda herhangi bir hukuk sistemi tanımamaktadır. Kralların varlığı her şeyin üstündedir. Onlar hukukun kendisidir. Kral sözü en büyük yasadır. Filmer'e göre kral Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir. (Erincik, 2018: 7) Kralların ilahi hakları kuramı ruhani güçlerle monarşik hanedanların birbirlerine duydukları ihtiyaçtan temelini almaktadır. Monarşinin meşruiyeti tartışmaları da bu kuramın ortaya çıkmasında oldukça etkilidir. Filmer kutsal kitaba olan bütün atıflarına rağmen kralların otoritesini Kilise'ye değil; dünyevi otoriteye bağlamak istemektedir. Krallara sınırsız bir otorite ve güç vermek istemektedir. Bir başka ifadeyle Kilise'yi değil kralı güçlendirmek istemektedir. Tanrı'ya dayandırdığı otoriteyi yalnızca krala vermek istemektedir. Filmer politik düzeni babanın aile üzerindeki yönetimiyle özdeş görmektedir. Baba otoritesinin en önemli niteliği doğal ve sınırsız oluşudur. Âdem dünyanın

ilk kralı ve babasıdır. O yalnızca kendi ailesinin değil bütün insanlığın babasıdır. Onun ailesi bir devlet gibi görülmelidir. Bu aile tüm insanlıktan oluşmaktadır. İşte Âdem bu insanlık ailesinin kralıdır. Dolayısıyla Filmer'e göre krallık hep vardı. Krallık ilk insan kadar eskidir. Krallık hem tanrısal hem de doğaldır. (Erincik, 2018: 8)

On Emir'de "babanı onurlandır" buyruğu vardır. Tanrı bu buyruğu tüm insanlığa iletmiştir. Bu buyruk krallara itaat ödevini de örtük olarak barındırmaktadır. Çünkü kral herkesin babası gibidir. Her kral kendi halkını ailesi olarak görmektedir. Bu ailenin reisi de doğal olarak kendisidir. Kral Tanrı'nın inayetine sahiptir. Onun Tanrı'dan gelen ilahi hakları vardır. Tanrı bütün yönetme gücünü ve otoritesini kralın da atası olan Âdem'e vermiştir. İlk kral olan Âdem'in kurduğu düzen evrenseldir. Bu düzen sürekli ve değişmezdir. Tüm insanlar bu düzene uymak zorundadır. Tanrı her zaman krallık aracılığıyla egemen olmuştur. Hiyerarşi Tanrı'nın arzuladığı bir şeydir. Krallık demek tanrısal iradenin hüküm sürmesi demektir. Dünyada çok uzun süre krallıktan başka yönetim olmamıştır. Krallıktan başka herhangi bir yönetim varlık gösterememiştir. En istikrarlı, en güçlü ve en iyi yönetim krallık olduğu için yüzyıllarca hüküm sürebilmiştir. (Erincik, 2018: 8) Filmer yalnızca krallığı meşru bir yönetim olarak görmektedir. Olumsal bir şey olan belirli bir yönetim biçimini mutlaklaştırmaktadır. Toplumsal olguları ve değişimleri görmezden gelmektedir. Krallık onun açısından zamana ve mekâna bağlı değildir. Ona göre bu gerçeği temellendirmek için krallığın yüzyıllarca hüküm sürmüş olmasını göstermek yeterlidir. Bunun sebebi de Tanrı'nın iradesidir. Filmer neredeyse tamamen teolojik argümanlara dayanmaktadır. Politikaya ilişkin ekonomik, toplumsal ve kültürel hemen hiçbir açıklama yapmamaktadır. Seküler bir tavrı benimsememektedir. Filmer'e göre demokrasi krallığın bir alternatifi olamaz. Demokrasi şehir devletlerine sıkışıp kalmış bir yönetim biçimidir. Dar kapsamlı bir yönetim biçimidir. Büyük devletlerde demokrasi işleyememektedir. Filmer antik demokrasiyi göz önünde tutmaktadır. Demokrasi rejimi altında yaşayan insanlar kararsız, tutarsız ve erdemsiz olurlar. Demokrasi varsa istikrar yoktur. İnsanlar oradan oraya savrulup dururlar. Demokraside hakikat yoktur. Her şey gelip geçici ve değişkendir. Duygular her şeye ağır basmaktadır. İyi ve kötü arasında bir ayrım yoktur. (Erincik, 2018: 9) Filmer'e göre demokrasiler kaynayan bir kazan gibidir. Sürekli bir telaş ve karmaşa vardır. İnsanlar itaat etmezler. Düzensizlik ağır basmaktadır. Demokrasilerde mutlak bir kral yerine başka şeyler geçmektedir. Halkın kanaatleri önemli sayılmaktadır. Yasalar yöneticilerden bile ağır basabilmektedir. Filmer ne demokrasinin ne de yasalara dayalı başka bir yönetim biçiminin krallığın yerini alabileceğine inanmaktadır. Demokrasinin kötü yönleri saymakla bitecek gibi değildir. Demokratik toplumlarda erkeklik erdemleri yok sayılmaktadır. Aşırı uçlar her konuda baskın çıkmaktadır. İç savaşlar ve isyanlar

kaçınılmazdır. Bunun nedeni mutlak bir otoritenin olmayışı ve insanların başına buyruk davranabilmesidir. Demokrasilerde yasalar ağır olmadığı için caydırıcı olamamaktadır. Herkes kendi yararını düşünerek başkalarına zarar verebilmektedir. Filmer demokrasilerde sürekli savaş potansiyeli olduğuna inanmaktadır. Halk birlikten yoksun olduğu için sürekli düşmanlar yaratılmaktadır. Halkın bir arada durabilmesi için başka devletlere savaş açılmaktadır. Birliği sağlamak için güçlü bir kral yerine güçlü düşmanlara başvurulmaktadır. Yasalar gerekli birliği sağlayamamaktadır. Yasaların sağlayamadığı birlik ve toplum bilinci savaşlar yoluyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Filmer açısından demokrasinin en büyük kötülüğü dizginsiz bir özgürlüğe yol açmasıdır. Fazla özgürlük düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Herkes kendini özgür saydığı için otoriteye itaat duygusu kaybolmaktadır. (Erincik, 2018: 9) Filmer demokrasiyi yasadız ve düzensiz bir özgürlük olarak görmektedir. Filmer demokrasinin tüm kötü yönlerinin karşısına krallığın iyi yanlarını çıkarmaktadır. Demokrasinin aksine krallık düzen, istikrar ve yasa demektir. Buradaki yasa pozitif yasaların üstünlüğüne yönelik bir vurguyu çağrıştırmamaktadır. Kralın mutlak iradesine bağlı bir yasa anlayışı öne sürülmektedir. Kralın sözleri, eylemleri, buyrukları ve genel iradesi yasanın kendisidir. Krallıkta adalet ön plandadır. Kral tüm ailesini düşünerek adil olmak zorundadır. Onun adaleti pozitif yasalara bağlı değildir. Kral tanrısal adaletin temsilcisidir. Filmer, Grotius ve Pufendorf'un hukuka ilişkin görüşlerini benimsememektedir. O ne doğal hukuku ne de pozitif hukuku öne çıkarmaktadır. Onun dayandığı temel tanrısal hukuk veya adalettir. Devletlere ve toplumlara yön veren tanrısal iradeye bağlı olan kralın kendisidir. Hem Grotius hem de Pufendorf belirli açılardan kralları ve yöneticileri yasalarla sınırlamaktaydı. Kralın mutlak iradesi yerine doğal hukukun mutlak ilkeleri ön plana çıkarılmıştı. Öte yandan Filmer ise tüm bunların karşısında durmaktadır. Onun en önemli referansı Tanrı ve Tanrı'nın temsilcisi olan kraldır. (Erincik, 2018: 9)

Filmer özgürlük arzusunun iyi bir ideal olduğuna katılmamaktadır. Özgürlük mutluluğun en büyük nedeni değildir. İnsanın izlemesi gereken en yüksek iyi özgürlük olamaz. Özgürlük tutkusu tüm insanların atası ve kralı olan Âdem'in cennetten düşme nedenidir. Filmer insanlara özgürlük yerine itaatin daha uygun olduğunu düşünmektedir. Onun demokrasiye yönelik en büyük eleştirisi de özgürlük bağlamındadır. Demokrasi dizginsiz ve başına buyruk özgürlük demektir. İnsanların doğuştan özgür olduğu fikri doğru değildir. Filmer açısından asıl özgürlük ilahi yasalara ve kralın iradesine itaat etmektir. Demokraside yasalar yoluyla yurttaşlara bol keseden özgürlük dağıtılmaktadır. Oysa insanların öncelikli ödevi tanrısal yasalara uymaktır. Tanrısal yasaların açık buyruğu uzlaşım sal yasalar yerine krala boyun eğilmesidir. Krala boyun eğmeyip onu yasalarla

sınırlamak günahtır. H k met biçimi halkın iradesine göre belirlenemez. İnsan yapımı yasaları Tanrı'nın yasalarına tercih etmek kabul edilemez. Tanrı'nın yasası sadece krallığın meşru olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla insanların yaptığı yasalara dayanarak farklı yönetim biçimleri oluşturmak yanlıştır. Bir devleti yurttaşların ortak iradesine dayanarak yönetmek asla kabul edilemez. Filmer kralı  oban, halkı da onun sürüsü olarak görmektedir. (Erincik, 2018: 10) Filmer'in özgürlük meselesine yönelik olumsuz bakışı eşitlik bağlamında da geçerlidir. İnsanlar arasında doğal bir eşitlik yoktur. Aksine, insanlar arasında doğal hiyerarşiler vardır. Filmer'in görüşleri aşırı bir ataerkillik etkisindedir. Ona göre erkek kadına göre doğal olarak üstündür. Baba anneye üstündür. Erkek ve kadın arasında erkek lehine doğal bir hiyerarşi vardır. Aynı şekilde politik alanda da hiyerarşi kaçınılmazdır. Tüm insanların eşit olduğu fikri krallığın özüne aykırıdır. Kral hiç kimseye eşit değildir. Herkese aşkındır. Bunun için kralı insan yapımı yasalarla sınırlamak ve kontrol etmek mümkün değildir. Yasanın egemenliği fikri insanların eşit olduğu yanılışına dayanmaktadır. Bu yanılığ demokrasilerde ortaya çıkmaktadır. Kral kimseye eşit olmadığı için yasanın egemenliği söz konusu olamaz. Meşru tek egemenlik krala ait olandır. Kralın insan yapımı yasalara ihtiya ı yoktur. O zaten adil bir yönetim sergilemek durumundadır. Çünkü tüm halkının babasıdır. Baba ailesinin  yeleri tarafından yapılmış yasaların dışında ve üstündedir. Filmer eşitlik bağlamında Aristoteles'e başvurmaktadır. Filmer'e göre Aristoteles doğal eşitliği tanımamıştır. Egemenlik açısından insanların eşitliğini tanımamıştır. O en büyük payeyi monarşiye vermiştir. Monarşi en kutsal yönetim biçimidir. Aristoteles açısından da egemenlik babalık hakkından doğmuştur. Filmer Aristoteles'in Politika'sı ile İncil'in tamamen aynı noktada olduğunu iddia etmektedir. (Erincik, 2018: 10) Filmer kralın insan yapımı yasalarla sınırlanamayacağı fikriyle Hobbes'u  ağıştırmaktadır. Filmer'e yönelik en ciddi eleştiriler Locke'dan gelmiştir. Locke'un eleştirileri özellikle krallık savunusuna ve yasaların olumsuz biçimde ele alınışınadır. Filmer yasalara neredeyse hiç yer bırakmamaktadır. Kral egemenliğini tanrısal yasalardan aldığı için pozitif yasaların bu konuda bir hükmü yoktur. Onun bağlı olmakla yükümlü olduğu tek yasa Tanrı'nın yasalarıdır. Kralın uzlaşıma dayanan pozitif yasalarla bir bağlantısı yoktur. Aile reisi olarak baba nasıl ki ailesini yönetirken yalnızca kendi yasalarına bağlıdır; aynı şekilde kral da halkını yönetirken yalnızca Tanrı'dan gelen kendi yasalarına bağlıdır. Krallığın iyiliği ve esenliği kral açısından tek yasadır. Kralın sınırları Tanrı'nın sınırlarıdır. İnsan yapımı yasalar krala herhangi bir konuda sınır çekemez. Buna kalkışan yasalar Tanrı'ya meydan okuyan yasalardır. Kral yalnızca Tanrı'ya bağlıdır. Dolayısıyla bir hata veya yanlış yaptığında bunun hesabını yalnızca Tanrı'ya verir. Yasalar kralı yargılayamaz. Kral mahkemelerde yargılanamaz. Yasalar

çoğunluğu dizginlemek ve düzen getirmek içindir. Kral açısından bağlayıcı bir tarafları yoktur. Kral çoğunluğun bir üyesi değildir. O biriciktir. Filmer krallıkların yüzyıllarca yasadız olarak ayakta kalabildiğini savunmaktadır. Bir anlamda kralların yasalara ihtiyacı yoktur. Yasalar yalnızca araçtır. Kralların ihtiyaç duyduğunda başvurabileceği araçlardır. Yasalara kutsal bir anlam yüklememek gerekir. Kutsal olan kraldır. Kral yasadır. (Erincik, 2018: 13-14) Filmer'in Patriyarka adlı eseri ne çağdaşları ne de modern yorumcular tarafından yeterince irdelenmiştir. Filmer genellikle sık fikirli ve gelenekçi bir krallık yanlısı olarak değerlendirilmiştir. Ataerkil toplumun ve düzenin ateşli bir savunucusu olarak okunagelmıştır. Özellikle Locke'un alaycı eleştirileriyle anılmıştır. Bu eleştiriler yanlış olmamakla birlikte Patriyarka daha özenli bir incelemeyi hak etmektedir. Filmer'in içinde yetiştiği 17. yüzyıl İngiltere'si gözden kaçırılmamalıdır. Bu eser döneminin önemli eğilimlerine ışık tutmaktadır. (Cuttica, 2011: 2-3) Filmer geleneksel görüşleri benimsemiş bir filozoftur. İngiliz ve Amerikan Devrimlerine uzanan süreçte görüşleri etkili olmuştur. Çok yaygın olmasa da görüşleri tartışılmıştır. Patriyarka adlı eserinde öne sürdüğü ataerkil fikirleri genellikle eleştiri ve güldürü konusu olmuştur. Görüşlerinin yanlış değerlendirildiği ve bağlamından koparıldığı da olmuştur. Bir filozofu yaşadığı dönemin toplumsal koşullarından ayrı düşünmemek gerekmektedir. Aynı şekilde bir eseri de yazarının içinde yetiştiği toplumsal koşulları dikkate almadan değerlendirmek pek doğru değildir. Locke'un Filmer'i karikatürize etmesi ve aptal bir muhafazakar olarak anması Filmer'e ilişkin algıda etkili olmuştur. (Laslett, 1948: 3)

Üçüncü bölümde tezin Aristoteles'le birlikte asıl odak noktası olan Kant'ın yasa anlayışına değinilecektir. Aristoteles, Grotius, Pufendorf ve Filmer'den sonra yasa kavramının Kant'ta nasıl bir politik dönüşüme uğradığı ayrıntılı olarak incelenecektir. İncelemenin odak noktası yasa kavramının Kant'ın politik felsefesiyle nasıl bir ilişkisi olduğu ve yasanın ne gibi politik içeriklere sahip olduğudur. Kant oldukça kapsamlı bir hukuk felsefesi ortaya koymuştur. Hukuk felsefesinin temel kavramı ise yasadır. Yasa genel kuralları ve ilkeleri içeren toplumsal özgürlüğün koşuludur. Sözleşme idesine bağlı olarak sivil yaşama geçiş bu özgürlüğü olanaklı kılmaktadır. Sözleşme sonucu sivil yaşamın varlığı doğrudan hukuka ve onun ilkesi olan yasaya bağlıdır. Kant'a göre pek çok savaş ve karmaşa yaşamış olan insan aklının sesini dinleyerek yasanın zorunluluğunu kavramıştır. Bu açıdan yasanın akıldan bağımsız olması düşünülemez. Kant yasayı pek çok kavramla beraber temellendirmektedir. Yasa aynı zamanda evrensel bir ideal biçiminde de sunulmaktadır. Bu bağlamda kozmopolit hukuk, sözleşme, uluslararası yasa ve ebedi barış gibi kavramlar yasayla kesişmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANT VE YASA

3.1. Kant'ın Yasa Anlayışı

Kant'ın felsefe tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Özellikle eleştirel felsefesiyle çok etkili olmuş ve kendisinden sonraki düşünce tarihini pek çok açıdan belirlemiştir. Üç temel metni Saf Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi ve Yargı Yetisinin Eleştirisi onun sisteminin sacayağını oluşturmaktadır. Bu üç metin Kant'ın temel meselelerini ortaya koymaktadır. Üç büyük soruya verilmiş üç büyük yanıt olarak bu metinler günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bu üç büyük soru: “Neyi bilebilirim?”, “Ne yapmalıyım?” ve “Ne umabilirim?” gibi zorlu sorulardır. Kant bilginin sınırlarıyla ilgilenirken aklın sınırlarında gezinmenin zorunlu olduğunu görmüştür. Kendisinden önceki metafiziği bir savaş alanı olarak betimleyen Kant, metafiziğin yeniden düşünülmesi gerektiğini öne sürmektedir. Kendinde şeylerin bilgisi numenal alana aittir. Metafiziğin ve dolayısıyla bilginin konusu numenler değildir. Bilgi bir şekilde deneyimle bağlantılı olmak durumundadır ve fenomenlere ilişkindir. Kant'ın öncelikli meselelerinden birinin bilginin ve aklın sınırları olduğu söylenebilir. Teorik ilgisi bu iki meseleye yoğunlaşmıştır. Öte yandan pratik alan da Kant'ın en temel meselelerinden biridir. Öyle ki pratik felsefeyle her şeyden daha çok ilgilenmiştir demek yanlış olmayacaktır. Pratik felsefeyi rasyonel biçimde kurmak en temel hedeflerinden biri olmuştur. Ahlak, Kant'ı büyüleyen ve cezbeden bir şeydir. Ahlak anlayışı olumlu ve olumsuz pek çok eleştiriye konu olagelmıştır. Ödev, yasa ve evrensellik gibi kavramlar bu ahlak anlayışının temelini oluşturmaktadır. Kant ahlak kuramıyla yararcı ve mutlulukçu kuramlardan kesin bir kopuşu ortaya koymaktadır. Eylemlerin değerlendirilmesi sonuçlar dikkate alınarak yapılmamalıdır. Bir eylemin değerini belirleyen unsur sonucun yararlı ve iyi olması değildir. Eylemin sonucu ahlaklılığın ölçütü değildir. Önemli olan bir eylemin hangi niyetle ve hangi ilkeye dayanarak yapıldığıdır. Kant açısından önemli olan iyi niyettir. Bir eylemin ahlaki değerini belirleyen şey o eylemin yasaya saygıdan ötürü yapılmış olmasıdır. Ahlak yasası içeriksizdir. Ödev duygusu ağır basmalıdır. Kant açısından ahlak deneyimin ürünü değildir. Ahlak a priori ilkelere dayanmaktadır. (Heimsoeth, 2019: 116-119) Kant eleştirel felsefesinin dışında sistemli bir politika felsefesi ortaya koymamış gibi görünse de aslında politik meselelerle yakından ilgilenmiştir. Kant'ın apolitik bir filozof olduğu söylenemez. Aydınlanma filozofu olarak döneminin toplumsal gelişmeleriyle yakından ilgilenmiştir. Toplumsal, kültürel ve politik süreçleri izlemiştir. Derli toplu bir politika felsefesinden söz etmek kolay olmasa da etkili yazılar yazmıştır. Denilebilir ki üç temel

eleştiri metninin yanında politika başta olmak üzere başka meselelere ilişkin de önemli yazılar kaleme almıştır. Ebedi barış, cumhuriyet ideali, kozmopolitik hukuk, sivil durum, özgürlük ve devlet gibi kavramlar üzerine düşünmüştür. Sıkça soyut bir filozof olarak anılmasına rağmen döneminin önemli gelişmelerini yorumlamıştır. Fransız Devrimi bu gelişmelerden en önemlisidir. Özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramlar onun felsefesinde çok önemli bir yer tutmaktadır. “Kant’ın eleştirel felsefesi bilimin, ahlakın ve hukukun sadece yasa temelli kavranışın ötesinde bir özgürlük, eşitlik ve adalet arayışı olduğunu hatırlatmaktadır.” (Saticı, 2020: 7)

Kant’ın politika felsefesi hukuk felsefesiyle bağlantılıdır. Politikaya ilişkin fikirlerinde hukuk kavramının önemli bir yeri vardır. Hukuk kavramı özgürlük, pozitif yasa, otorite, doğa durumu ve sivil durum gibi pek çok önemli kavramla beraber düşünülmelidir. Kant, hukuku öncelikle bir sivil durum fenomeni olarak görmektedir. Doğa durumundan çıkışın simgesi hukuktur. Hukuk akıldan bağımsız düşünülemez. Hukukun kaynağı ve içeriği rasyonel olmak durumundadır. Hukuk yasası bir anlamda aklın yasasıdır. Hukuku tanımlarken bu niteliği her zaman göz önünde tutmak gerekmektedir. Kant hukuka ilişkin fikirlerinde evrenselliği, normatifiği ve formelliği öne çıkarmaktadır. Hukukun fazlasıyla somut ve deneyimlere ilişkin yapısı düşünüldüğünde bu yaklaşım epey şaşırtıcıdır. Böyle olmakla birlikte Kant hiçbir şekilde hukuku gündelik yaşamdan kopuk ve salt idelere dayanan şekilde kurmamaktadır. Hukukun temel meselesi kamusalıktır. Kant bu kamusalığa sürekli vurgu yapmaktadır. Hukuk yasası eylemlerin içeriğinden çok dışsal ilişkilerle ilgilidir. Bir insanın öteki tüm insanlarla ilişkisinde belirleyici olan birtakım ilkeler vardır. Olmak zorundadır. İşte hukuk kavramı bu ilkeleri getirmektedir. Hukukun ilkeleri yasalardır. Hukuka ilişkin hemen her fikir Kant açısından özgürlük kavramına temas etmektedir. Özgürlük hukukun hem tanımlayıcı hem de belirleyici kavramlarından biridir. Hukuk, özgürlüklerin evrensel uyumuyla doğrudan ilgilidir. Kant’a göre özgürlük insanın en ayırt edici niteliklerinden biridir. Ahlak felsefesinin temel kavramı özgürlüktür. İnsanın ahlakından söz edebilmek için özgürlük olmazsa olmazdır. Aynı şekilde hukuk felsefesi açısından da özgürlük vazgeçilmez bir kavramdır. Hukuk temel olarak özgürlüklerin uyumuyla ilgilidir ve bu uyumun sağlanabilmesi için zorunludur. Dizginsiz ve yasasız özgürlük sivil yaşama veya devlet yaşamına uygun değildir. Bu türlü bir özgürlük doğa durumunda vardır. Sivil yaşam ise hukuk aracılığıyla doğa durumundan çıkışın adıdır. Hukuk aracılığıyla özgürlüklerin sınırlandırılması bireysel eylemlerin sınırlandırılması anlamına da gelmektedir. (Saticı, 2020: 17-18) Hukuk kamusal ve pozitif yasaların bütünüdür. Kant açısından hukuk çok yönlü bir kavramdır. Tıpkı ahlak gibi hukuk da eylemlerle ilgilidir. Ahlakta ayrıldığı nokta eylemlerin

dışsal ve içsel ayırımına dayanmaktadır. Hukukun alanına giren eylemler tamamen dışsaldır; dışsal ilişkilerin yön verdiği kamusal etkileşimler hukukun konusudur. Dışsal eylemleri ve ilişkileri herkesin özgürlüğünün korunacağı şekilde belirleyen unsur hukuktur. Pozitif yasalar dışsal eylemleri ve ilişkileri dikkate almaktadır. Eylem özgürlüğü asla dizginsiz bir hoyratlığı imlememektedir. Aksine, eylem özgürlüğü özgürlüklerin belirli sınırlar içinde tutulması anlamına gelmektedir. Kamusal sivil ortamı sağlayan şey özgürlüklerin uyumlu bir şekilde bir arada var olabilmesidir. Bu uyumluluğun yolu ise pozitif yasalardan geçmektedir. Bir başka ifadeyle pozitif yasalardan oluşan hukuk özgürlüklerin hakça dağıtılmasının olmazsa olmaz unsurudur. Yine aynı şekilde hakların adil bir şekilde dağılmasının yolu da hukuktan geçmektedir. Bireyler hakları olan şeyleri elde edebilmek için hukuka başvururlar. Bu noktada önemli olan adaletin sağlanabilmesidir. Kant'a göre yasa, hukuk ve hatta adalet kavramları sivil yaşamın ürünleridir. Doğada hukuka dayanan bir adalet kavramı söz konusu değildir. (Satıcı, 2020: 18) Kant söz konusu olduğunda akla gelen ilk şey ahlak felsefesidir. Böyle olmakla birlikte onun hukuk ve politika felsefeleri de oldukça önemlidir. Özellikle hukuka ilişkin fikirleri sağlığında bile belirli bir yankı uyandırmıştır. Hukuk felsefesi çalışması Almanca baskısının hemen ardından İngilizce ve Fransızcaya çevrilmiştir. (Kant, 2022: 11) Kant'ın hukuka ilişkin en önemli fikirleri a priori bir hukuk kuramının ilkelerine ilişkindir. Onun ereği a priori olarak sağlama alınmış bir hukuk kuramı oluşturabilmektir. Hukuka ve pozitif yasaların ilkelerine ilişkin fikirlerinde genel felsefesinin yoğun izlerini görmek işten bile değildir. Hukukun saf bir akıl idesi olarak kurulması onun başlıca ereği olmuştur. Pratik olana ilişkin saf bir akıl idesi olarak hukuku temellendirmeye çalışmıştır. Kant hukukun pratik önemini farkındadır. (Kant, 2020: 14) Kant hukuk felsefesini Ahlakın Metafiziği Hukuk Öğretisi adlı eserinde ortaya koymaktadır. Kant bu eserinde Locke ve Hume gibi hukuku empirik açıdan temellendirmeye çalışan filozoflara karşı çıkmaktadır. Hukukun temel unsurlarının ve kurumlarının deneyimden türetilmeyeceğini savunmaktadır. Devlet, mülkiyet ve ceza gibi temel kavramlara ilişkin algılarımız deneyimin konusu değildir. Deneyim fazlasıyla öznel bir şeydir. Deneyimin ayırt edici özelliği değişken olmasıdır. Yalnızca tikeller deneyimin nesnesi olabilmektedir. Evrensel bir veriyi deneyimden türetmek olanaksızdır. Hukukun deneyime dayandırıldığı durumda çok ciddi sorunlar oluşması kaçınılmazdır. Kant hukuka ilişkin yaklaşımında bir bakıma ahlaka başvurarak koşulsuz hukuk buyruğunu savunmaktadır. Koşulsuz hukuk buyruğu pozitif yasadır. İstisnaları olmakla birlikte Kant açısından pozitif yasalara itaat etmek herkesin ödevidir. (Kant, 2020: 18) Hukuk sivil toplumun ve devletin temelidir. Yurttaş yurttaş, bireyi birey kılan hukuktur. Haklar ve özgürlükler konusunda herkesin güvencede olmasının tek yolu hukuktur. Yasalar hukukun

buyurduğu ilkeler olarak görülmelidir. Yasaların olmadığı veya bunlara uyulmadığı durumda ne haktan ne de özgürlükten söz edilebilir. Öznel değer yargıları kamusal bir birliktelik yaratma potansiyeline sahip değildir. Kamusal birliktelik ancak yasalar etrafında olanaklı hale gelmektedir. Sivil yaşamı ve sivil toplumu doğa durumundan ayıran şey yasaların otoritesidir. Sivil durumda kişilerin hakkından, mülkünden ve özgürlüğünden söz edebiliriz. Belirli bir kamusal bilinçten bahsedebilmek için de sivil yaşama atıfta bulunmak gerekmektedir. Doğa durumunda bu kavramların hiçbir yeri yoktur. Sürekli bir savaş potansiyeli vardır. Hukukun olmadığı durumda hak ve özgürlük söz konusu değildir. Kişiler arasında bir bağ kuran ve özgürlükleri karşılıklı olarak koruyan unsur hukuktur. (Satıcı, 2020: 19) Kant'ın ahlak kuramında öznenin temel özelliği otonomiye sahip olmasıdır. Özne kendi kendine yasa koyma ve bu yasaya uyma potansiyeline sahiptir. Bu anlamda kişiler özerk ve özgürdür. Yasa koyma potansiyeli ahlak öznelerinin ayırt edici niteliğidir. Bu yasa koyma potansiyeli ahlak yasasında görünürlük kazanmaktadır. Ahlak yasası koşulsuzdur. İçsel bir zorlamaya ve ödev duygusuna dayanmaktadır. Dıştan gelen bir zorlama söz konusu değildir. İçsel zorlama kişinin özgürlüğüyle doğrudan bağlantılıdır. Öte yandan hukuk söz konusu olduğunda ise dışsal bir zorlama söz konusu olmaktadır. Pozitif yasalar dışardan gelmektedir. Ahlaktaki içsel zorlamanın yerini hukukta dışsal zorlama almaktadır. Ahlak yasası içsel zorlama aygıtıyken hukuk yasası dışsal zorlama aygıtı olmaktadır. Bu bağlamda ahlak yasası ve pozitif yasa arasında bir gerilim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle pozitif yasa açısından bu gerilim belirginlik kazanmaktadır. Zorlamaya ve yaptırıma dayanan pozitif yasanın özgürlük ve otonomiyle ilişkisi soru işaretlerine yol açmaktadır. Pozitif yasanın dışsal zorlayıcılığı özgürlükle çelişmekte midir? Kant'ın hukuku özgürlüklerin sınırlandırılması ve uyumlu hale getirilmesi olarak gördüğü daha önce ifade edilmişti. Böyle bir sınırlandırmanın özgürlüğün doğasına ters düşen bir tarafı var mıdır? Kant açısından iki sorunun yanıtı da kesinlikle hayırdır. Özgürlüklerin uyumlu hale gelmesi ve sınırlandırılması özgürlüğün gerçekten var olabilmesi için zorunludur. Asıl özgürlük yasayla sınırlanmış özgürlüktür. Başka türlü önüne geçilmez bir kaos ortamı yaratma potansiyeline sahiptir. Özgürlüğün yasadan ayrıldığı durumda doğaya geri dönüş söz konusu olacaktır. Dolayısıyla yasaların dışsal açıdan zorlayıcı olmaları özgürlüğün sivil yaşamdaki koşuludur. Yasaları zorlayıcı vasıflarından ve ceza unsurundan ayrı düşünmek söz konusu değildir. (Satıcı, 2020: 20-21)

Kant açısından ahlak yasası ve pozitif yasa arasındaki sözde gerilim otonomi ve otorite arasındaki ilişkiyi düşünmeyi gerektirmektedir. Ahlak yasası öncelikle otonomiyle ilgili bir kavramdır. İnsanın kendi kendine yasa koyma potansiyeli söz konusudur. Öte yandan pozitif yasa politik otoriteden ayrı düşünülemeyecek bir kavramdır. Ahlak yasasını kimse

dışardan başkaları için oluşturmamaktadır. Oysa pozitif yasada herkes için bağlayıcı olan belirli bir yasa koyucu kişi vardır. Pozitif yasa söz konusu olduğunda politika da işin içine girmektedir. Kant bu bağlamda otonomi ve otoritenin ilişkisini kurmaya çalışmaktadır. Onun bu iki kavrama yaklaşımında asıl argümanı içsellik ve dışsallık ayrımıdır. Bu ayrım da Kant açısından çözümsüz bir gerilime dayanmamaktadır. (Saticı, 2020: 20-21) İnsanın yasa koyucu bir varlık olması Kant'ın hem ahlak felsefesinde hem de hukuk felsefesinde önemli bir yere sahiptir. İnsan rasyonel bir varlıktır. Özgür bir varlıktır. Kendi kendine yasa koyma potansiyeline sahiptir. İnsanın herhangi bir yasa için başka yerlere başvurması gerekmemektedir. Kant'ın hukuk felsefesinin seküler bir öze sahip olduğu ifade edilebilir. Tıpkı Grotius ve Pufendorf gibi o da hukuk felsefesini seküler ve laik temeller üzerine kurmuştur. İnsan, aklını kullanarak ve ihtiyaçlarını dikkate alarak yasalar koymanın zorunlu olduğunu görmüştür. Doğa durumundan çıkarak yasalar koymuştur. “Hukuk kavramı, Kant'ın insanı yasa koyucu bir varlık olarak kavradığı pratik felsefesinde büyük bir önem taşır.” (Arendt, 2021: 42-43) Kant insanın rasyonel yönünü öne çıkararak özgürlüğü temellendirmektedir. Özgürlük kavramına dayanarak ise insanın yasa koyucu bir varlık olduğu tezini temellendirmektedir. Pozitif yasa üzerinde uzlaşmış kamusal yasadır. Özgür varlıklar olarak insanlar bu yasayı bilme ve tanıma potansiyeline sahiptir. Yasaya dair uzlaşım Kant açısından kötü bir çağrışıma sahip değildir. Kant yasanın uzlaşımı içerdiğini ifade etmekle birlikte yasanın evrensel bir ilkeye dayandırılmasının olanaklı olduğunu düşünmektedir. Yasanın içeriği kamusalılığı ve uzlaşımı gerektirmektedir. Kant açısından yasa öncelikle bir hukuk ilkesidir. Üzerinde uzlaşmış bir zorunluluk ilkesidir. (Saticı, 2020: 27) İnsanın yasa koyucu varlık olması amaçlar krallığı kavramı açısından çok önemlidir. Amaçlar krallığı yasa koyucu varlıklardan oluşan bir topluluğu imlemektedir. Koşulsuz buyruğun formülasyonlarından olan amaçlar krallığı, her bir insanın kendinde amaç olarak görülmesi gerektiğini savlamaktadır. Kant açısından amaçlar krallığı olanaklı bir toplumun ifadesidir. Bu toplumda eşitlik, özgürlük ve otonomi güvence altına alınmıştır. Özneler belirli bir kamusalılık bilinciyle birbirine bağlıdır. Kant'a göre kimse araç olarak görülmemelidir. İnsan araçsallaştırılmamalıdır; insanın araç olarak görülmesi insanlık onuruna aykırıdır. Amaçlar krallığında insan yasa koyucu varlıktır. Öznel maksimlerin genel bir yasaya dönüşme potansiyeli amaçlar krallığında önemli bir yer tutmaktadır. Amaçlar krallığı rasyonel varlıkların ortak yasalar etrafında birleşmesini ifade etmektedir. Ortak yasalar öznel maksimlere ve eğilimlere dayanamaz. Yasanın ayırt edici özelliği evrenselleştirilebilir olmasıdır. (Saticı, 2020: 62) Amaçlar krallığı sivil bir toplumu öne çıkarmaktadır. Kant açısından toplumsallık ve kamusalılık kavramları çok önemlidir. Politika ve hukuk

felsefesinde sık sık bu iki kavrama başvurmaktadır. Amaçlar krallığı insanların birbirini rasyonel özneler olarak tanıdığı bir durumu çağrıştırmaktadır. Öznelerin bir arada olduğu durum sivil yaşama özgüdür. Dolayısıyla amaçlar krallığı tamamen sivil yaşamla ve devletin varlığıyla ilgilidir. İnsanların bir arada olabilmesinin yolu hukuktan geçmektedir. Kant sivil durum, devlet ve hukuk kavramlarını sürekli birlikte kullanmaktadır. Amaçlar krallığı kavramı da bu sözü edilen kavramlardan bağımsız değildir. Kamusal yaşamı ve dışsal ilişkileri düzenlemek için amaçlar krallığı kavramını da düşünmek gerekmektedir. Her bir rasyonel özneyi ayrı ayrı saygın varlıklar olarak düşünmek amaçlar krallığının ana savlarından biridir. Rasyonel öznelerin saygınlığı ise ancak sivil durumda ve belirli bir hukuk aracılığıyla tanınabilmektedir. Yasa, insanı saygın kılmaktadır. (Satıcı, 2020: 63) Kant hem hukuk hem de politika felsefesinde bazı temel konuları ele almaktadır. İnsanların doğa durumundan çıkıp sivil duruma geçmesi onu fazlasıyla ilgilendirmiştir. Kant bu geçişle ilgili sözleşme kuramını benimsemektedir. Böyle olmakla birlikte Kant'ı kendisinden önceki sözleşme kuramcılarından ayıran çok önemli bir nokta vardır. Kant'a göre sözleşme kuramı tarihsel bir olgu değildir. Bu kuramı tarihsel açıdan bir yere sabitlemek olanaksızdır. Kant sözleşme kuramının bir akıl idesi olduğunu savlamaktadır. Sözleşme kuramı öncelikle sivil yaşamla doğrudan bağlantılıdır. Doğa durumundan çıkışın ideal bir ifadesidir. Kant kamusal yaşamı, ilişkileri ve öznelerin karşılıklı durumunu önemli görmektedir. Kamusal olan doğrudan hukukun nesnesidir. Öznelerin bir arada belirli bir düzen içinde var olabilmesinin olmazsa olmaz şartı hukuktur. Özneler arasında dışsal ilişkileri belirleyen ve düzenleyen temel ilkeler yasalardır. Hukuk yasası dışsal ilişkilerle ilgili olduğu için dışsal eylemleri dikkate almak durumundadır. Dolayısıyla yasa kamusal tüm ilişkileri nesnesi olarak görmektedir. Sivil yaşam bütünüyle yasanın varlığına bağlıdır. (Satıcı, 2020: 63-64) Kant Ahlakın Metafiziği Hukuk Öğretisi adlı eserinde modern hukukun da temelinde olan hukuk ödevleri ve ahlak ödevleri ayrımını yapmıştır. Kant'ın hem hukuk hem de ahlak felsefesinde ödev kavramının büyük bir önemi vardır. Kant, ödevleri kişinin yükümlülüğü olarak görmektedir. Hukukun zorlamasına dayanan yükümlülükler pozitif yasa formunda belirlemektedir. Sözgelimi insanların birbirine verdiği sözler yasa aracılığıyla bağlayıcı olmaktadır. İnsanların birbirine karşı hem maddi hem de manevi borçları yasa aracılığıyla açıklık kazanmaktadır. Kant açısından hukuk ödevleri ahlak ödevlerinden daha başka olsa da tam ve mutlak olarak bağlayıcıdır. Bu bağlayıcılık sözleşme idesine dayanmaktadır. İnsanlar sözleşme idesine uygun olarak bir araya gelip yasalar koymuşlardır. Dolayısıyla bu yasalar herkes açısından geçerlidir. Yasalar ortak istenci yansıtmaktadır. Hukukun yükümlülükleri ve ödevleri devleti tanımlayan önemli unsurlar olarak görülmelidir. Devletin yöneticileri de

yurttaşlar gibi yasanın sınırlarını tanımalıdır. Yasa koyucu istenç ortak bir bilince dayandığı için herkes yasalara uymalıdır. (Kant, 2020: 17) Kant'ın genel felsefesinde çok temel bir yeri olan evrenselci bakış açısı yalnızca teorik alana ilişkin değildir. Kant pratik alanda da evrensel bir bakış açısına sahiptir. Öyle ki politika ve hukuk gibi alanlarda bile birtakım evrensel ölçütleri kuramlaştırmaya çalışmaktadır. Sözelimi dünya vatandaşlığı gibi kavramları ortaya koymaktadır. Politikaya ilişkin fikirlerinde kozmopolit bir arayış göze çarpmaktadır. Kant'ın politik fikirlerinde liberalizmin açık izlerini görmek mümkündür. O yalnızca ekonomik liberalizmi değil, aynı zamanda politik liberalizmi de savunmaktadır. Kant'ın liberalizmi müdahaleci bir hukuk devletini savlamaktadır. Hukuk açısından kendinden önceki pragmatist kuramlara açıkça karşı çıkmaktadır. (Kant, 2020: 18) Kant'ın hukuk ve devlet anlayışı herhangi bir özden yoksun değildir. Dünya yurttaşlığı hukuku gibi oldukça ilerici ve yenilikçi fikirleri vardır. Bu hukuka dayanarak sömürgeci anlayışı eleştirmekte ve sömürgeciliğin her türlüşüne karşı çıkmaktadır. Kant evrensel bir devlet ve hukuk etiği yaratmak için fikirler öne sürmüştür. Bu ideal doğal olarak ahlak felsefesinden de izler taşımaktadır. Özellikle amaçlar krallığı kavramıyla insan haklarına vurgu yapmıştır. İnsan haklarının sivil yaşamdaki karşılığı belirli bir hukuk sistemidir. Kant'ın hukuk felsefesi belirli bir devletin sınırlarına sıkışıp kalmamayı amaçlamaktadır. Evrenselliğe ve kozmopolit hukuk anlayışına yönelik vurgu bu bağlamda çok değerlidir. Yalnızca yurttaşlık hukukuyla ilgilenmemiştir. Devletler arası hukuk gibi kapsamlı hukuk sistemleriyle de ilgilenmiştir. Bu açılardan hukuk ve politika felsefeleri kesişmektedir. Kant güçler ayrılığı, suç, ceza, egemenlik, direnme hakkı, devrim ve kamusal yükümlülük gibi kavramları hukuk felsefesi bağlamında incelemiştir. Kant'ın bu incelemelerinde göze çarpan en önemli unsurlardan biri metafiziğin rolüdür. Kant'a göre hukuk felsefesi metafizikten ayrı ve bağımsız olamaz. Kant'ın hukuk felsefesine özgün katkılarından biri insanlık onuru kavramıdır. Amaçlar krallığının en önemli kavramlarından olan insanlık onuru Kant açısından hukuk felsefesinin vazgeçilmez ilkelerinden biridir. İnsanı bir hukuk öznesi olarak görmenin yolu onun onurunu tanımaktan geçmektedir. Dolayısıyla tüm yasalar insanlık onurunu dikkate almalıdır. Herhangi bir yasa insanı araç olarak görmemelidir. Yasa koyucu varlık olarak insanın onurunu tanımak kamusal sivil yaşamın en önemli unsurlarından biridir. (Kant, 2022: 18) Kant'ın hukuk felsefesini politika ve devlet kuramlarından ayrı düşünmek olanaksızdır. Kant'a göre devlet yasa etrafında bir araya gelen insanların birliğidir. Kant insanların yasa etrafında bir araya gelmelerinin temeline sözleşme idesini koymaktadır. Dolayısıyla devletin temelinde sözleşme idesi vardır. Kant için devlet hukuktan ayrı düşünülemeyecek bir kavramdır. Devleti devlet yapan hukuktur. Bir devlet anayasasıyla ve yasalarıyla vardır. Devlet pozitif yasaları varlığının temeline yerleştirmek

durumundadır. Bu yasaların gerekli güce sahip olabilmesi ve herkes için bağlayıcı olması için yasa koyucunun otoritesini temellendirmek gerekmektedir. Kant bu temellendirmeyi halkın ortak istencine başvurarak yapmaktadır. Halkın ortak istenci sözleşme idesinin dışı vurumudur. Ortak istenç ve sözleşme kavramları öncelikle Rousseau'yu çağrıştırmaktadır. Kant'ın hem politika hem de hukuk felsefelerinde Rousseau'nun olumlu izlerini görmek mümkündür. Rousseau cumhuriyet ideali açısından da Kant'ı derinden etkilemiştir. Kant cumhuriyet fikrine çok yakın durmaktadır. Yine hukuk ve politika felsefesi açısından Kant'ı etkileyen Locke ve Montesquieu gibi filozoflardan da bahsedilebilir. Locke özellikle liberalizm açısından Kant'ı etkilemiştir. Temel insan hak ve özgürlükleri Kant'ın hukuk felsefesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Locke'un önemli bir etkisi olmuştur. Montesquieu ise özellikle güçler ayrılığı bağlamında Kant'ı etkilemiştir. Kant güçler ayrılığı ilkesini oldukça değerli bulmaktadır. Sözelimi yasaları yapanlarla yasaları uygulayanların aynı kişiler olması Kant açısından kabul edilebilir bir şey değildir. (Kant, 2022: 19)

Kant'ın liberal fikirleri hukuk ve devlet felsefesinde iyiden iyiye belirginlik kazanmaktadır. Devletin öncelikli görevi bireylerin özgürlük alanını güvence altına almaktır. Devlet, bireylerin özgürlüğünü uyumlu hale getirmekle yükümlüdür. Özgürlüklerin uyumlu hale gelmesi için kimi sınırlandırmalar gereklidir. Bu sınırlandırma işlemi yasalar yoluyla yapılmaktadır. Birinin özgürlüğü başkalarının özgürlük alanını ihlal ettiğinde yasalar devreye girmelidir. Özgürlük bağlamında Rousseau'dan gelen toplum sözleşmesi idesinin etkisi göze çarpmaktadır. Kant'ın devlete ve dolayısıyla hukuka yüklediği bir başka önemli ödev barışın korunmasıdır. Devletin ödevi barış ortamını yasalarla sağlamak ve sürdürmektir. Barış yalnızca içe yönelik olmamalıdır; dışı yönelik politika barışı her şeyden üstün tutmalıdır. Kant devlete ahlaki bir ödev olarak barış idealini yüklemektedir. Kant'ın hukuk ve devlet felsefesinde çağdaş burjuva hukuk devletinin izlerini görmek mümkündür. Kant yine Rousseau'nun etkisiyle devletin kaynağına yurttaşların yasa koyucu ortak istencini yerleştirmektedir. Bu bağlamda Hobbes'un etkisinden de söz edilebilir. Ancak egemenlik, otorite ve hukuk gibi konularda Kant Hobbes'tan kökten biçimde ayrılmaktadır. Nitekim Hobbes egemene sınırsız güç kullanma yetkisi tanımış ve onu hukukun kaynağı olarak görmüştür. Öte yandan Kant hukuku devletin ve dolayısıyla egemenin kaynağı olarak görmektedir. Yurttaşlar bu devlette ortak istençleriyle hem yasa koyucudur hem de bu yasalara uymakla yükümlü kişilerdir. Bu fikir de sözleşme idesinden doğmaktadır. Yasaya uymakla yükümlü olan yurttaşlar yasayı yapan irade olarak görülmelidir. (Kant, 2022: 20) Hukuk felsefesi açısından Kant'ın hukuk ve ahlak ayrımı çok önemlidir. Kant açısından ahlak yalnızca içsel bir şeydir; içsel yükümlülüklerle ilgilidir. Öte yandan hukuk ise yurttaşların

istencinin birliğidir. Tamamen dışsal bir şeydir. Dışsal özgürlükle ilgilidir. Hukukun vicdanla veya içsel niyetle bir ilgisi yoktur. Hukukun güvencesi yasalarının sağlamlığıyla ilgilidir. Hukukun otoritesi tamamen dışsal yasalara dayanmaktadır. Ahlak eylemler için bazı maksimler belirlemektedir. Ahlakın temelinde saf akıl ve içsel ödev gibi kavramlar vardır. Ahlak ve hukuk kapsadıkları alan açısından da farklılık göstermektedir. Ahlak çok daha geniş kapsamlıdır. Ahlaki ödevlerin bağlayıcılığı daha geniş bir alana yayılmaktadır. Hukuk yasası biçimsel açıdan dışsal bir zorlama getirmektedir; öte yandan ahlak yasası içten gelen bir zorlamadır. (Kant, 2022: 20-21) Kant'ın Dünya Yurttaşlığı Amacı Taşıyan Evrensel Bir Tarih İdesi adlı makalesi tarih felsefesinin önemli fikirlerini içermektedir. Bu makalede Kant'ın tarih felsefesinin yanında hukuk ve politika felsefelerinin izlerini de bulmak mümkündür. Önergelerden oluşan makalenin ana savlarından pek çoğu pozitif yasalara ve genel olarak hukuka ilişkindir. Kant öncelikle insanın doğal yeteneklerinden söz etmektedir. Bu yetenekler belirli bir ilerleme ve gelişme çizgisini takip etmektedir. Kant'a göre doğa rastlantısal değildir. Doğanın belirli bir düzeni vardır. Doğanın tamamen rastlantısal bir işleyişi olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Böyle düşünüldüğünde doğayı yasadışı kabul etme yanlışı ortaya çıkacaktır. Aklın kılavuzluğunu dikkate alarak doğayı öyle değerlendirmemiz gerekmektedir. Kant tarihsel bir gelişmenin ve ilerlemenin varlığını kabul etmektedir. Ancak bu gelişim ve ilerleme bireyde değil türde olmaktadır. Özellikle insanın doğal yeteneklerinin gelişimi insan türünde belirginlik kazanmaktadır. (Kant, 2022: 23) Kant'a göre doğa hiçbir şeyi boşuna yapmamaktadır. Doğa insana akıl ve istenç özgürlüğü vermiştir. Doğa insanın rahat bir yaşama erişebilmesi için çabalamasını istemektedir. Doğanın insan türüne ilişkin erekleri vardır. Kant farklı önermelerle insanın gelişimini ve sonunda yasalı bir topluma erişmesini tasvir etmektedir. Bu tasvir olgusal bir tarih anlatısı değildir. Kant tarihi bir tarihçi olarak kayıtlara düşmemektedir. Onun yaptığı bir filozof olarak tarihi kurmaktır. İnsan türü çeşitli zorluklar yaşayarak sonunda doğanın onun için belirlediği ereğe ulaşacaktır. Bu erek hukuka dayanan bir yurttaşlar birliğidir. Sivil yaşamın yasalı düzenine erişmektir. (Kant, 2022: 24-25) Kant doğanın bazı antagonizmaları insan türünün gelişimi için öne çıkardığını savunmaktadır. Bu antagonizmalar insanlığın yasal bir düzende müreffeh bir yaşam sürmesi için zorunludur. Öne çıkan en büyük antagonizma insanın toplum dışı toplumsallığıdır. Kant'ın toplum dışı toplumsallık kavramıyla imlediği şey insanın toplumsallaşmaya yönelik eğiliminin yanında ayrıca buna yönelik bir direncinin de olduğudur. Bir başka deyişle insanın doğası toplumsallaşmaya yatkın olsa da bireyselleşmeye yönelik de ciddi bir yatkınlığı vardır. İnsan aklı sayesinde toplumsal bir bütünün parçası olduğunda bireysel yetilerinin gelişeceğini sezebilmektedir. Öte yandan bencil eğilimleri yüzünden ise başka her şeyi kendi amacına

uydurmaya çalışabilmektedir. Kant'ın bu antagonizmadan çıkardığı en dikkate değer sonuç yasaların zorunluluğudur. Bireysel yatkınlıklar ve bencillikler toplumsallığın önüne geçmemelidir. Toplumsallığı sağlayan şey ancak yasalar olabilir. Kamusal yasalar öznel her türlü yatkınlıktan daha kuşatıcı ve kapsayıcıdır. (Kant, 2022: 26) Kant'a göre doğa insan türünü bazı sorunları çözmeye zorlamaktadır. Çözülmesi gereken en büyük sorun ise hukuka dayanan bir yurttaşlar toplumunun kurulmasıdır. Doğanın en yüksek ereği insanın tüm yetilerinin mükemmel olarak gelişmesidir. Bu gelişme sadece toplum içinde olabilir. Bu toplum herhangi bir insan yığını değildir. Bu toplumun ayırt edici özelliği hukukun ve yasaların varlığıdır. Doğanın insana yüklediği en büyük ödev adil bir yurttaşlık anayasasının oluşturulmasıdır. Bu anayasa etrafında örgütlenen insanların özgürlüğü yasalarla güvence altına alınabilecektir. Doğal durumdaki vahşi ve dizginsiz özgürlük yasanın tamamen dışındadır. Bir arada yaşamak zorunda olan insanlar için özgürlüğe yasal bir sınır getirmek kaçınılmaz bir gereksinimdir. (Kant, 2022: 27-28)

Kant insanın özgürlüğü kötüye kullanma yatkınlığından söz etmektedir. İnsan her ne kadar özgür bir varlık olsa da bu özgürlük kendinde bir iyiliği taşımamaktadır. İnsan nasıl ki iyiyi seçme potansiyeline sahipse aynı şekilde kötüyü seçme potansiyeline de sahiptir. Kant bunun bir sorun olduğunu düşünmektedir. Doğa, insanı bu sorunu çözmeye yönlendirmektedir. Kant'a göre insan efendiye ihtiyaç duyan bir varlıktır. Özgürlüğünü kötüye kullanma yatkınlığı onun bir efendi aracılığıyla dizginlenmesini gerektirmektedir. İnsanın bencilliği başkalarının özgürlüğü ve hakları için bir sorun haline dönüşebilmektedir. Başkaları için yasalar dileyen insan, kendisi söz konusu olduğunda bu yasaların dışına çıkmaya çalışabilmektedir. Başkalarına sınırlar çizen insan kendisini bu sınırların ötesinde görebilmektedir. Bu durumun kamusal yaşamda büyük sorunlara yol açmaması için insanın bir efendiye ihtiyacı olmaktadır. Bu efendi nereden bulunacaktır? Kant bu efendinin insan türünden başka yerde bulanamayacağını ifade etmektedir. İnsanın efendisi yine insandır. Bu efendi egemenlik bağlamında ortaya çıkmaktadır. Egemenliğin uygulayıcısı olarak efendinin yüzü hukuka dönüktür. Özgürlüklerin belirli bir düzende var olabilmesi için yasalar koyan veya uygulayan kişiye efendi denmektedir. Öznel yargıların tamamen serbest bırakıldığı bir durumda özgürlükten söz etmek olanaksızdır. Öznel yargılardan adaletin çıkması da düşünülemez. Dolayısıyla genelleştirilmiş yargılar olan yasalara başvurmak gerekmektedir. Efendi veya egemen, yasalar uyarınca herkes üzerinde otoritesini hissettirmek zorundadır. Efendinin egemenliği de aslında yasalara dayanmaktadır. Onun öncelikli ödevi yasasız özgürlük ortamının önüne geçmektir. İnsanın kötüye yönelik yatkınlığı özgürlüğe zarar vermektedir. Kant'a göre insanın yapıldığı eğri odundan, düz bir şey yontmak pek olanaklı

olmasa da buna yaklaşılabilmenin yolu yasalardır. (Kant, 2022: 28-29) Kant mükemmel bir yurttaşlık anayasası oluşturma sorununa değinmektedir. İnsan yavaş yavaş gelişerek yurttaşlık bilincine erişebilmiştir. Yine yavaş yavaş gelişerek bir anayasa etrafında örgütlenmenin kamusalılık açısından zorunlu olduğunu görmüştür. Kant mükemmel bir yurttaşlık anayasası oluşturma yolunun başka devletlerle yasalara dayanan bir ilişki kurmaktan geçtiğini ifade etmektedir. Kant yasalara dayanan böylesi bir ilişkinin kolay olmadığını görmektedir. Doğa insanların ve toplumların geçimsizliğini insan türünün yararına kullanmaktadır. İnsanların ve toplumların çatışmaları huzur ve güvenlik amacıyla araçsallaştırılmaktadır. Kant'a göre sayısız çatışma, yıkım ve savaşın ardından insan kamusal bir bilince erişmektedir. Tüm savaşların ardında doğanın örtük bir mesajı vardır: İnsanlar bir anayasa etrafında birleşmek zorundadır. Doğal durumun çatışma ortamından çıkmak insanın ödevidir. Yasalar koymak insanın ödevidir. Savaşlardan sonra insanlar vahşilerin yasadışı durumundan çıkmak zorunda olduklarını açık görmektedirler. Kant insanın bir toplumun, ulusun ve anayasanın parçası olmasını istemektedir. Bir ulus oluştuktan sonra ise insan türünün önündeki en büyük ödev uluslar birliğine erişebilmektir. Uluslar federasyonu Kant'ın en önemli ideallerinden biridir. Bu federasyon tamamen hukuksal bir duruma dayanmaktadır. Tüm uluslar ve insanlar aynı yasaların bağlayıcılığı etrafında örgütlenmektedir. Burada büyük devlet küçük devlet ayrımı yoktur. Güçlü devlet güçsüz devlet ayrımı yoktur. Yalnızca eşitlik ve adalet ilkelerine dayanan kozmopolit bir hukuk ideli vardır. (Kant, 2022: 29-30) Kant yasaları ve genel olarak hukuk sistemini güvenlik açısından da ele almaktadır. Güvenlik insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. İnsanın doğal yetilerinin ve entelektüel potansiyelinin gelişebilmesi için güvenli bir ortamda yaşaması gerekmektedir. Daha önce değinildiği gibi Kant doğal durum ve sivil durum ayrımını çok önemsemektedir. Doğal durumda güvenlikten söz etmek olanaksızdır. Doğal durumda öznel yargıların sürekli bir çatışması söz konusudur. Çatışan öznel yargılar savaş potansiyeli taşımaktadır. Yasanın olmadığı doğal durumda kimse güvende değildir. Öte yandan yasalar yoluyla doğal durumdan çıkılıp sivil duruma geçildiğinde güvenlikten söz edebilmek olanaklı hale gelmektedir. Sivil durumda yurttaşlar vahşi özgürlüklerinden vazgeçip hukukun paydaşı olurlar. Anayasanın sınırlarını çizdiği bir kamusalılıkta herkes daha güvenli ve rahat hissetmektedir. Bu anayasanın herkes için değeri vardır. Çünkü anayasanın temelinde herkesin ortak istenci bulunmaktadır. (Kant, 2022: 31-32) Kant doğal durumu vahşi bir ortam olarak betimlemektedir. Bu vahşi ortamda ereklerden bile söz edebilmek olanaksızdır. İnsanın türünün gelişmeye dair erekları sivil durumda gerçekleşebilmektedir. İnsanın gelişimi açısından toplumsallık, kamusalılık, yasaların varlığı, yurttaşlık bilinci ve özgürlük zorunludur. Kamusal güvenlik için de bu kavramların her birine

ayrı ayrı ihtiyaç vardır. Nasıl ki bir devletin sınırları içinde yurttaşlar yasalar sayesinde güvenliklerini ve özgürlüklerini koruyabilirlerse, aynı şekilde devletler arası ilişkilerde de özgürlüğün ve güvenliğin korunmasının zorunlu şartı ortak bağlayıcı yasaların varlığıdır. Kant'ın ortak bağlayıcı yasalarla imlediği şey birleşik bir egemenlik biçimidir. Bu egemenlik kişilere dayanmamaktadır. Hukukun egemenliği söz konusudur. Kant bu idealin gerçekleşmesinin kolay olduğunu iddia etmemektedir. Zor olsa da bunun izlenmeye değer bir ideal olduğunu savunmaktadır. Bir anlamda insanlığın ortak ödevi olarak görmektedir. Dünya yurttaşlığı ve devletler arası hukuk gibi kavramlar için ileri düzey bir bilinç gerekmektedir. (Kant, 2022: 32) Kant belki biraz da sembolik bir dille insan türünün tarihini doğanın gizli bir planı olarak betimlemektedir. Doğanın gizli planı insan türünün yetilerini eksiksiz olarak geliştirmeye yöneliktir. İnsanın yetilerinin eksiksiz olarak gelişmesinin tek yolu ise mükemmel bir anayasadan geçmektedir. Bu anayasa insanların ortak ödevi gibidir. Ebedi veya evrensel barış için böyle bir evrensel anayasaya ihtiyaç vardır. Kant insanları yerel sınırların ötesine geçerek ele almaktadır. Onun insanı sorduğu her yerde evrensel bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla evrensel bir barış idealini de oldukça önemli bulmaktadır. Evrensel dünya yurttaşlığı anayasası evrensel bir barış için zorunlu görünmektedir. Her zaman ve her yerde geçerli olabilecek bir yurttaşlık kavramsallaştırması dikkate değerdir. Böylesi bir yurttaşlık idealini evrensel bir hukuk idealinden ayrı düşünmek olanaklı değildir. Kant bu bağlamda evrensel bir birlik kurmaya çalışmaktadır. Yurttaşların evrensel birliği her türlü kamusalılığın nihai ereğidir. Kant'a göre doğanın en büyük ereklerinden biri ve gizli planı bu evrensel birliğin oluşmasıdır. Bunun oluşabilmesinin önemli şartlarından biri de üst düzey bir ahlak bilincine erişilmesidir. (Kant, 2022: 35-38) "Rousseau hiç de haksız değildir. Sanat ve bilim sayesinde hayli kültürlendik. Toplumsal nezaket ve görgü açısından epey uygarlaştık. Ancak ahlaklı olduğumuzu söyleyebilmek için henüz çok erken." Kant, hukuku bazı ayrımlara başvurarak tanımlamaktadır. Hukuk Öğretisinde hukuka ilişkin önemli ayrımlardan biri özel hukuk ve kamu hukuku ayrımıdır. Kant öncelikle özel hukuku ele almaktadır. Özel hukukta yapılan düzenlemelerin ve değişikliklerin kamuya duyurulması zorunlu görülmemektedir. Kamu hukuku kamusal açıdan daha belirleyicidir. Kant'ın özel hukuk olarak gördüğü yasalar bütünü çağdaş özel hukuk yasalarıyla en azından konuları bakımından epey benzeşmektedir. Özel hukuk dışsal nesneleri konu edinmektedir. Dışsal bir eşyanın elde edilmesi, yapılan sözleşmeler, evlilik yasaları, miras yasaları, aile reisine ilişkin yasalar hep özel hukukun alanındadır. Özel hukukun temelinde üç kavram vardır: özgürlük, istenç özgürlüğü ve hukuk öznesi olarak kişiler. Özellikle sözleşmeye ilişkin yasalar tüm özel hukukun ayırt edici

yasalarıdır. Kant sözleşme kavramını basit bir ticaret meselesi olarak görmemektedir. Sözleşme kavramı oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Gündelik yaşamdaki sıradan bir sözleşmede bile özgürlük, istenç ve özne kavramları öne çıkmaktadır. Dolayısıyla özel hukuk yasaları bu kavramları dikkate almak durumundadır. Öte yandan kamusal hukuk özel hukuka göre içerik açısından daha toplumsaldır. Özel hukukta bireyler öne çıkmaktadır. Kamusal hukukta ise toplum ve onun düzenlenmesine ilişkin konular öne çıkmaktadır. Kamusal hukukun yasaları bir toplumun özünü belirleyebilecek kadar önemlidir. (Kant, 2022: 21-22) Kant, hukuk bağlamında çeşitli alt kategorilere de başvurmaktadır. Yasalar açısından oldukça geniş bir yelpazede görüşler öne sürmektedir. Yaşamın belli başlı tüm alanlarına ilişkin ve kamusal bir yaklaşımla genel bir yasa fikrine sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kamusal düzeni sağlamak amacıyla yasaların özenle seçilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hukukun hangi kategorisi olursa olsun değişmeyen temel ilkeler ve ön kabuller vardır. Kant bu temel ilke ve ön kabullerden tüm bir hukuk felsefesinin çatısını kurmuştur. Bu ilke ve ön kabuller özgürlük, otonomi, istenç özgürlüğü ve sözleşme idesi gibi kavramlardır. Kant'ın kamusal yaşamda çok önemli bir yer ayırdığı ceza hukuku da bu kavramlardan bağımsız değildir. Suç ve ceza kavramlarını ayrıntılı bir şekilde tartıştığı söylenebilir. Cezanın amacı ve gerekliliği Kant'ın önem verdiği bir konudur. Kant'a göre cezanın meşruiyetini sağlayan şey adalet düşüncesidir. Kant'ın ceza konusunda oldukça katı ve sert olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cezayı bir bakıma intikam gibi görmektedir. Cinayet işleyen biri mutlaka öldürülmelidir. Kant açısından suç işleyen kişi topluma meydan okumaktadır. Adaletin sağlanması için göze göz dişe diş anlayışıyla suçlular cezalandırılmalıdır. Kant'ın hukuk felsefesinde en aksayan yanın ceza hukuku olduğu söylenebilir. (Kant, 2022: 26-28) Kant yalnızca hukuk ve ahlak arasında ayrım yapmamakta, aynı zamanda politika ve ahlak arasında da ciddi ayrımlar yapmaktadır. Kant'ın öncelikli meselesinin ahlak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Pratik felsefe açısından en büyük etkisinin de ahlak alanında olduğu söylenebilir. Ancak bu Kant'ın ne hukuku ne de politikayı önemsiz görmesine yol açmıştır. Onun ayrımlar yaparak ulaşmaya çalıştığı sonuç pratik alanın önemli meselelerini belirli sınırlar çizerek inceleyebilmektir. Sözelimi hukuk ve politikanın insanları ahlaklı kılmak gibi bir işlevleri yoktur. Kant Aristoteles gibi ahlak ve politikayı neredeyse tamamen iç içe düşünen filozoflara katılmamaktadır. Kant hem hukuku hem de politikayı olabildiğince ahlak alanına müdahaleden uzak tutmaktadır. Bu müdahale ona göre bir sınır aşımının göstergesidir. Kant'ın sürekli tekrar ettiği gibi ahlak içsel alana aittir. Öte yandan hem hukuk hem politika dışsal alanla ilgilidir. Hukuk, pozitif yasalar aracılığıyla eylemlerin adil olup olmadığını belirleyen bir dışsallık ölçütüdür. Dışsal eylemlerin yasalarla ilişkisi onların adil olup

olmadığını göstermektedir. Yasalara uygun dışsal eylemler politik açıdan adil olmaktadır. Politika da dışsal eylemlerle ilişkilidir. Kamusal eylemler ve ilişkiler politikanın alanına girmektedir. Politika adil yasalar doğrultusunda mevcut hukuku değiştirmeyi ve dönüştürmeyi hedeflemektedir. (Çörekçioğlu, 2021: 14) Kant insanın yalnızca kendi aklına uygun olarak koyduğu yasaların pratik zorunluluğunu tanıdığını savunmaktadır. İnsan rasyonel yasaların ve ilkelerin getirdiği yükümlülüğü benimseyebilme potansiyeline sahiptir. Kant'a göre insanlar yalnızca aklın yasalarına koşulsuz bir şekilde bağlıdır. İnsan başka her şeyden daha çok kendi aklına itaat etme yatkınlığına sahiptir. İnsanın bu yatkınlığı kendini en çok ahlak yasasında açığa vurmaktadır. Ayrıca doğal hukuk açısından da insanın kendi koyduğu yasalara itaat etme yatkınlığı apaçık ortadadır. Kant'a göre her zaman ve her yerde geçerli olan bir adalet ilkesi vardır. Bu adalet ilkesi nesnel ve evrenseldir. İnsan bu ilkeyi apaçık bilebilmektedir. Bu bilme işlemi akıl sayesinde olmaktadır. Adalet ilkesinin temelinde insanın yasa koyucu aklı vardır. Adalet sayesinde insan eylemlerine sınırlar çekilebilmekte ve kamusal bir düzen sağlanabilmektedir. Bu bağlamda doğal hukuk ilkesi olarak adalet pozitif yasaları da doğrudan etkilemektedir. Kant adalet ilkesini deneyimden tamamen bağımsız olarak ele almaktadır. Adalet ilkesi insanın yasa koyucu aklına dayanmaktadır. (Çörekçioğlu, 2021: 77) Akla dayanan adalet ilkesi eylem özgürlüğüyle ilgili biçimsel bir yasadır. Adalet ilkesi veya yasası insan eylemlerinin içeriğiyle ilgilenmemektedir. Bu bağlamda formel bir ilkedir. Adalet ilkesi özgürlüklerin dışsal olarak uyumlu olmasına yöneliktir. Ahlak yasası içsel özgürlüğü temel alırken, adalet yasası dışsal özgürlüğü temel almaktadır. İçsel alan hukukun kapsamı dışında kalmaktadır. İçsel alan düşüncelerden, kanılardan, duygulardan ve eğilimlerden oluşmaktadır. Bunlar hukuk ilkelerinin konusu değildir. Düşünceler, eğilimler ve kanılar pozitif yasalarla denetlenemez. Hukukun içsel bir otoritesi yoktur. Kant bir devletin çeşitli yasalarla yurttaşların düşüncelerini belirlemeye çalışabileceğini pekâlâ bilmektedir. Ancak Kant böyle bir devleti kabul etmemektedir. Halkın düşüncelerini ve duygularını yasalarla belirlemeye çalışan bir devlet meşru değildir. Çünkü böyle bir devlet yasa koyma yetkisini kötüye kullanmaktadır. (Çörekçioğlu, 2021: 78-79)

Kant devleti doğal durumdan çıkmak adına zorunlu görmektedir. Sivil durum ve devlet neredeyse eş anlamlı olarak kullandığı kavramlardır. Keza hukuk kavramı da bu iki kavramı tamamlamaktadır. Devlet toplumsallık açısından zorunlu görünmektedir. Sivil durumda barışın yerleşmesi için devlet kurumu olmazsa olmazdır. Devlet, hukuku uygulayan otoritenin sahibidir. Yasalar ancak devletle işlerlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Kant açısından devlet vazgeçilmez bir kurumdur. Ancak yukarıda değinildiği gibi eğer devlet yasaları kötüye kullanıyorsa ortada büyük bir sorun var demektir. Kant yasaların kamusal yaşamdaki rolünü

öyle önemsemektedir ki devletin yöneticisi bile onları kötüye kullanamamalıdır. Dolayısıyla yasaların sağlam temellere sahip olması gerekir. Yasa koyucunun ve devlette egemenlik sahibi kişinin bu sağlamlığı oluşturması gerekir. Yasalar hiçbir şekilde insanları araçsallaştırma aygıtı olmamalıdır. Yasaların otoritesi insanların içsel yönünü bastırmak ve yönlendirmek için kullanılmamalıdır. Yasaların öncelikli amacı yurttaşlar arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır. Öznel yargılar yasaların yerini almamalıdır. Böyle bir durumda sivil yaşam tehlikeye girmiş demektir. Sivil yaşamı doğa durumundan ayıran şey yasaların varlığı ve geçerliliğidir. Herkesin kendi doğrusuna göre davrandığı bir ortamda sivil yaşamdan söz edilemez. Yasalar öznel her türlü doğruluk ve hak iddiasının üzerindedir. (Waldron, 1996: 12) Kant kamusal adaletin sağlanmasını insanların temel bir ödevi saymaktadır. Kamusal adalet ihtiyacı öncelikle sivil yaşamın getirdiği bir zorunluluktur. İnsanların barış ve güvenlik içinde bir arada barınabilmeleri kamusal adaletin varlığına bağlıdır. Bunun sağlanabilmesi için belirli bir ahlak bilinci gerekmektedir. Bu ahlak bilincine politika ve hukukun eşlik etmesi zorunlu görünmektedir. Kant'a göre adalet insanların akıllarına başvurarak bilebilecekleri bir doğal hukuk ilkesidir. Adaletin belirginlik kazanması sivil toplumun ve hukukun ortaya çıkmasıyla olmaktadır. Ahlak ve politika arasında belirli bir uyumun olması da adalet açısından zorunlu görünmektedir. (Gültepe, 2022: 31) Kant'ta ciddi bir doğal hukuk pozitif hukuk ayrımı yoktur. Bunun sebebi doğa durumu ve sivil durum ayrımıdır. Kant doğa durumunda adaletin pek olanaklı olamayacağını savunmaktadır. Doğa durumunda herhangi bir yasa yoktur. Kamusal bir birliktelikten ve yurttaşlık bilincinden söz edilemez. Doğa durumu hukuksuzluğun adıdır. Doğal durumda adaletin bir ilkesi verilemez. Öte yandan sivil durumda hukuk ve yasalar aracılığıyla kamusal bir adaletten söz etmek olanaklıdır. Kant her ne kadar adalet ilkesini akıldan türetip ona bir evrensellik yüklese de adaletin asıl olarak sivil durumda görünürlük kazanacağını savunmaktadır. Kant bu açıdan Aristoteles'ten ayrılmaktadır. Aristoteles doğal hukuku öncelemektedir. Doğal hukuk pozitif hukuka göre daha değerlidir. Doğal hukuk pozitif hukukun temelindeki ilkedir. Pozitif yasalar doğal hukukun ilkelerini takip etmelidir. Aristoteles pozitif hukuka ve yasalara önem vermiş olsa da onu öncelikle bir doğal hukuk kuramcısı olarak görmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan Kant ise asıl olarak pozitif hukuka ilişkin fikirler öne sürmektedir. Doğal hukuku kuramlaştırmak gibi bir ereği yoktur; doğal hukuka yeri geldiğinde değinip geçmektedir. Bu yaklaşım farkının temelini doğa durumu ve sivil durum belirlemektedir. Kant bu ayrımı hem hukuk hem de politika felsefesinde merkeze yerleştirmektedir. Öte yandan Aristoteles açısından ise doğa durumu söz konusu bile değildir. Doğa durumu diye bir şey yoktur. İnsan doğal olarak toplumsal ve politik bir varlıktır. Dolayısıyla insanın sonradan

toplumsallaşmasından bahsedilemez. Sivil durum denen bir evrede yasalar koyarak toplumsallaşan insan kabulü doğru değildir. Kant'ın hukuka başvurarak açıkladığı doğa durumundan çıkış Aristoteles açısından kabul edilebilir değildir. Kant Hukuk Öğretisi'nde devletin hukukla ilişkisini tartışmaktadır. Hukuk söz konusu olduğunda öncelikle yasalar akla gelmelidir. Hukukun ilkeleri yasa olarak biçimsel bir yapı kazanmaktadır. Kant'a göre yasalar insanların birbirlerine saygılı olmalarını buyurmaktadır. Yasa buyruk kipinde konuşmaktadır. Bunun anlamı yasaların zorlayıcı ve cezalandırıcı bir öze sahip olmasıdır. Yasalara uyulmadığı zaman devletin zor kullanma yetkisi devreye girmektedir. Her tikel durum yasa kapsamına girmemektedir. Devletin çizdiği genel sınırlar yasalarla somutlaşmaktadır. Bu sınırları belirlerken göz önünde tutulması gereken şey kamusal iyidir. (Gültepe, 2022: 42) Kamusal yaşama ilişkin düşüncelerimiz politikayı ve dolayısıyla hukuku doğrudan etkilemektedir. Kamusal meselelerin yurttaşlar tarafından algılanma biçimi yasaları belirlemektedir. Yurttaşlar arasında politik açıdan pek çok görüş ayrılığı ve çatışma olabilmektedir. Sivil yaşamda önemli bir ilke olan ifade özgürlüğü insanların kamusal konularda farklı görüşleri ifade edebilmesini sağlamaktadır. Bu başlı başına kötü bir şey değildir. Ancak görüş ayrılıkları ciddi çatışmalara dönüştüğünde bunun önünün bir şekilde alınması gerekmektedir. Bunun yolu ise yasaların varlığıdır. Nitekim yasalar sivil yaşamın ve sivil toplumun tapusu gibidir. Toplumdaki çeşitli çatışmaları makul durumda tutmak için yasalar oluşturulmuştur. Devletin ve yasa koyucunun ödevi bu yasaları adil biçimde uygulamaktır. (Waldron, 1996: 5) Kant hem ahlak hem de politika anlayışını mutluluk öğretisinden soyutlamaktadır. Ona göre mutluluk ereği öznel bir şeydir. Sözgelimi ahlakın kaynağına mutluluk koyulacak olsa bunu deneyimden ayrı yapabilmek olanaksızdır. Mutluluk bağlamında a priori bir ilke aramak boşunadır. Mutluluk söz konusu olduğunda deneyimlerin öznelliği işin içine girmektedir. Kant'a göre yalnızca insanın doğal güdüler ve eğilimleri mutluluğu nerede arayacağını belirleyebilir. Bu bağlamda mutluluk arayışı fazlasıyla öznel ve kişiden kişiye değişen bir şey olmaktadır. Mutluluktan soyutlanmış bir ahlak ve politika anlayışı doğal olarak hukukta da kendisini göstermektedir. Kant'a göre mutluluk hukukun temelini oluşturamaz. Herkes dilediği gibi mutluluk ereğini takip etme özgürlüğüne sahiptir. Ancak bunu genelgeçer bir ilke olarak düşünmemek gerekir. Hukukun insanları mutlu kılmak gibi bir işlevi yoktur. Yasalar yurttaşların mutluluğu ereğine yönelmez. En azından öncelikli ödevleri bu değildir. Yasalar kamusal düzeni sağlamak, güvenli bir ortam yaratmak ve özgürlükleri güvence altına almak için vardır. Kant'a göre ne hukukun ne de devletin insanları mutlu etmek gibi bir ödevi vardır. (Kant, 2022: 43-44) Kant'ın mutluluk bağlamındaki görüşleri Aristoteles'in görüşlerinden tamamen farklıdır. Aristoteles açısından mutluluk ereği

çok önemlidir. İnsanın nihai ereği mutluluktur. Bu ereğin izleri felsefesinin tamamına yayılmıştır. Özellikle ahlak ve politika kuramlarında mutluluk öğretisi en temel konulardan biridir. Aynı şekilde yasalara ilişkin yaklaşımında da mutluluğun merkezde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan Kant ise mutluluk öğretilerinin tamamına oldukça mesafeli durmaktadır. Kant açısından özgürlük kavramı mutluluk kavramından çok daha önemlidir. Mutluluğun yasalarından söz edilemez. Oysa özgürlüğün yasaları vardır. Kant doğa yasalarının yanında bir de özgürlüğün yasaları olduğunu ifade etmektedir. Özgürlüğün yasaları ahlakın yasalarıdır. İçsel özgürlük ahlak yasalarının temelindedir. Öte yandan özgürlüğün dışsallığından söz edildiğinde ise hukuk yasaları anlaşılmalıdır. Kant'a göre hem ahlak yasasında hem de hukuk yasasında seçimin özgürlüğü söz konusudur. Bu bağlamda ahlakilik ve yasallık ayrı ayrı istencin özgürlüğünü taşımaktadır. Ancak ahlakilik söz konusu olduğunda istencin veya seçimin içsel kullanımı varken, yasallık söz konusu olduğunda istencin veya seçimin dışsal kullanımı vardır. (Kant, 2022: 50) Kant'ın hukuk felsefesinde yasallık kavramının büyük bir önemi vardır. Yasallık kavramı asıl olarak yasaya uygun olanı imlemektedir. Hukuku belirli yasalar bütünü olarak gören Kant için yasaya uygunluk çok önemlidir. Kant'ın yasal fikirleri farklı kaynaklardan beslenmektedir. Bu kaynaklar arasında Roma Hukuku, doğal hukuk kuramları, sözleşme kuramları ve pozitivist hukuk kuramları öne çıkmaktadır. Kant bu kaynakları dikkatle incelemiş, olumlu ve olumsuz etkilerini taşımıştır. (Hopton, 1982: 5) Kant'ın pozitif yasa kuramı egemenlik anlayışıyla bağlantılıdır. Egemenlik yasal bir meseledir. Bir devlette egemen güçleri tanımlayan ve belirleyen unsur yasalardır. Kant güçler ayrımıyla bağlantılı önemli bir egemenlik analizi yapmaktadır. Egemen ve yönetici ayrı kişilerdir. Kant egemen güç olarak yasa koyucu gücü görmektedir. Egemen, yasamanın başıdır. Yönetici ise yürütmenin başıdır. Yürütmenin başı olan yönetici yasalara bağlı kalarak yönetme erkini kullanan kişidir. Dolayısıyla egemenin koyduğu yasalar yöneticinin kılavuzudur. Kant'a göre yasa koyucu güç, yani egemen, devletin yöneticisinden daha üstündür. Egemen, yöneticiyi her ne kadar cezalandıramasa da ondan daha önceliklidir. Çünkü otoritesini sarsabilir ve onu görevden alabilir. Kant'a göre bir devlette yönetici güç yasa koyucu gücün isteklerine uymak zorundadır. (Hopton, 1982: 6) Kant'a göre egemen güç hem yasamanın başındadır, ama aynı zamanda hem de yasanın dışındadır. Kant'ın çelişkili gibi görünen bu ifadesi egemenliğin doğasına ilişkin görüşleriyle açıklık kazanmaktadır. Egemenliğin doğası gereği egemen kişi başka bir egemeni tanıyamaz. Kant'ın bu ifadesini bir devletteki iç egemenlik olarak algılamak yanlış olmayacaktır. Bu anlamda egemenlik biricik ve bölünmezdir. Egemen kişi bazı yetkileri devredebilir ve paylaşırabilir. Ancak bu paylaşım egemenliğin pek çok elde toplandığı anlamına gelmemelidir. Egemenlik bölünemezdir.

Egemen gücün yasanın dışında olmasını da bu bağlamda okumak gerekmektedir. Kant'a göre egemen, yasa yoluyla zor kullanabilen kişidir. Ancak aynı zor egemenin aleyhine kullanılamaz. Ne yasa yoluyla ne de yasa dışı olarak egemenin aleyhine güç kullanılabilir. Egemen güç bu bağlamda yasanın dışında kalmaktadır. (Hopton, 1982: 7) Kant egemenlik bağlamında devrim meselesini tartışmaktadır. Fransız Devrimi'ne sempatiyle bakmış olmasına rağmen genel olarak devrim fikrine oldukça mesafeli durmaktadır. Egemenlik bölünemez olduğu için devrim kabul edilebilir değildir. Devrim söz konusu olduğunda egemen kişi veya güç devrilmek istenmektedir. Kant açısından bu istek egemenliğin özüne aykırıdır. Anayasa egemenliği apaçık tanımlamış olmalıdır. Egemen kişi apaçık belli olmalıdır. Böyle bir durumda devrim tamamen hukuk dışı ve yasa dışı olmaktadır. Kant'a göre aynı anda iki egemen olamaz. Böyle bir durumda haklar ve ödevler konusunda karmaşa yaşanacaktır. Devrimin getirdiği tam olarak böyle bir ikiliktir. Mevcut egemenin yanında bir başka egemen daha ortaya çıkmaktadır. Bu durum anayasaya aykırıdır. Anayasa yasama, yürütme ve yargı erklerini açıkça ortaya koymalıdır. Egemenliğin sağlamlığı için böyle bir açıklık zorunludur. Devrim anayasanın ve yasaların özüne de aykırıdır. Nitekim Kant'a göre herhangi bir devrim gücünü anayasadan ve belirli yasalardan alamaz. Çünkü böyle bir şey söz konusuysa o anayasa kendi içinde çelişkili demektir. Hiçbir yasa devrime haklılık kazandıramaz. Bir anayasa devrime açık kapı bırakıyorsa kendisiyle çelişiyor demektir. (Hopton, 1982: 7-8) Kant yasa kavramını tartışırken en çok özgürlük kavramına başvurmaktadır. Özgürlük hem ahlak hem de hukuk yasası açısından merkezde durmaktadır. Kant özgürlükle bağlantılı olarak seçim kavramına atıfta bulunmaktadır. İnsanın ahlaklı bir varlık olma potansiyeli öncelikle seçme özgürlüğüyle ilgilidir. Aynı şekilde hukuk yasası açısından da bu özgürlük söz konusudur. Hukuk yasasında yasanın kökeninden daha çok işlevi özgürlükle kesişmektedir. Özgürlüklerin bir arada olmasını sağlayan şey hukuk yasası veya pozitif yasadır. "Özgürlük akıllı öznenin kendi yasa koyucu aklıyla bağdaşmayacak bir seçimi yapabileceği bir noktaya yerleştirilemez." (Kant, 2022: 56)

Kant'a göre insana ilişkin bir felsefe özgürlükten ayrı düşünülemez. Özgürlüğün pratik felsefe açısından önemi çok büyüktür. Yasa koyucu varlık olan insan, özgürlüğünü aklı sayesinde bilebilmektedir. Deneyimin gösterdiği ve yasada somutlaşan bir özgürlük yoktur. Özgürlük doğa yasalarından bağımsız olmak anlamına gelmektedir. Akıl sahibi insanın kendi kendine yasalar koyması özgürlüktür. Bu yasalar hem ahlakı hem de hukuku içermektedir. İnsan bu yasalara uyma potansiyelini de yine özgürlüğünden edinmektedir. Dolayısıyla özgürlük özerk istencin yasalar koyup bunlara uymasıdır. İnsan ancak yasalar koyduğu sürece özgürdür. (Veysal, 2010: 60-61) Kant'a göre yasa bağlamında hukuk kişileri olarak öznelere

seçimleri çok önemlidir. Yasaya bağlılık kişilerin seçimlerinin sonucu olmalıdır. Yasaların z kamusal olmalarıdır. Kamusal açıdan bu yasaların benimsenmesi toplumun güveni ve rahatı için gereklidir. Yasa söz konusu olduğunda mutlaka yasa koyucu da söz konusu olmaktadır. Yasa aracılığıyla buyuran bir yasa koyucu vardır. Bu buyruk toplumun tüm paydaşları için bağlayıcıdır. Bunun sebebi ise ortak istence dayanan toplumsal sözleşmenin varlığıdır. Yurttaşlar kendi özgürlüklerinin sınırlandırılmasını başka herkesin özgürlüğünün sınırlandırılması koşuluyla kabul etmiştir. Yasa koyucunun otoritesi bu ortak kabule dayanmaktadır. Yasaya bağlılığın yasa koyucu tarafından sağlanabilmesi için sözleşme hiçbir şekilde çiğnenmemelidir. Yasa koyucu adil olmak zorundadır. (Kant, 2022: 56) Kant yasaların yurttaşlar üzerindeki algısını önemsemektedir. Bir pozitif yasa doğanın hükmü değildir. Pozitif yasa doğal yasa formunda ortaya çıkmamaktadır. Pozitif yasa söz konusu olduğunda belirli bir ortak istenç ve sözleşmeye dayalı uzlaşım işin içine girmektedir. Aynı şekilde yasayı koyan bir veya birkaç kişi bilinmektedir. Dolayısıyla bu yasaların apaçık ortaya konması ve yurttaşlar üzerinde etkili olmaları gerekmektedir. İnsan kendi koyduğu yasadan başkasına uymayan bir varlıktır. Bu bilincin yurttaşlarda oluşturulması zorunlu görünmektedir. Sivil yaşamdaki pozitif yasalar yurttaşların ortak yasalarıdır. Kendi akıllarının ürünleridir. Bu farkındalığı sağlayacak unsur yasalarlardır. Hukuk özneleri olan yurttaşların kendi seçimleri sonucu yasalara bağlandıklarını bilmeleri gerekmektedir. (Kant, 2022: 56-58) Kant yasa ve hukuk kavramları bağlamında kamusal yaşamın dışsal ilişkilerini göz önünde tutmak gerektiğini ifade etmektedir. Hukukun nesnesi dışsal ilişkiler ve eylemler olduğu için özneler arası etkileşimleri dikkate almak kaçınılmazdır. Tüm bu özneleri tanımlayan şey onların özgürlüğü ve toplumsallığıdır. Sivil yaşamda kimse bir başına değildir. Toplumsal açıdan herkesin birbirine ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçların giderildiği sayısız ilişki biçimi vardır. Kant'a göre bu dışsal ilişkileri ve eylemleri belirli bir düzene koymak sivil yaşamın ayırt edici özelliğidir. Dışsal ilişkilerin düzenini sağlayan unsur pozitif yasalarlardır. (Pfordten, 2015: 4-5) Yasa koyucu irade koyacağı yasayı sınamak zorundadır. Bir yasayı oluştururken tüm yurttaşların onayını alıp almayacağını düşünmek durumundadır. Bunun sebebi sözleşme idesinin varlığıdır. Her yurttaş sözleşme idesine uygun olarak yasa koyucu kişiler olarak görülmelidir. Yasalar herkesin ortak istencinden çıkmış gibi kabul edilmelidir. Bir yasanın getirdiği sınırlama herkesi etkilemiyorsa o yasa adalete uygun değildir. Bir yasa herkesin özgürlüğünü aynı ölçüde sınırlamıyorsa o yasa adalete uygun değildir. Yasaların özünü adalet ilkesi belirlemelidir. Bir yasa tüm hak ve ödevleri eşitliği gözeterek dağıtılmalıdır. Kamusal yasalar adalet, eşitlik ve yurttaşlık ilkeleriyle eşittiğinde sözleşme idesi çiğnenmiş demektir. Dolayısıyla bir yasa koyucu kendini halkın ortak istencinin temsilcisi olarak görmelidir. "O

(yasa koyucu) öyle bir şekilde yasa koymalıdır ki, koyduğu yasa halkın birleşmiş iradesinden çıkmış gibi olsun.” (Çörekçioğlu, 2021: 90-91) “Birinin özgürlüğünün genel yasalarla beraberce uyum içinde veya fiilin maksimine göre birinin seçiminin özgürlüğünün diğerinin özgürlüğüyle genel yasalara göre uyum içinde var olabildiği her bir fiil doğrudur.” (Kant, 2022: 71) Kant bir eylemin yasaya salt uygunluğuna yasallık demektedir. Salt uygunluk eylemin itkisinden bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Dışsal eylemlerde yasaya uygunluk açısından kişinin niyeti veya itkisi pek önemli değildir. Bir pozitif yasa eylemlerin içeriğiyle ilgili değildir. Kişi bir yasaya pek çok farklı gerekçeye dayanarak uyabilir. Sözgelimi korku, salt yasaya saygı, cezalandırılma endişesi, yasanın ödev olarak algılanması veya bencilce yarar elde etme düşüncesi yasaya uygunluğun gerekçeleri olabilmektedir. Kant açısından pozitif yasa bunlarla ilgilenmemektedir. Pozitif yasa hukukun biçimsel ilkesidir. Önemli olan yasaların işler durumda olması ve yurttaşlar tarafından yasalara itaat edilmesidir. Bu bağlamda içeriğin ve yasaya uygunluk gerekçelerinin ikincil önemde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hukuki anlamda yasa koyucu insanların niyetleriyle ve içsel yönleriyle ilgilenmemektedir. Onun ilgilendiği dışsal ödevler ve dışsal ilişkilerdir. Öte yandan ahlaki açıdan yasa koyucu ise içsel eylemlerle ilgilenmektedir. Ahlak söz konusu olduğunda içsel eylemler ödev haline gelmektedir. Kant açısından ne ahlak dışsallaştırılabilir ne de hukuk içselleştirilebilir. (Kant, 2022: 60) Kant’ın hukuk ve politika felsefesini bir ödevler ve haklar öğretisi olarak okumak mümkündür. Bu okumayı mümkün kılan en önemli unsurlardan biri elbette Kant’ın ahlak felsefesidir. Hukuk, ahlak ve politika pek çok önemli ayrımı içerse de bunları birbirinden tamamen ayırmak söz konusu değildir. Kant akıllı ve özgür bir varlık olan insanın ödevleri olduğunu ifade etmektedir. Yine akıllı ve özgür varlıklardan oluşan sivil toplumda bu ödevlerin olmazsa olmaz bir yeri vardır. Kamusal dinginliği sağlayan şey insanların karşılıklı ödevlerini tanıyabilme potansiyelidir. Anayasa bir bakıma yurttaşların kamusal ödevlerini tanımlayan bir yasalar bütünüdür. Tüm hukuk sistemi haklar ve ödevler temelinde oluşmaktadır. “Kant’ın hukuk ve siyaset felsefesi bir “hak öğretisi” olarak sunulmaktadır.” (Guyer, 2022: 441) Kant insanın ödevlerini ve yükümlülüklerini asla bir yük olarak görmemektedir. Gerek ahlak alanında gerekse de hukuk ve politikada insanın bazı ödevleri ve yükümlülükleri olması akla uygundur. Kant açısından bu ödevler ve yükümlülükler insanın asıl özgürlüğünü oluşturmaktadır. İnsan yasa koyucu bir varlık olduğu için onun ödevleri özgürlüğüyle doğrudan bağlantılıdır. Kaldı ki Kant açısından özgürlüklerin yasa tarafından sınırlandırılması bile insan özgürlüğü açısından kötü bir şey değildir. Tam tersine, bu sınırlandırma özgürlük kadar hak ve ödevleri de korumak açısından kaçınılmaz bir durumdur. Kant açısından insan dizginsiz ve yasasız bir özgürlüğe sahip olamaz. Özgürlük

yasayla, hakla ve ödevle birlikte vardır. İnsan kendi ilkelerini belirleme potansiyeline sahip tek rasyonel varlıktır. (Guyer, 2022: 361) “İnsanları özgür kılan şey, kendi dışındaki herhangi bir güç tarafından boyun eğmeye zorlanmak yerine, neyin en iyi olduğuna ilişkin kendi anlayışlarına göre hareket etmeleridir. Böyle bir tasarıma göre hareket edenler, eylemleri fiilen önceki şartlar tarafından belirlenmiş olsa dahi özgürdürler ve dolayısıyla eylemleri sırasında yaptıklarından başka türlü hareket etmeyi seçemezlerdi.” (Guyer, 2022: 361)

Kant’ın yasa kavramı politik bağlamı gözden kaçırılmadan düşünülmelidir. Politik yaşamda gelişen insan ilişkilerini ve eylemlerini belirli bir sivil düzen içinde düşünmek zorunludur. Devletin ve sivil yaşamın ortaya çıkışı doğrudan yasa kavramıyla ilişkilidir. Kant bu bağlamda devleti hukuk sisteminin uygulayıcısı olarak görmektedir. Devlete yön veren temel ilkeler yasalardır. Dolayısıyla yasa kavramı politikanın tam göbeğindedir. Yasaların otoritesi devlet tarafından mutlaka sağlanmalıdır. Yasalar bir bakıma politik ödevlerdir. Yasaların bu niteliğini göz önünde tutarak onların yurttaşlar tarafından benimsenmeleri sağlanmalıdır. Yasaların benimsetilmesi bağlamında zor unsuru ve cezalar devreye girmektedir. Kant açısından yasanın zorlayıcı olması zorunludur. Bu zorlayıcılık ne insan özgürlüğüyle ne de kamusal mutlulukla çelişmektedir. Yasaların temel motivasyonu mutluluk getirmek değildir. (Hinman, 1925: 4-7) Kant tıpkı “Hakikat nedir?” sorusu gibi “Hukuk nedir?” sorusunun da zor olduğunu ifade etmektedir. Bu tarz soruları yanıtlamak sanıldığından çok daha zordur. Hukuk bilgini de hukukun neliğine ilişkin bir soruyu yanıtlarken zorlanmaktadır. Böyle olmakla birlikte Kant açısından bu sorulardan kaçınmak olanaksızdır. Kant’a göre bir dışsal yasa koyucunun koyduğu yasaların bütününe hukuk öğretisi denmektedir. Hukuk, pozitif yasaların öğretisidir. Kant hukuk bilginlerinin veya hukukçuların hukuka ilişkin yaklaşımlarında bir sorun görmektedir. Onların hukukla ilişkisi hukukun özüne veya neliğine ilişkin bir düşünceye dayanmamaktadır. Hukukçu yasaların kökenini düşünmez, yasaların kamusal açıdan ne ifade ettiğine pek bakmaz. Adaletin özüne ilişkin bir soruşturma da hukukçunun önceliği değildir. Hukukçu neyin hukuka uygun olduğuyla ilgilenmektedir. Belirli bir yer ve zamanda hangi yasaların hukuka uygun olduğunu bilmektedir. Hukukçu hukuka genel bir ilke vermekten yoksundur; hukuka ilişkin felsefi bir bakış açısına sahip değildir. Bunun nedeni hukukçunun empirik düzlemde kalmasıdır. Onun işi mevcut yasalar üzerine görüş bildirmektir. Oysa Kant’a göre hukuk a priori kavramlarla ele alınmalıdır. Hukuk üzerine düşünmek ve genel ilkeler koymak filozofun işidir. Bu bağlamda filozof hukukçudan ayrılmaktadır. Kant’a göre söz konusu hukuk olduğunda filozof tanımlarıyla bile hukukçudan ayrılmaktadır. Hukukçu belirli bir yer ve zamandaki yasalar sistemini tanım olarak öne çıkarmaktadır. Öte yandan Kant’a göre hukuk birinin seçimiyle başka birinin

seçiminin, özgürlüğün yasaları altında birleştirileceği bir koşullar sistemidir. (Kant, 2022: 69-70) Kant insan eylemlerini evrenselleştirilebilirlik ölçütüne dayanarak değerlendirmektedir. Ahlaktaki bu evrensel vurgusu hukukta da dikkati çekmektedir. Birinin öznel eyleminin genel bir yasaya dönüşme potansiyeli Kant'ı büyülemektedir. Hukuk alanında önemli olan dışsal eylemlerin birbiriyle çatışmadan var olabilmesidir. Bunun yolu ise birinin eyleminin başkalarının eylemini sınırlamamasıdır. Kant bu durumu özgürlüklerin uyumu olarak ifade etmektedir. Birinin eylemi bir başkasının özgürlüğüyle genel bir yasa uyarınca bir arada olamıyorsa orada haksızlık var demektir. Böyle bir eylemin evrensel bir maksim veya genel bir yasa haline gelmesi beklenemez. Bu tarz özgürlüğe zarar veren eylemlerin yasalarla engellenmesi gerekmektedir. Hukukun öncelikli işlevi özgürlüğe zarar veren eylemleri engellemesidir. (Kant, 2022: 71) Kant'a göre birinin özgürlüğünü dışsal eylemlerimle çiğnemediğim sürece herkes özgür olabilmektedir. Başkalarının özgürlüğü benim açımdan çok önemsiz olsa da kamusal açıdan çok önemlidir. Dolayısıyla özgürlüğün çiğnenmemesi durumu genel bir ilke olarak konulmalıdır. Sivil yaşamda bu genel ilkeyi verecek tek unsur hukuktur. Hukukun genel ilkeleri yasa olarak belirlemektedir. Yasa doğru eylemleri buyurmaktadır. Doğru eylemler ayrıca ahlakın da buyurduğu eylemlerdir. Doğru eylemleri genel bir maksim olarak görmek gerekmektedir. Kant böylece genel bir hukuk yasasını öne sürmektedir: Öyle dışsal hareket et ki, senin seçiminin özgür kullanımı birinin özgürlüğüyle genel yasalara göre birlikte var olabilsinler. Bu bir yasadır ve herkesi bağlamaktadır. (Kant, 2022: 72) Kant hak kavramını önemsemektedir. Hem politik hem de yasal haklar kamusal yaşam için olmazsa olmazdır. Politik hakların kaynağında da hukuk sistemi vardır. Yurttaşların hak ettiği şeylere sahip olmasını sağlayan unsur hukuktur. Haksızlık ise hukuk dışı ve yasa dışıdır. Hak nasıl ki adaletten besleniyorsa haksızlık da adaletsizlikten beslenmektedir. Kant'a göre haksızlık olan her eylem ve tavır özgürlüğün önündeki engeldir. Özgürlüğün önündeki engelleri kaldırmak hukukun ödevidir. Bu bağlamda hukuk zorlama yetkisine dayanmaktadır. Haksız eylemleri engellemek için hukukun zor kullanma yetkisi vardır. Hak ve özgürlük açısından hukuk zorlamayla iç içedir. Yasaların buyurganlığı buradan kaynaklanmaktadır. Hak ve özgürlüklerin korunması için hukukun zor kullanması meşrudur. Kamusal yaşamın en değerli unsurlarından olan özgürlüğün kişilerin öznel yargılarına bırakılması söz konusu bile değildir. Kant hukukun zorlayıcı yönüyle özgürlüklerin bir arada olmasına katı hukuk demektedir. Katı hukuk tamamen dışsaldır; etikle hiçbir biçimde karışmamıştır. Katı hukuk seçimin belirlenmesinde dışsal nedenleri dikkate almaktadır. Bu bağlamda katı hukuk yasaya uygunluğa ve yükümlülöklere dayanmaktadır. (Kant, 2022: 72-73)

Kant hukuk felsefesini tartışırken hakkaniyet kavramını da incelemektedir. Kant pozitif hukuk açısından doğal hukuka çok sık başvurmamaktadır. Doğal hukuk özellikle adalet bağlamında yer yer bir referans kaynağı olarak kullanılmaktadır. Hakkaniyet kavramı da doğal hukukla bağlantılı olarak düşünülebilecek kavramlardan biridir. Kant’a göre hakkaniyet kavramı birinin ahlaki ödevleri yerine getirirken başvurduğu temel bir kaynak değildir. Pozitif hukuk açısından da yasaların işlerliğinde hakkaniyet gibi kavramların pek önemi yoktur. Kant somut bir örnek vermektedir. İki kişinin ortaklığına dayanan bir şirkette ortaklardan biri daha çok çalışmış olsun; bu şirketin zarar ettiği bir durumda ortak hesaptan para çekildiğinde daha çok çalışan kişi daha çok para kaybetmiş olacaktır. Hakkaniyete göre daha çok çalışıp daha çok para kaybeden kişi şirketten bir şeyler talep edebilir. Diğer ortaktan daha fazla hisseye sahip olmayı talep edebilir. Kant’a göre genel veya katı hukuka göre ise bu talepler pek anlamlı değildir. Bu talepler reddedilmek durumundadır. Çünkü hukukun pozitif yasaları açısından böyle bir durumu kararlaştırmak için yeterli veri yoktur. Kant yargıçların hakkaniyet ilkesine göre karar veremeyeceğini düşünmektedir. Hakkaniyet mahkemesinin kamusal yaşamdaki mahkemeler yerine geçmesi söz konusu değildir. Pozitif yasalar dışsal durumlara bağlıdır. Kant hakkaniyeti “sağır, duyamayan bir tanrısallık” olarak nitelemektedir. (Kant, 2022: 75-76) Kant hukuki yükümlülükleri formülleştirmektedir. Bu formülleştirmede Ulpian’dan yararlanmaktadır. Kant’ın öne sürdüğü ilk formül hukuka saygı ilkesine dayanmaktadır. Bu saygıyı insanın şerefiyle ve onuruyla bağdaştırmaktadır. Bu formül ahlak açısından da çok temeldir: “Kendini diğerleri için salt bir araç yapma, bunun yerine onlar için aynı zamanda amaç ol.” Bu formül daha önce değinilen amaçlar krallığı idealine de temel oluşturmaktadır. Kant için insan kendinde bir amaç taşımaktadır, onu asla araç olarak görmemelidir. Hukuk öğretisi insanın onurunu tanımak durumundadır. Kant’ın hukuki yükümlülüklerle ilişkin ikinci formülü hak ve haksızlık bağlamındadır. Şöyle ifade edilebilir: “Kimseye haksızlık yapma.” Kant kamusal yaşamda herkesin hak ettiğini elde etmesi gerekliliğine özel bir vurgu yapmaktadır. Herkesin hak ettiğini elde etmesi için yasaların varlığı şarttır. Haklara ilişkin özel vurgu mülkiyet meselesini de kapsamaktadır. Kant’a göre mülkiyet çok temel bir haktır. Kant için haksızlık öyle önemli bir konudur ki haksızlık yapmaktansa toplumla ilişkinin kesilmesinin daha iyi olacağını ifade etmektedir. Kant’ın üçüncü ve son formülü ise yine haklarla doğrudan bağlantılıdır. Kant açısından sivil yaşamın ayırt edici özelliği herkesin kendine ait olana sahip olabilmesidir. Doğa durumunda mülkiyet geçicidir. Kimse elindekinin mutlak sahibi değildir. Sürekli bir savaş potansiyeli ve yasadızlık mülkiyetin bir hak olarak tanınmasını olanaksız kılmaktadır. Öte yandan sivil durumda mülkiyet ve genel olarak haklar yasalarla güvence altına alınmıştır. Kişi mülkünün kalıcı

sahibidir. Dolayısıyla bu formülün ifadesi şöyledir: ‘Herkesin kendine ait olanı güvence altına alabildiği bir yasal duruma gir.’ (Kant, 2022: 78-79) Kant tıpkı hukuki yükümlülükler gibi hakları da genel formüller ve ayrımlar olarak ifade etmektedir. Sistematik olarak haklar a priori ilkelere dayanan doğal hak ve ortak bir istencin ürünü olarak yasa koyucu tarafından ortaya konan pozitif hak olarak belirlemektedir. Kant’ın haklar bağlamında yaptığı doğuştan gelen hak ve kazanılan hak ayrımı önemlidir. Doğuştan gelen hak doğanın verdiği haktır. Herkesin hakkıdır. Kazanılan hak ise hukukun getirdiği haktır. Kazanılan hak söz konusu olduğunda pozitif yasa işin içindedir. Sivil yaşamda sayısız kazanılmış hak vardır. Kant’a göre doğuştan gelen hak tektir; bu da özgürlüktür. Kant insanın en temel ve en doğal hakkını özgürlük olarak belirlemektedir. Özgürlük, herkesin sadece insan olması dolayısıyla sahip olduğu bir haktır. Kant bu herkesin en doğal hakkı için bir şerh düşmektedir; kişinin özgürlüğü başka herkesin özgürlüğünü tanıdığı ve onları çiğnemediği durumda değerlidir. Kant için haklar ister doğal ister kazanılmış olsun, herkese yükümlülük ve bağlayıcılık getiren ilkelerdir. (Kant, 2022: 78-80; Veysal, 2012: 53) Kant doğal hukukla ilgili de önemli bir ayrıma gitmektedir. Ona göre kendisinden önce yapılan doğal ve toplumsal hukuk ayrımı pek doğru değildir. Bu ayrımı doğal ve medeni hukuk olarak ifade etmek daha yerindedir. Kant’a göre doğal durumun karşıtı toplumsal olan değil, asıl olarak yurttaşla ilgili olandır. Nitekim doğal durumda doğal bir topluluk düşünülebilirse de yurttaş düşünülemez. Doğal durumda yurttaş yurttaş yapan yasalar yoktur. Doğal durumda benim ve senin ayrımı yoktur; mülkiyetin kalıcı hale geldiği yasalar da yoktur. Kant bu gerekçelerle doğal durum hukukuna özel hukuk adını vermektedir. Aslında Kant açısından doğal durumdaki özel hukuk ifadesi semboliktir. Kant bu ifadeyle doğa durumunda gerçek anlamda bir hukukun olmadığını imlemektedir. Doğa durumundaki özel hukukun bir başka ifadesi öznel yargılardan oluşan yasadışı bir ortamdır. Kant medeni hukuku ise kamusal hukuk olarak ifade etmektedir. Kamusal hukukun yasaları kamusal bilince dayanmaktadır. Kamusal hukuku yurttaşlık hukuku olarak ifade etmek mümkündür. (Kant, 2022: 83) Kamusal veya medeni hukuk politikadan bağımsız olarak düşünülemez. Politikaya ilişkin yasalar da kamusal hukukun önemli bir unsurudur. Kant’a göre yasalar öncelikle ödevleri tanımlamaktadır. Bu ödevler oldukça çeşitlidir; politikaya ilişkin ödevler ise kamusal yaşamda önemli bir yer tutmaktadır. Yurttaşların politik ödev ve yükümlülükleri bir anlamda içinde bulundukları devleti tanımlayan önemli bir göstergedir. Bir devletin yönetilme biçimi ve yurttaşların bu yönetimde ne kadar pay sahibi oldukları yasalarla belirlenmektedir. Kant’a göre politik yasa tıpkı ahlak yasası gibi ödevleri tanımlamaktadır. Denilebilir ki tüm ödevler nihayetinde ahlaki bir içerik taşımaktadır. Politik ödevler de buna dahildir. Gerekçeleri ve içerikleri farklı olsa da tüm

ödevlere örtük olarak “yapmalısın” buyruğu eşlik etmektedir. Kant’ın politik görüşlerine ahlak eşlik etmektedir. Her ne kadar içsellik ve dışsallık bağlamında ahlak ve politika arasında kökten bir ayrım yapmış olsa da ahlaktan arınmış bir politika söz konusu değildir. (Hinman, 1925: 3-5) Kant hem hukuku hem de politikayı dışsal ilişkiler ve eylemler açısından değerlendirmektedir. Kamusal yaşamda devlet fikrinin gelişimiyle birlikte belirli bir düzen isteği öne çıkmaktadır. İnsanlar doğa durumundan sivil duruma geçerek kaos yerine düzeni tercih etmişlerdir. Bu düzen arzusunun oluşmasında daha önce değinilen doğanın gizli ereklere etkili olmuştur. Doğa insan türünü çeşitli zorluklarla sınamakta ve anayasa ereğine doğru adım adım taşımaktadır. Dışsal ilişkiler açısından en büyük ödev kamusal açıdan zorlayıcı yasalara ulaşmaktır. İnsanın rasyonel yönü dışsal tüm ilişkilerini ve eylemlerini kuşatamamaktadır. Bu bağlamda yasalara başvurmak gerekmektedir. Yasalar sayesinde herkes hak ettiği şeylere sahip olabilmektedir. Yine yasalar sayesinde başkalarının hukuksuz müdahalesinden korunmak söz konusu olabilmektedir. Dışsal hak ve hukuk kavramı özgürlük kavramından ayrı düşünülemez. Öte yandan mutluluk kavramı dışsal hak ve hukuk kavramlarıyla ilgili değildir. Kant’a göre mutluluk insanların doğal ereğidir, herkes bu ereği izlemekte özgürdür; ancak mutluluk kavramını yasaların temeline yerleştirmek olanaksızdır. (Kant, 2022: 84) Kamusal hukuk yurttaşların özgürlüğünü karşılıklı olarak sınırlayan ve koruyan yasaların bütünüdür. Kant özgürlüksüz bir mutluluk düşünmemektedir; buna karşın mutluluktan bağımsız bir özgürlük Kant için gayet düşünülebilir bir durumdur. Kant özgürlüğün sınırlanmasından bahsederken kesinlikle kişilerin keyfi sınırlamasını imlememektedir. Kant’ın getirdiği sınır pozitif yasaların sınırlarıdır. Pozitif yasalar tüm yurttaşların özgürlüğünü ve eylemlerini aynı şekilde etkilemelidir. Yasalar yurttaşların kurduğu ilişki biçimlerinin dışında değildir. Kamusal yaşamın en belirleyici ve etkili unsurlarından biri yasalardır. Dolayısıyla yasaların sınırları her zaman için kamusal bir içeriğe göre çizilmelidir. (Kant, 2022: 84-85) Kant yurttaşlık kavramını hukuksal ve yasal bir durum olarak görmektedir. Politika felsefesinde çok önemli bir yer tutan cumhuriyet fikriyle bağlantılı olarak yurttaşlığı değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeye göre yurttaşlık bazı a priori ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkelere ilk insan olarak toplumun her bir üyesinin özgürlüğüdür. Kant’ın insanın doğal hakkı olarak yalnızca özgürlüğü gördüğüne daha önce değinilmişti. İnsanın doğuştan sahip olduğu tek hak olarak özgürlük yurttaşlık kavramının da temelindedir. Yurttaşlığın temelindeki ikinci a priori ilke uyrukların eşitliğidir. Üçüncü ve son ilke ise cumhuriyetin her bir paydaşının bağımsızlığıdır. Kant’a göre bunlar saf aklın ideleridir. (Kant, 2022: 85) Kant yurttaşlığın temelindeki üç a priori ilkeyi verdikten sonra bu ilkeleri açıklamaya geçmektedir. Yurttaşlık ilkeleri cumhuriyetin ilkeleridir. Özgürlük Kant’ın

sık sık değindiği gibi kamusal yaşamın en temel kavramlarından biridir. Kant yurttaşlık bağlamında özgürlükten başkalarının müdahalesinden bağımsız olmayı anlamaktadır. Sözgelimi Kant'a göre hiç kimse bir başkasını mutlu olmaya bile zorlayamaz. Herkes başkalarının sınırlarını aşmadığı sürece mutluluğu istediği gibi arayabilir. Bu açıdan her bir yurttaş özgürdür. Kant'a göre ne kişiler ne de devlet bir başkası üzerinde haksız güç kullanabilir. Böylesi bir güç kullanımı özgürlüğe zarar verecektir. Yasalar haksız güç kullanımını engellemek durumundadır. Hiçbir yurttaş yasaya uygun olmadığı sürece bir başka yurttaşın haklarına müdahale edemez. Kant haksız müdahale bağlamında ataerkil devlet tarzından bahsetmektedir. Bir devlet eğer yurttaşlarına çocuk muamelesi yapıp onların her bir eylemini yasalarla sınırlamaya kalkarsa orada büyük bir sorun var demektir. Böyle bir devlet biçiminde yalnızca egemenin hükümleri geçerlidir. Dolayısıyla ataerkil devlet biçiminde ne yasaların ne de anayasanın bir değeri kalmaktadır. Ataerkil devlet biçimi özgürlüğün yok olduğu bir ortam yaratmaktadır. (Kant, 2022: 84-86) Kant yurttaşlık ve cumhuriyet ilkelerinden ikincisi olan eşitliği öncelikle hukuksal eşitlik olarak algılamaktadır. Cumhuriyetin her bir paydaşının diğer paydaşlar karşısında yasal hakları vardır. Bu yasal haklar zora dayanmaktadır, yurttaşların birbirlerine karşı yükümlülükleri yasal olarak belirlenmiştir. Kant'ın egemen gücü hem yasaların başı hem de yasaların dışında olan kişi olarak gördüğü daha önce ifade edilmişti. Eşitlik bağlamında da egemenin bu yönü vurgulanmaktadır. Kant'a göre egemen kişi başkalarına zora dayalı yasaları dayatabilmektedir. Öte yandan bu dayatma kendisine uygulanamamaktadır. Çünkü o cumhuriyetin üyesi değil; kurucusu veya koruyucusudur. Kant'ın yasa bağlamında tanıdığı tek istisna egemen kişiyedir. Onun haricinde cumhuriyetin üyesi olan herkes yasalara koşulsuz olarak bağlı kalmak durumundadır. Kant egemeni hukuksal zorun uygulayıcısı olarak gördüğü için ona böyle bir yasal imtiyaz tanımaktadır. Kant'ın eşitlik kavramının sorunlu yönleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu eşitlik cumhuriyetin üyeleri arasında bir yasal ortaklık öne sürmektedir. Çağdaş ifadesiyle hukuk önünde herkesin eşitliği savunulmaktadır. Eşitlik kavramının olumlu ve ilerici yönünü bu anlayış oluşturmaktadır. Öte yandan bu eşitliğin başka alanlarda savunulmadığı söylenebilir. Kant eşitlik kavramıyla ekonomik bir eşitlik arzusunu imlememektedir. Aynı şekilde bu eşitlik politik bir eşitlik tasarısı değildir. Kant'a göre herkesin eşit oy verme hakkı yoktur. Cumhuriyetin her üyesi aynı politik haklardan yararlanamamaktadır. Kadınların politik açıdan pek söz hakkı yoktur. Kant'a göre ekonomik açıdan bağımsız olmayanların politik eşitliğinden söz etmek olanaksızdır. Kant itaat kavramını öne sürmektedir. Çocuk babasına itaat etmelidir. Kadın kocasına itaat etmelidir. İşçi patronunun buyruklarına uymalı ve itaat etmelidir. Kant

yoksulun refahının varsılın istencine bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bütün bunlara rağmen Kant yine de cumhuriyetin her üyesinin eşitliğini savunmaktadır. “Cumhuriyetçi tarzda yönetmek demek, bütün yasaları sanki ortak iradenin yasa koyucu meclisinden çıkmış gibi yapmak ve egemenliği sanki bir güçler ayrılığı varmış gibi uygulamak anlamına gelir.” (Kersting, 2021: 96) Herkes aynı kamusal yasaların zorlayıcılığına bağlıdır. Kimse bir başkasına yasanın otoritesi olmadan baskı uygulayamaz. Kant doğumun bir eşitsizlik kaynağı olamayacağını ve cumhuriyetin her bir üyesinin en yüksek yasa koyucu güce bağlılık açısından eşit olduğunu ifade etmektedir. (Kant, 2022: 85-88) Kant’a göre yurttaşlık ve cumhuriyet ilkelerinden üçüncüsü uyrukların bağımsızlığıdır. Kant cumhuriyetin üyelerini ortak yasa koyucular olarak görmektedir. Böyle olmakla birlikte herkes yasa koyma konusunda eşit değildir. Herkes kamusal yasalar önünde eşit ve özgürdür; ancak bu yasaların oluşturulması bağlamında aynı eşitlikten söz edilemez. Yasaların koyulmasında hak sahibi olmayanlar da yasalara uymak zorundadır. Böylece yasaların korumasından yararlanabilirler. Kant’a göre tüm hukuk yasalara bağlıdır. Kimse yasaları çiğnememelidir. Yasaları koyma açısından hak sahibi olmayanlar da hiçbir şekilde yasaları çiğneyememelidir. Kant cumhuriyetin her bir üyesinin ortak yasa koyucular olduğunu sözleşme idesine dayanarak ifade etmektedir. Sözleşme idesine göre yasalar kamusal ortak bilinçten çıkmaktadır. Pratikte durum tam olarak böyle görünmese de yasalar herkes için vardır. Kant kadın ve çocukları yasa koyma ediminin dışına yerleştirmektedir. Yasa koymak için gerekli tek şart kişinin kendisinin efendisi olmasıdır. Kendisinin efendisi olan kişi ise mülkiyet sahibi ve geçimini sağlama yeterliliğine sahip kişidir. Kant açısından kadınlar bu ölçütlere uymamaktadır. Kendisinin efendisi olan kişi karşılığında ödeme alabileceği bir sanata veya zanaata da sahip olabilir. O yalnızca cumhuriyete hizmet etmelidir. Kant yasa koyacak kişilerin sayısını mülk sahiplerinin sayısı ile özdeş tutmaktadır. Bu tutum eşitlik ilkesinin asıl olarak yasalara bağlılık açısından geçerli olduğunu düşündürmektedir. (Kant, 2022: 90-92) Kant özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık kavramlarını farklı bağlamlarda sık sık kullanmaktadır. Bu kavramlar politik bir çağrışıma sahip olmakla birlikte hukuk felsefesi açısından da önemli kavramlardır. Yasalar bağlamında her biri ayrı ayrı Kant tarafından incelenmiştir. Hukuk ödevleri söz konusu olduğunda bu kavramlar yine önem kazanmaktadır. Kant’ın hukuk felsefesinde ödev ve yükümlülük kavramlarının yasayla ilişkisi oldukça önemlidir. Pozitif yasa söz konusu olduğunda tıpkı ahlak yasasında olduğu gibi ödev kavramı belirlemektedir. Ahlak yasasındaki etik zorlama hukuk yasasında yoktur. Hukuk yasasında içsel bir etik zorlamadan söz etmek olanaksızdır. Bunlar düşünüldüğünde etik bir zorlama olmadan hukuki bir ödev nasıl öne sürülebilmektedir? Politik yaşamı düzenleyen dışsal pozitif yasalar nasıl yurttaşlar açısından

ödev olabilmektedir? Kant'ın hukuk felsefesinde bu soruların çok önemli bir yeri vardır. Hukuksal ödevlerin temellendirilmesi onun hem hukuk hem de politika felsefesinin kilit noktalarından biridir. Kant bu temellendirmeyi öncelikle sözleşme idesine dayanarak yapmaktadır. Sözleşme idesine dayanarak sivil yaşama geçen insanlar hukukun zorunluluğunu görmüştür. Politik yaşamın düzenlenebilmesi için hukukun ilkeleri kaçınılmazdır. Kant sözleşme idesine dayanarak hukuku ve hukuksal ödevleri temellendirirken özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık gibi kavramlara da başvurmuştur. Cumhuriyet idealinin temelinde yer alan bu kavramlar yurttaşlığın temel ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Bu ilkeler yurttaşların hukuk bilinci kazanmasını oluşturmaktadır. Herkes özgürlüğünü, eşitliğini ve bağımsızlığını hukuk ödevlerine bağlı kalarak korumaktadır. Yasalar her bir yurttaşın özgürlüğü, eşitliği ve bağımsızlığı için vardır. (O'Farrell, 1978: 3-4) "Hukuksal ödevler adil bir durumda yaşama amacı etrafında birleşen insanların, bu amacı kamusal yasaların zorlayıcılığı ve devlet otoritesi altında nasıl mümkün kılacaklarına işaret eder." (Satıcı, 2020: 148) Kant devlete ilişkin hemen her soruşturmasında hukuka atıf yapmaktadır. Devlet her şeyden önce bir hukuk topluluğudur. Devletin biçimini oluşturan unsur hukuktur. Sivil yaşamın bir ürünü olan devlet yasalar aracılığıyla varlık kazanmaktadır. Yalnızca dışsal ilişki ve eylemlerle ilgili olan yasa devletin düzenini sağlayan en temel unsurdur. Yasaların başı olan egemen hariç herkes yasaların zorlayıcılığına bağlı kalmak zorundadır. Kant'a göre insan hakları sivil yaşamda yasalar yoluyla korunmaktadır. Başkalarının hakkına saygılı olan herkes dışsal bir özgürlüğe dayanmaktadır. Dışsal özgürlüğü koruyan da yasalarlardır. Dolayısıyla devleti devlet, yurttaşı yurttaş yapan yasaların varlığıdır. (Gültepe, 2022: 43) Kant'ın bireyi mi yoksa devleti mi öncelediği sorusu pek yerinde görünmemektedir. Kant birey ve devlet ilişkisinde özgürlük kavramını öne çıkarmaktadır. Önemli olan bireylerin veya yurttaşların özgürlüğüdür. Kant bu özgürlüğün varlığı ve korunması için devlet aygıtını zorunlu görmektedir. Devlet yasalı bir özgürlük düzenini güvence altına almaktadır. Bu güvenceyi sağlayan unsur hukuktur. Devlet yurttaşların özgürlüğünü yasalar aracılığıyla sınırlandırmakta ve kontrol etmektedir. Kant bu durumu özgürlüğün olmazsa olmaz şartı olarak görmektedir. Nitekim Kant'a göre devlet yasalar aracılığıyla "özgürlüğün engellenmesini engellemektedir." (Ümütlü, 2017: 23)

Kant ayrı ayrı her devletin kendi yurttaşlarına yönelik bir hukuk sistemi benimsemesini yeterli görmemektedir. Devletlerin kendi düzenlerini sağlayabilmek için iç hukuk sistemlerine sahip olması yalnızca bir başlangıçtır. Her devletin özgün bir anayasası ve yasalar sistemi vardır. Bu anayasal sistem doğa durumundan çıkışın en büyük göstergesidir. Bundan sonraki aşama ise devletler ve uluslararası bir hukuk sistemini oluşturabilmektir.

Kant'ın bu bağlamda hukuku evrensel ve kozmopolit bir bakış açısıyla ele aldığı söylenebilir. Hukuk ayrı ayrı devletlerin sınırlarına sıkıştırılamayacak kadar evrensel bir idealdir. İnsanların önündeki en büyük evrensel ideallerden biri tüm devletleri ve ulusları kuşatacak bir yasal sistemin oluşturulabilmesidir. Kant bu tasarımı ebedi barış idealiyle bağlantılı olarak ele almaktadır. Devletler arasında ebedi bir barışın kurulması için yasal temelleri olan bir devletler federasyonu zorunlu görünmektedir. Devletler federasyonu ortak bir anlaşmaya ve sözleşmeye dayanmalıdır. Tüm devletlerin ortak bir özgürlük ve barış için bu federasyonu kurma ödevi vardır. Kant devletler federasyonunun ortak bir anayasaya dayanması gerektiğini ifade etmektedir. (Gültepe, 2022: 44) Kant devletler arası hukuku temellendirirken tüm insanların güvenlik ihtiyacına atıfta bulunmaktadır. Güvenlik ihtiyacı aynı zamanda ebedi barışın da en önemli argümanlarından biridir. İnsanlar doğa durumunda sürekli bir savaş potansiyeli olduğu için kendilerini güvende hissetmemektedir. Sivil yaşama geçişte güvenlik arayışı ve arzusu belirleyici olmuştur. İnsanlar yasaların koruması altında olmadıklarında sürekli bir güvensizlik ve huzursuzluk ortamı oluşmaktadır. Bu durum devletler açısından da aynen geçerlidir. Devletler arası ilişkilere ortak bir yasal güvence sağlanamadığı sürece devletler arası güven oluşamayacaktır. Güçlü devletlerin zayıf devletleri sömürmesinin önü ancak ortak bir hukuk sistemiyle kesilebilecektir. Savaşların sona ermesinin ve kalıcı barışın oluşmasının biricik yolu devletler arası hukuktur. Kant evrensel hukukun bir hayal olmadığını belirtmektedir. Herkes evrensel hukuku ve ebedi barışı bir ödev bilinciyle izlemelidir. (Gültepe, 2022: 46-47) Kant açısından hukuk akıllı varlıkların belirli ilkeler etrafında örgütlenmesinin aracıdır. Hukukun ilkeleri olan yasalar sayesinde akıllı varlıklar bir toplum oluşturabilmiştir. Bu yasalar sayesinde toplumun ve devletin güvenliği sağlanabilmektedir. Tarihsel bir ilerleme fikrini benimseyen Kant, insanların yavaş yavaş da olsa ilerlediğini ve geliştiğini öne sürmektedir. Bu ilerleme çizgisinin bir parçasını da zamanla sınırların ortadan kalkacağı görüşü oluşturmaktadır. Kant sınırların ortadan kalkacağı görüşüyle çağdaş küreselleşme olgusunu ön görmüş gibidir. Sınırların ortadan kalkması Kant açısından ortak bir yasa koyucuyu gerektirmektedir. Dolayısıyla devletler arası ilişkileri barışçıl bir biçimde hukuka dayanarak düzenlemek gerekmektedir. Kant devletler arası hukuk ifadesiyle herkesten güçlü bir devletin diğer devletlere yasa dayatmasını imlememektedir. Böyle bir durum onun açısından zorbalıktan farksızdır. Devletler arası hukuk kozmopolit bir barış tasarısının dışı vurumudur. Sınırların ortadan kalktığı veya iyice silikleştiği bir dünyada kozmopolit bir hukuk sistemi kalıcı barışı güvence altına alma potansiyeline sahiptir. (Gültepe, 2022: 48-49) Kant devlet ve hukuk meselesini tartışırken devletin bir sivil kurum olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Doğa durumundaki insanlar devlet kuramamıştır. Doğa durumunda yalnızca

kabileler vardır. Devletin bir kurum olarak ortaya çıkabilmesi için hukuk zorunlu şarttır. Kant eğer doğal durumda devletlerin varlığını farz etsek bile bunu yasasız bir savaş ortamından ayrı düşünemeyeceğimizi ifade etmektedir. Devlet hem yasal bir kurumdur hem de barışın sağlanabileceği kamusal sivil yaşamı barındıran bir örgütlenme biçimidir. Devlet nasıl ki kendi içinde hukuktan ayrı değilse, diğer devletlerle ilişkisinde de hukuktan ayrı olarak düşünülemez. Devletler arası hukuk ve devletler federasyonu birlikte düşünülmelidir. Kant devletlerin hukuk temelinde birlik oluşturmalarını evrensel bir özgürlük olarak değerlendirmektedir. Kant'a göre evrensel bir hukuku tanımayan devletler doğadaki yasasız insanlara benzemektedir. Dış ilişkilerini hukuk temelinde kurmayan devletler vahşi insanlar gibidir. Bu tarz devletlerde hukukun ve yasanın yerini kaba kuvvet almaktadır. Kaba kuvvetin devletler arası ilişkilere hâkim olması sürekli bir savaş potansiyeli demektir. Bu bağlamda doğa durumunun yasasızlığı hukukun yerini almaktadır. Özellikle güçlü devletler uluslararası yasaları tanımadığında potansiyel bir doğal durum oluşmaktadır. Bu potansiyel doğal durum her türlü haksızlığı içerebilmektedir. Devletlerin önündeki en büyük ödev sivil yaşamın gereklerine uygun olarak diğer devletlerin hakkını tanımaktır. Başkalarının hakkını tanımak ancak ortak yasaların benimsendiği kozmopolit bir durumda olanaklıdır. Devletler arası ortak yasaların amacı devletlerin birbirine müdahale etmesi değildir. Tam tersine, devletler arası müdahaleler olmaması için ortak yasalar benimsenmelidir. Ortak yasalar devletlerin ortak güvencesi için konulmalıdır. (Kant, 2022: 203-204) Kant devletler arası ilişkilerin doğal durumu andırdığı bir ortamda evrensel barışın söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Doğal durum Kant'ın hukuksuzluğu ve yasasızlığı ifade etmek için sık sık başvurduğu önemli bir kavramdır. Devletlerin yasasız eylemleri ve ilişkileri doğal duruma geri dönüş demektir. Kant böyle bir geri dönüşün kamusal özgürlük ve güvenlik açısından çok tehlikeli olduğunu ifade etmektedir. Devleti tanımlayan şey anayasası ve yasalarıdır. Bu bilincin her devlet tarafından paylaşılması gerekmektedir. Dahası, yasa bilincinin devletler arası bir yaygınlık kazanması için uğraşılmalıdır. "Doğal durumda, yani herhangi bir hukuksal otoritenin olmadığı durumda, Kant'a göre yasa ve ona uyma görevi mevcut olmayacaktır. Devletler arasındaki doğal durum da tıpkı özel haklar konusunda olduğu gibi, bireyleri yasaya uymaya zorlayan bir mercinin olmadığı duruma benzer." (Satıcı, 2020: 184) Kant hem yurttaşların hem de devletlerin özgürlüğünü tanımaktadır. Bu özgürlük dizginsiz bir serbestlik değildir. Kant açısından özgürlüğün özünü oluşturan unsur onun sınırlara sahip olmasıdır. Önemli olan özgürlüklerin bir arada ve uyumlu bir biçimde var olabilmesidir. Hem yurttaşlar hem de devletler istediklerini yapmakta özgürdür. Başkalarının özgürlüğünü çiğnemedikleri ve uyumlu oldukları sürece özgürce eyleyebilirler. Özgürlüğün sınırları genel bir yasa olarak

herkesi bağlamaktadır. Tüm devletler bu sınırları tanımayı ödev olarak görmelidir. Bir devlet hem kendi yurttaşlarına hem de öteki devletlere karşı sorumludur. Yurttaşlarına karşı sorumlulukları anayasa tarafından açıkça ortaya konmaktadır. Kant devletin kendi yurttaşlarına karşı sorumluluklarını iç hukuk olarak görmektedir. Yurttaş ve devlet ilişkisi tek taraflı bir ilişki değildir. İki tarafın da sorumlulukları ve hakları vardır. Öte yandan bir devletin tıpkı kendi yurttaşlarına karşı sorumlulukları olduğu gibi başka devletlere karşı da sorumlulukları vardır. Devletler arası sorumluluklar ve haklar devletler arası hukukun konusudur. Devletler arası hukuk her devletin yasal sınırlara bağlı olması anlamına gelmektedir. (Çörekçioğlu, 2021: 277)

SONUÇ

İnsanın tarihsel evriminde etkili olan pek çok unsur vardır. Ekonomi, dil, felsefe, kültür ve politika bu unsurlardan ilk akla gelenlerdir. Ne insanın kendisi ne de tarihi bir oldu bitti olarak ele alınabilir. Hem insan hem de onun biçimlendirdiği tarih böylesi bir indirgemeye uygun olmayacak kadar karmaşıktır. İnsanın tarihsel evrimini düşünürken dondurulmuş kavramlara ve kategorilere başvurmak doğru görünmemektedir. İnsanın tarihselliği her türlü dondurulmuş kavram ve kategoriye direnme potansiyeline sahiptir. İnsanın tarihi aynı zamanda kavramların tarihi olarak okunabilse de bu direniş yerli yerinde durmaktadır. İnsana ilişkin kavramsal her soruşturma insanın tarihsel bir varlık olduğunu dikkate almak durumundadır. Bunun öncelikli anlamı, insanın tarihsel evriminde etkili olan unsurların incelenmesi gerekliliğidir. İnsanın ekonomi, dil, felsefe, kültür ve politika gibi kavramlarla süregelen ilişkisi deyim yerindeyse onun tarihini biçimlendirmektedir. Dolayısıyla bir felsefe sorusu sözü edilen bu ilişkiyi göz ardı etmemelidir. Yasa ve hukuk gibi kavramlar da insanın tarihinde ve gelişiminde çok önemli bir yer tutmaktadır. Yasayı her şeyden önce kültürün başat bir unsuru olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Tarihsel süreçte yasaya ilişkin pek çok farklı yaklaşım olduğu söylenebilir. Kültürün önemli bir unsuru olarak yasayı insanın politik tarihinden ayrı okumak pek olanaklı görünmemektedir. Nitekim Antik Yunan'dan itibaren yasa ve politika ilişkisinin önemli bir konu olarak görüldüğü söylenebilir. Antik Yunan'da yasanın politik dönüşümü ilgi çekicidir. Yasa ilk önce kutsal ve dinî bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Yasanın kökenine kutsal anlamlar yüklenmektedir. Deyim yerindeyse yasa tanrısal bir lütuf olarak kabul görmektedir. Doğal olarak tanrısal yasa kavramı toplumsal ve politik yaşamda da belirli bir karşılık bulmuştur. Antik Yunan'da din, devlet ve toplum gibi kurumları birbirinden ayrı düşünmek pek olanaklı değildir. Bu kurumların pek çok açıdan iç içe geçebildiği söylenebilir. Dolayısıyla tanrısal yasaların toplumsal ve politik izdüşümleri de kurumların iç içe olmasının izlerini taşımaktadır. Bu anlamıyla yasanın doğrudan tanrılardan gelmesi gerekmemektedir. Sözgelimi Homeros'un metinlerinden çeşitli yasalar çıkarmak söz konusu olabilmektedir. Eskilerin yaşamından bazı alışkanlıkları yasa olarak kabul etmek söz konusu olabilmektedir. Bilgelerin kimi özlü sözleri de yasa ağırlığı taşımaktadır. Bu anlamıyla yasanın seküler bir tarafı yok gibidir. En azından yasanın kökenine yerleştirilen ilke seküler olmaktan uzaktır. Yasa öncelikle tanrısal, kutsal ve bir geleneğin taşıyıcısıdır. Yasanın seküler bir bakış açısıyla ele alınması Antik Yunan'ın politik dönüşümüyle doğrudan bağlantılı gibi görünmektedir. Yasa bağlamında ilk ciddi dönüşümü yapan kişi Solon'dur. Solon devrimci bir yasa koyucu olarak ortaya çıkmış ve

yazılı yasalara dayanarak ciddi bir politik dönüşümü başlatmıştır. Aristoteles'in ifadesiyle Solon yasalar koyarak Polis'i yeniden kurmuştur. (Aristoteles, 2018: 7-8) Solon pozitif yasalar koymuştur. Bu yasalar tanrısal veya kutsal oldukları için öne sürülmüş değildir. Her ne kadar toplumsal algı açısından yasalar kutsal ilkelermiş gibi görülebilirlerse de Solon oldukça seküler biçimde yasaları oluşturmuştur. Bu yasaların amacı Polis'e çekidüzen vermek, toplumsal görevleri belirlemek ve politik yaşamı kurgulamaktır. Yine Aristoteles'e göre Solon halkın yanında yer alan bir yasa koyucudur. Koyduğu yasalarla halkın yararını düşünmüş ve politik yaşamı buna göre düzenlemiştir. Solon yasalarla halkı köle olmaktan kurtarmıştır. (Aristoteles, 2018: 7-8)

Aristoteles'in Politika'sı satır aralarında ideal fikirler taşımakla birlikte genel olarak olgusal bir incelemeyi andırmaktadır. Aristoteles yasa kavramına ayrı ve bağımsız bir kitap ayırmamıştır. Onun yasa kavrayışını anlayabilmek için farklı kitapların satır aralarındaki değinmeleri yorumlamak gerekmektedir. Özellikle Politika, Nikomakhos'a Etik ve Retorik kitapları yasa anlayışını yansıtan asıl kaynaklardır. Retorik daha teknik bir çalışma olduğu için Politika ve Nikomakhos'a Etik öne çıkmaktadır. Aristoteles'in düşünce tarihinde öncelikle bir doğal hukuk kuramcısı olarak görüldüğü söylenebilir. Onun yasa kavramına yaklaşımında doğa yasası ve pozitif yasa ayrımı önemli bir yer tutmaktadır. Pozitif yasa uzlaşma dayanmaktadır. Değişkenlik göstermektedir. Bir Polis'in kabul ettiği bir pozitif yasayı öteki kabul etmeyebilir. Pozitif yasaların oluşmasında toplumların geçmişten gelen alışkanlıkları ve yaşam tarzları önemlidir. Bu bağlamda pozitif yasayı ayırt eden unsur göreliliktir. Bir Polis için iyi olan bir yasa öteki Polis için kabul edilebilir olmayabilir. Dolayısıyla pozitif yasalar ihtiyaçlara ve toplumsal beklentiye göre değişme potansiyeline sahiptir. Ancak yasalardaki değişim keyfi olmamalı ve alışkanlık haline getirilmemelidir. Aristoteles pozitif yasaların değişebileceğini söylemekle birlikte olabildiğince kalıcı yasalar koyulmasını istemektedir. (Aristoteles, 2022: 65) Aristoteles'in doğal hukuk ve pozitif hukuk ayrımında doğal hukuk lehine bir hiyerarşi kurduğu söylenebilir. Doğal hukuk adalete ve hakkaniyete daha uygundur. Doğal hukuk evrensel ve doğal olandır. Bu bağlamda bir değişmezlik ve süreklilik göstermektedir. Ancak pozitif hukukun Aristoteles açısından kötü bir çağrışımı yoktur. Doğal hukuktan daha sonra gelse de pozitif hukuk çok önemlidir. Aristoteles açısından pozitif hukuk politik bir öze sahiptir. Pozitif hukuku politikadan ayrı düşünmek söz konusu değildir. Öte yandan doğal hukuk politika üstüdür. Politik rejimler ve Polis'ler değişse de doğal hukuk hep aynıdır. Aristoteles Politika adlı klasik eserinde pek çok politik yönetim biçimini incelemektedir. Aristoteles'in ifadesiyle bunlar anayasalardır. Demokrasi, oligarşi, monarşi ve politeia gibi anayasalar incelenirken yasa kavramının da

önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Aristoteles açısından bir Polis'in düzeni yasadan ayrı olarak düşünülememektedir. Yasa kavramı hem politikanın hem de toplumsal yaşamın tam merkezindedir. Yurttaşların eğitimi yasal bir temele dayanmalıdır. Yurttaşlarda yasa bilinci oluşturulmalı ve yasaya itaat sağlanmalıdır. Bir Polis yurttaşlarını anayasasının temel ilkelerine göre yetiştirmelidir. Yurttaşların bir anlamda yönlendirilmesi ve politik açıdan belirlenmesi Polis'in ödevi olmaktadır. Aristoteles'in Polis'e yüklediği bu ödev Kant açısından kabul edilebilir değildir. Anayasası demokrasi olan bir Polis'in yasalar yoluyla demokrat yurttaşlar yetiştirmesi Aristoteles açısından olması gereken bir şeydir. Öte yandan Kant açısından bu durum devletin meşru sınırları aşması anlamına gelmektedir. "Bireyler toplumun yasaları demokratikse demokratik olarak, oligarşikse oligarşik olarak yaşamak üzere yetiştirilmeyeceklerse, o toplumun üyesi olan herkesin en faydalı toplum kuralları üzerinde anlaşmaları bile işe yaramaz." (Aristoteles, 2020: 198) Aristoteles yasa kavramına önemli içerikler yüklemektedir. Yasa yurttaşların iyiliğini ve mutluluğunu gözetmek durumundadır. Bir yasa koyucu kamusal iyi ve kamusal mutluluk kavramlarını dikkate almalıdır. Yasanın yurttaşlar üzerinde dönüştürücü bir etkisi vardır. Bu dönüştürücü etki hem politik hem de ahlaki alandadır. Aristoteles'e göre iyi düzenlenmiş bir Polis'in yasaları yurttaşları iyi kılma potansiyeline sahiptir. Yurttaşları iyi ve mutlu kılmak adil yasaların ödevi olmalıdır. Aristoteles yasa ve erdem arasında da bir ilişki kurmaktadır. Yasanın erdemli bir içeriğe sahip olması ideal olmalıdır. Yasa koyucu erdemli biri olmalı ve erdemli yasalar oluşturmalıdır. Böylece yasanın yurttaşları erdemli kılması söz konusu olmaktadır. (Aristoteles, 2022: 102) Aristoteles'in yasaya yurttaşları iyi, mutlu ve erdemli kılma ödevi yüklemesi Kant açısından kabul edilebilir değildir. Kant'a göre yasanın böyle bir ödevi yoktur. Herkes mutluluğu kendince arama özgürlüğüne sahiptir. Mutluluk fazlasıyla öznel ve deneyim odaklı bir kavramdır. Dolayısıyla yasaya herhangi bir açıdan temel oluşturamaz. Yasanın mutluluk taşıması gibi bir şey de söz konusu değildir. Yasa özgürlüklerin sınırlandırılmasıyla ilgilidir. Kimsenin mutluluğu yasanın konusu değildir. İyilik ve erdem açısından da aynı durum geçerlidir. Yasa dışsal eylemlerle ilgilenmektedir. Kant'a göre pozitif yasayı ayırt eden şey onun dışsallığıdır. Dışsal eylemler ve ilişkiler yasanın kapsamına girmektedir. Dolayısıyla yasanın mutluluk ve iyilik gibi kavramlarla pek bir ilgisi yoktur. Pozitif yasa özgürlüklerin uyumuyla ilgilidir. (Kant, 2022: 73; Satıcı, 2020: 103) Aristoteles'in yasaya ilişkin en dikkat çekici sorusu şudur: Yasa tarafından mı yönetilmek iyidir yoksa en iyi adam tarafından mı? Aristoteles'e göre yasa tarafından yönetilmek daha iyidir. Yasa genel bir ilkedir. Politik ve toplumsal yaşamı düzenlemek için genel ilkelere ihtiyaç vardır. Eğer bir yasa adil ve erdemliyse onu her zaman için insana tercih etmek

gerekir. Aristoteles'in bu konudaki temel argümanı yasanın duygusuz oluşudur. Bir insan ne kadar erdemli olursa olsun onun duyguları vardır. Bu duygular onun kararlarını kötü anlamda etkileyebilir. Oysa yasanın duyguları yoktur. Bir insan kendisine kılavuzluk edecek genel ilkelere ihtiyaç duymaktadır. Yasa tam da bu kılavuzluğu yapmaktadır. Dolayısıyla en iyi adam söz konusu olsa bile yasalar zorunludur. (Aristoteles, 2020: 120-121)

Aristoteles'ten sonraki bölümü oluşturan Grotius, Pufendorf ve Filmer açısından yasa bağlamında iki ayrı yaklaşım söz konusudur. Grotius ve Pufendorf benzer fikirlere sahiptir. İkisinde de laik ve seküler bir hukuk anlayışı göze çarpmaktadır. İkisi de hem doğal hukuku hem de pozitif hukuku önemsemektedir. Pufendorf'ta ilahi yasaların da bir karşılığı vardır; ancak bu ilahi yasalar belirli sınırlar içinde tutulmak istenmektedir. Pufendorf pozitif veya medeni hukukun bu dünyaya ilişkin olduğunu ifade etmektedir. Pozitif hukuk başka dünyaları ön kabul olarak almamakta ve başka dünyalara göre yasa öne sürmemektedir. Öte yandan ilahi hukuk ise bu dünyaya ilişkin değildir. İlahi hukuk tanrısal yasalara dayanmaktadır. Bu yasalar öte dünyaya ilişkindir. İnsanın içselliği ve vicdanı ilahi yasaların alanına girmektedir. Pufendorf pozitif hukuku ilahi yasaların önüne koymaktadır. En azından bu dünya söz konusu olduğunda pozitif hukuktan başka bir kılavuz yoktur. Tanrısal hukuk politik ve toplumsal yaşamı düzenleme potansiyeline sahip değildir. Seküler yaşamı düzenleyen pozitif hukuktur. Pufendorf tanrısal veya ilahi hukuku insanın içsel yaşamını temele alan çok sınırlı bir alana sıkıştırmak istemektedir. Pufendorf doğal hukuk, pozitif hukuk ve tanrısal hukuk ayrımı yapmaktadır. Bu üç hukukun da kaynağı ve dogmaları farklıdır. İnsanın dışsal ödevlerini belirleyen doğal hukuk ve pozitif hukuktur. (Pufendorf, 2023: 43-46) Grotius doğal hukuku tanrısal hukuktan ayrı olarak ele almaktadır. Bu ayrımın pozitif hukuk ve yasaya büyük bir etkisi vardır. Grotius seküler ve laik bir hukuk kuramı oluşturmaya çalışmaktadır. Laik hukukun temelinde tanrısal yasalar yoktur. Laik hukuk doğal hukuktan beslenmektedir. Grotius doğal hukukun temeline insanın aklını ve sosyalliğini koymaktadır. Hem Grotius'da hem de Pufendorf'ta akıl ve sosyallik öne çıkmaktadır. İnsanın sosyal doğası hukukun temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'in etkisi olduğu söylenebilir. Grotius seküler hukuk anlayışıyla modern hukuk felsefesinin kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Grotius açısından hukuk Tanrı iradesinin sonucu olarak oluşmamıştır. Hukuku oluşturan unsur insanın akli ve sosyalleşmeye yönelik doğal eğilimidir. (Torun, 2005: 39-42) Grotius'un hukuk felsefesine yönelik en büyük katkılarından biri uluslararası hukuk kuramıdır. Grotius devletler arası ilişkilerin hukuk temelinde düzenlenmesini istemektedir. Uluslararası hukukun temelinde doğal hukuk vardır. Grotius'a göre doğal hukuk temel bir başvuru kaynağıdır. Hem pozitif hukukun hem de uluslararası hukukun temelini oluşturan

unsur doğal hukuktur. Tanrısal hukukun ne pozitif hukuk üzerinde ne de uluslararası hukuk üzerinde bir etkisi vardır. Grotius devletlerin bazı ilkelere uyması gerektiğini ifade etmektedir. Bu ilkeleri getiren doğal hukuk, pozitif hukuk ve uluslararası hukuktur. Grotius yurttaşı ve devleti ilgilendiren tüm konularda tanrısal hukuku dışarda tutmaktadır. (Torun, 2005:71-73) Grotius'un hukuk felsefesine özgün katkılarından biri de Savaş ve Barış Hukuku adlı eseridir. Oldukça hacimli ve kapsamlı bir çalışma olan Savaş ve Barış Hukuku, savaşın yasadışı bir mücadele alanı olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Savaşın da hukuku ve yasaları vardır. Grotius zorunlu ve haklı gerekçeler olmadıkça savaşın karşısındadır. Savaş ve Barış Hukuku uluslararası hukuk fikriyle bağlantılı olarak okunabilmektedir. Devletlerin uyması gereken ilkeler ve yasalar vardır. Savaş durumunda da uyulması gereken ilkeler ve yasalar vardır. Adaletsizlikten kaçınmak gerekmektedir. Öldürmenin zorunlu olmadığı durumlarda öldürmemeyi seçmek gerekmektedir. Grotius'un özellikle uluslararası hukuk fikriyle Kant üzerinde etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Grotius, 2011: 73) Filmer, Grotius ve Pufendorf'un tam anlamıyla karşısında yer almaktadır. Filmer politika felsefesinde mutlak bir monarşiyi savunmaktadır. Onun savunduğu mutlak monarşi kaynağını Tanrı'dan almaktadır. Kralların ilahi veya kutsal hakları vardır. Kral, Tanrı'nın lütfuyla hükmeden kişidir. Tanrı'dan başka hiç kimseye karşı sorumlu değildir. Dolayısıyla kralı bağlayacak herhangi bir pozitif yasa yoktur. Pozitif yasa insanların oluşturduğu ve uzlaşma dayanan yasadır. Kral açısından pozitif yasanın hiçbir yaptırım gücü olamaz. Kral yalnızca tanrısal yasaları dikkate almalıdır. Filmer ataerkil düşüncenin radikal bir savunusunu yapmaktadır. Evde baba nasıl ki mutlak otoriteye sahipse aynı şekilde kral da ülkesinde mutlak bir otoriteye sahiptir. İnsan eliyle yapılan her yasa kralın altındadır. Filmer mutlak kraldan başka herhangi bir güç tanımamaktadır. Seküler ve laik bir hukuk sisteminin krallıkta yeri yoktur. Kral ilahi haklarını Tanrı'dan almaktadır. (Erincik, 2018: 7-8) Kant'a uzanan süreçte Grotius, Pufendorf ve Filmer yasaya ilişkin görüşleriyle öne çıkmaktadır. Grotius ve Pufendorf seküler hukuk kuramlarıyla hukuk felsefesine önemli katkı yapmışlardır. Filmer hem politika hem de hukuk felsefesinde karşı kutupta yer almaktadır.

Kant'ın seküler hukuk kuramı açısından Grotius ve Pufendorf'la benzeştiği söylenebilir. Politikaya ilişkin görüşlerinde de özellikle demokrasi ve liberalizm açısından bir benzerlik kurmak mümkündür. Genel anlamıyla Kant'ın hukuk felsefesi açısından oldukça özgün bir filozof olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle özgürlük kavramının hukuk felsefesindeki ağırlığı göze çarpmaktadır. Kant açısından hukuk özgürlüklerin bir arada var olabilmesi için zorunludur. Hukukun temel işlevi tek tek özgürlüklerin uyumlu bir biçimde birlikte var olabilmesidir. Kant ahlak yasası açısından özgürlük kavramını temel bir

unsur olarak görmektedir. Aynı durum pozitif yasa açısından da geçerlidir. Kant hem ahlak felsefesinde hem de hukuk felsefesinde özgürlüğü öne çıkarmaktadır. Pozitif yasa herkesin dışsal özgürlüğünü sınırlandırmaktadır. Kant'a göre birinin dışsal özgürlüğü ancak sivil durumda tanınabilmektedir. Sivil durumda özgürlüğün tanınabilmesinin nedeni ise hukuktur. Kant özgürlüğün yasayla ve hukukla ilişkisini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda doğa durumunda yasasız ve dizginsiz bir özgürlük vardır. Doğa durumundaki özgürlük bir yanılsamadır. Kant'a göre yasasız özgürlük yoktur. (O'Farrell, 1978: 14) Kant'ın hukuk felsefesine özgün katkılarından biri hukukla toplumsal sözleşme fikrini ilişkilendirmesidir. Kant doğal durumdan sivil duruma geçişi sözleşme idesine dayanarak açıklamaktadır. Sözleşme olgusal bir şey değil; aklın bir idesidir. Sivil duruma geçiş hukuk yoluyla olmaktadır. Kant açısından doğal durum yasasızlık ve hukuksuzluk demektir. Sivil durum ise yasa ve hukuk demektir. Sivil durumun temelinde sözleşme idesi olduğu için hukuk kuramı da sözleşmeden ayrı olarak düşünülememektedir. Kant yasa koyucunun her zaman için sözleşme idesini dikkate almasını istemektedir. Bir yasa koyucu yasaları toplumun genel istencinden çıkmış gibi oluşturmalıdır. Kamusal genel istenç yasanın temelinde olmalıdır. Bu bağlamda bir yasa herkes tarafından kabul edilebilir olmalıdır. Bunun yolu da yasanın adil olması ve kamusal istenci yansıtmasıdır. (Satıcı, 2022: 111; Galuppo, 2016: 11) Kant devlete ilişkin görüşlerinde hukuka temel bir kaynak olarak başvurmaktadır. Hem hukuk hem de devlet sivil yaşamın getirdiği kurumlardır. Kant hukuksuz bir devlet düşünememektedir. Devleti açıklayan en temel kavramlardan biri hukuktur. Devlet yasal bir düzenle var olmaktadır. Devletin biçimini oluşturan en temel unsur anayasadır. Kant politik açıdan sıkı bir cumhuriyetçidir. Cumhuriyet fikrini temellendirirken de asıl olarak hukuka başvurmaktadır. Kant'a göre hukuk bir devletin tüm paydaşları için geçerli olmalıdır. Devletin yöneticisine bazı istisnalar tanınsa da onun da herkes gibi ödevleri vardır. Devletin yöneticisi yasasız eylemlere girişmemelidir. Hiçbir yurttaşı araç olarak kullanmamalıdır. Her yurttaş amaçlar krallığı idealine uygun olarak kendinde bir amaç taşımaktadır. Dolayısıyla devletin yöneticisi yurttaşlarına karşı adil olmalı ve hukuku önemsemelidir. (Weinrib, 2014: 17) Kant'ın ahlak felsefesinde ödev kavramının çok önemli bir yeri vardır. Ahlak yasası koşulsuz bir buyruk imlemektedir. Koşulsuz buyruk ödev bilincine dayanmaktadır. Ahlak yasasının kaynağı içseldir. İnsan eylemlerini ahlaklı kılan şey yarar veya mutluluk getiren sonuçlar değildir. Ödevden ötürü yapılan şey ahlaklı eylem olabilmektedir. Kant'a göre ödev bilincini getiren şey deneyim değildir. Ödev kavramını saf aklın ilkelerinde aramak gerekir. Ödev iyi istençle bağlantılıdır. Bu bağlamda ödev içsel bir dayanak bulmaktadır. Kant açısından iyi istençten daha iyi hiçbir şey yoktur. (Kant, 2023: 4-8; Wood, 2020: 230-231) Kant için ödev kavramı

ahlak felsefesinde olduğu gibi hukuk felsefesinde de çok önemli bir yer tutmaktadır. Pozitif yasaları tanımlayan en önemli kavramlardan biri ödevdir. Kant ahlak ve hukuk ödevleri ayrımı yapmaktadır. Hukuk ödevleri hukukun ilkeleri olan pozitif yasalarla ilgilidir. Hukuk ödevlerinin kamusal ve politik yaşamda büyük önemi vardır. Kamusal düzeni sağlamlaştıran temel unsur hukuk ödevleridir. Özgürlüklerin uyumunu sağlayan yine hukuk ödevleridir. Hukuk ödevleri asıl olarak pozitif yasaların dikkate alınmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda hukuk ödevleri dışsal ödevlerdir. Dışsal ilişkiler ve eylemler hukuk ödevlerinin alanını oluşturmaktadır. Öte yandan ahlak ödevleri içseldir. Dışarıdan bir zorlamaya dayanmazlar. Hukuk ödevleri dışarıdan gelmektedir. Hukuk ödevleri dışsal bir zora dayanmaktadır; bunlar yerine getirilmediğinde dışsal otoritenin yaptırımları söz konusu olmaktadır. Öte yandan ahlak ödevleri içsel bir zora dayanmaktadır. Ahlak ödevleri söz konusu olduğunda ne politik ne de hukuki otorite dışarıdan bir dayatmada bulunabilmektedir. (Fletcher, 1987: 17) Kant'ın hukuk felsefesinin en özgün yönlerinden biri de uluslararası hukuk kuramıdır. Kant hukuku yalnızca ayrı ayrı devletlerin sınırları içinde düşünmemektedir. Hukuku evrensel ve kozmopolit bir tarzda temellendirmeye çalışmaktadır. Uluslararası hukuk kuramı ebedi veya kalıcı barışla da doğrudan bağlantılı gibi görünmektedir. Devletler arasında sağlanacak kalıcı bir barışın yolu ortak yasalardan geçmektedir. Nasıl ki tek tek devletler kendi içlerinde yasal bir düzeni kurmakla yükümlüyse, diğer devletlerle olan ilişkilerinde de yasal bir düzeni kurmakla yükümlü olmalıdırlar. Kant her devleti bağlayacak ortak bir yasal düzen ideali taşımaktadır. Savaşların son bulmasının yolu küresel bir hukuk sistemidir. Devletlerin tıpkı yurttaşlar gibi ödevleri ve sorumlulukları vardır. Bir devlet başka bir devletin özgürlüğünü çiğnememelidir. Güçlü bir devlet güçsüz bir devleti kendi amaçları için araç olarak görmemelidir. Kant insanların kendinde bir amaç olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Aynı bakış açısının devletlere de uygulanmasının tek yolu hukuktur. Devletlerin kendinde bir amaç olarak görülmesi ve ortak yasalar aracılığıyla ortak özgürlüğün korunması gerekmektedir. Kant açısından özgürlük, hukuk, yasa ve barış gibi kavramlar sınırlara hapsedilemeyecek kadar önemlidir. Bu kavramlar evrensel açıdan ele alınmalıdır. Doğal durumdan sivil duruma geçmiş insanların hukuk yoluyla barışı kalıcı olarak sağlamaları mümkündür. Kant uluslararası hukuk ve kalıcı barış gibi kavramların tüm devletler açısından en büyük ödev olmasını istemektedir. (Gültepe, 2022: 81-83; Kant, 2022: 130-131)

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*. V Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, M. A., Akal, C. B. ve Köker, L. (1994). *Kral Devlet Ya da Ölümlü Tanrı*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Arendt, H. (2021). *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*. (çev. D. Sezer ve İ. Ilgar). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles (2018). *Atinalıların Devleti*. (çev. A. Çokona). İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles (2019). *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*. (çev. G. Sev). Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Aristoteles (2020). *Eudemos'a Etik*. (çev. S. Babür). Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles (2020). *Nikomakhos'a Etik*. (çev. F. Akderin). Say Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles (2020). *Politika*. (çev. M. Tunçay). Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aristoteles (2020). *Retorik*. (çev. A. Çokona). İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles (2021). *Metafizik*. (çev. G. Sev). Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Armaner, T. (2014). *'Aristoteles, Aquinas, "Yasa"'*. *Cogito, Aristotelesçilik*. İstanbul.
- Arslan, A. (2020). *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, A. (2020). *İlkçağ Felsefe Tarihi Sofistlerden Platon'a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Baştürk, E. (2019). *Biyonoetika'nın Doğuşu*. Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Beever, A. (2004). *Aristotle on Equity, Law and Justice*. Cambridge University Press.
- Birlik, V. (2023). *Ahlak ve Devlet Platon ve Aristoteles'in Ahlak Felsefelerinin Devlet Teorilerine Yansıması*. Eskiyei Yayınları, Ankara.
- Brett, A. (2002). *Natural Right and Civil Community: The Civil Philosophy of Hugo Grotius*. Cambridge University Press.
- Brett, A. (2019). *The Subject of Sovereignty: Law, Politics and Moral Reasoning in Hugo Grotius*. Cambridge University Press.
- Burns, T. (1998). *'Aristotle and Natural Law'*. *History of Political Thought*.
- Coşkun, G. B. (2014). *Çoğulcu Demokratik Sistemlerde Aristoteles Mirası: İlimli Siyaset Anlayışı*. Cogito, Aristotelesçilik, İstanbul.
- Crubellier, M. ve Pellegrin, P. (2017). *Aristoteles Filozof ve Bilme Meselesi*. YKY, İstanbul.

- Cuttica, C. (2016). *Sir Robert Filmer (1588-1653) and the Patriotic Monarch: Patriarchalism in Seventeenth-Century Political Thought*. Manchester University Press.
- Çörekçioğlu, H. (2021). *Kant Felsefesinin Politik Evreni*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Erincik, S. (2018). ‘Robert Filmer’in Kralların İlahi Hakları Anlayışı’. *Turkish Studies*.
- Fletcher, G. P. (1987). ‘Law And Morality: A Kantian Perspective’. *Columbia Law Review*.
- Galuppo, M. C. (2016) ‘How Law Replaced Morals: A Kantian Contribution’. *Archives For Philosophy of Law and Social Philosophy*.
- Geier, M. (2018). *Kant’ın Dünyası*. (çev. E. Özbek). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Grenleaf, W. H. (1966). ‘Filmer’s Patriarcal History’. *The Historical Journal*.
- Grotius, H. (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*. (çev. S. L. Meray). Say Yayınları, İstanbul.
- Guthrie, W. K. C. (2021). *Yunan Felsefe Tarihi Aristoteles-Bir Buluşma*. (çev. S. Gürses). Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Guyer, P. (2022). *Kant*. (çev. D. Soysal). Say Yayınları, İstanbul.
- Gültepe, Z. (2022). *Immanuel Kant’ın Kozmopolit Hukuk İdealine Karşı Carl Schmitt’in Realizmi*. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Heimsoeth, H. (2019). *Kant’ın Felsefesi*. (çev. T. Mengüşoğlu). Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Hinman, E. L. (1925). *Kant’s Philosophy of Law*. Oxford University Press.
- Hopton, T. (1982). ‘Kant’s Two Theories of Law’. *History of Political Thought*.
- Irvine, A. ve Wexler, S. (2006). ‘Aristotle on the Rule of Law’. *The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought*.
- İşsevenler, O. V. (2015). *Platon’da Varlık ve Yasa*. Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- İşsevenler, O. V. (2021). *Doğal Hukuk Sorunu Aristoteles’in Politika’sı ve Hobbes’un Leviathan’ı*. Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Kanat, C. A. (2013). *Platon ve Aristoteles’te Devlet ve Toplum Felsefesi*. Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Kant, I. (1980). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (çev. İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk ve F. Akatlı). Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (2022). *Ahlakın Metafiziği Hukuk Öğretisi*. (çev. A. Heper). Fol Kitap, Ankara.
- Kant, I. (2022). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı*. (çev. C. Yeşilçayır). Fol Kitap, Ankara.
- Kant, I. (2022). *Politik Yazılar*. (çev. A. Gelmez). Dipnot Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (2023). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (çev. İ. Kuçuradi). Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.

- Kingsbury, B. ve Strauman, B. (2010). "Law: Reflections on the Roman Foundations and Current Interpretations of the International Political and Legal Thought of Grotius, Hobbes and Pufendorf". *The Philosophy of International Law*.
- Laslett, P. (1948). "Sir Robert Filmer: The Men Versus the Whig Myth". *The William and Mary Quarterly*.
- Lear, J. (2020). *Aristoteles Anlama Arzusu*. (çev. A. Yurdaçalış ve İ. U. Kelso). Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- O'Farrell, F. (1978). *Kant's Philosophy of Law*. Gregorian Biblical Press.
- Ökten, K. H. (2014). *Prohairesis ve Dikaïosune*. Cogito, Aristoteles.
- Pfordten, D. V. D. (2011). "What is Law? Aims and Means". *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*.
- Pfordten, D. V. D. (2015). "On Kant's Concept of Law". *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*.
- Platon, (2018). *Devlet Adamı*. (çev. F. Akderin). Say Yayıncılık, İstanbul.
- Platon, (2019). *Devlet*. (çev. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Platon, (2023). *Yasalar*. (çev. F. Akderin). Say Yayıncılık, İstanbul.
- Pufendorf, S. (2023). *Doğal Hukuka Göre İnsanın ve Yurttaşın Ödevi*. (çev. R. Kuldaşlı). Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ross, D. (2020). *Aristoteles*. (çev. A. Arslan). Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Saastamoinen, K. (2019). "Pufendorf on the Law of Sociality and the Law of Nations". *The Law of Nations and Natural Law 1625-1800*.
- Satıcı, M. (2020). *Kant'ın Hukuk Felsefesi*. Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Torun, Y. (2005). *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Ümütlü, A. Y. (2017). *Immanuel Kant'ın Siyaset Felsefesi ve Daimi Barış Teorisi*. Mana Yayınları, İstanbul.
- Veysal, Ç. (2010). *Nesneleşme ve Özgürleşme Sorunu Üzerine*. Etik Yayınları, İstanbul.
- Waldron, J. (1996). "Kant's Legal Positivism". *Harvard Law Review*.
- Weinrib, J. (2014). "Permissive Laws and the Dynamism of Kantian Justice". *Law and Philosophy*.
- Wood, A. W. (2020). *Kant*. (çev. A. Kovanlıkaya). Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Yanık, B. (2014). *Aristoteles'in Vatandaşlık Kavramı ve Ortak Çıkar Meselesi*. Cogito, Aristoteles.
- Yurtsever, A. (2016). *Aristoteles Felsefesinde Devletin ve Politik Yaşamın Anlamı*. Özne, Aristoteles Özel Sayı.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı	Sefkan İNİK
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Narlı Aslan Yıldırım Çok Programlı Anadolu Lisesi
Lisans	MSGSÜ Türk Dili ve Edebiyatı
Yabancı Dil/Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	E- ticaret, Otel Jacaranda,

